9022

Ljubomír Kuntarský

MODERNA KNJIŽNICA

VSEVOLOD GARŠIN:

NADEŽDA NIKOLAJEVNA

ČETIRI DANA

PREVEO: A. K.

TISKOM PUČKE TISKARE D. D. U ZAGREBU, MAROVSKA ULICA.
SVEZAK VIII. CIJENA K 1·—.

VSEVOLOD MIHAJLOVIĆ GARŠIN.

Znameniti ruski pisac Vsevolod M. Garšin rodio se 2. veljače 1855. na imanju svoje bake u jekaterinoslavskoj guberniji. Otac mu je bio časnik, a mati, kći vlastelina, bijaše vrlo obrazovana i umna žena. Godine 1858. naslijedio je otac djedovo imanje u voroneškoj guberniji, te istupio iz vojske i stao se baviti gospodarstvom. Tu je Garšin proživio djetinjstvo i primio početne nauke. Već za rana opažao se u njega neobičan talenat i velika sklonost knjizi. U svojoj petoj godini znao je sasvim dobro čitati i pisati. Evo što on sam u svojim »Uspomenama« piše o periodi svoga života od pete do osme godine: »Stariju braću otpremiše u Petrograd; mati je otišla s njima, a ja ostadoh sa ocem. Živili smo čas na selu, u stepi, pa u gradu, pa kod jednoga od mojih ujaka u Starobjelskom. Nikada, valjda, nisam pročitao toliko knjiga, kao te tri godine što sam ih proživio sa ocem, od pete do osme godine moga života. Osim raznih dječjih knjiga (od kojih se osobito sjećam prekrasnog »Svijeta Božjega« od Rjazina), pročitao sam sve, što sam mogao shvatiti iz »Sovremenika«, »Vremena« i drugih časopisa. Silno je na mene djelovala Beker-Stown (»Koliba čiče Tome« i »Život crnaca«). Kako sam slobodno čitao pokazuje činjenica, što sam Hugovu »Crkvu pariške Bogomatere« pročitao u sedmoj svojoj godini, a kada sam ju ponovno čitao u dvadesetipetoj, nisam našao u njoj ništa nova; »Što nam je činiti« čitao sam istodobno, dok je Černiševski čamio u tvrdjavnom zatvoru. To prerano čitanje bez sumnje je vrlo loše uplivalo na moje zdravlje. Onda

sam pročitao i Puškina, Ljermontova, Gogolja i Žu kovskoga«.

Gimnazijalne nauke polazio je Garšin u Petrogradu, ali se, po vlastitom prikazivanju, nije isticao osobitom marljivošću i to stoga, što se je daleko više bavio čitanjem knjiga, nego li školskim zadaćama. Već od četvrtoga razreda marljivo suradjuje u gimnazijalnim listovima, a njegovi sastavci svratiše na sebe pažnju koli profesora toli djaka. Njegove pako školske radnje odavahu nesumnjiv pripovjedački dar. Medjutim pod konac godine 1872. zapade uslijed bolesti živaca u takovo duševno raspoloženje, da su ga morali otpremiti u bolnicu. Od tada počima grozna tragedija, koja prati Garšina sve do smrti: neprekidne borbe izmedju svijesti i ludila. Bolest je obično dolazila u svibnju i prestajala u jeseni. Onda je kroz zimu mogao opet da radi.

Garšin je i kao čovjek i kao pisac bio odlučni protivnik rata i zagovornik mira i ljubavi medju ljudima. Tolstoja je upravo obožavao iako se sa njegovim religiozno-filozofskim nazorima nije slagao. I pokraj svega toga pošao je on sam u rat, što više kao — dobrovoljac. Vereščagin je sa svojim slikama, na kojima je kao valjda nitko ni prije ni poslije njega prikazao grozote rata, proizveo silan utisak na Garšina. On je na tim slikama vidio užasnu tragediju ljudskog krvoprolića i gubitak najboljih sinova naroda — tragediju, čiju nepravednost ne mogu izgladiti ni najsjajniji rezultati rata; ali jer krv pada jednako na sve gradjane, radi kojih je prolivena, Garšin je otuda izveo zaključak, da je svaki čovjek dužan neposredno sudjelovati u toj općoj nevolji i zato ga vidimo, gdje u rusko-turskom ratu polazi kao dobrovoljac na ratište.

Vrativši se ranjen sa vojne napisao je pripovijest »Četiri dana«, koja je izazvala najveću senzaciju i pobudila interes za mladoga pisca jednako kod kritike kao i kod čitatelja. Garšin je jednim mahom postao ne samo popularan, nego i uvažen spisatelj. Osokoljen tim nenadanim uspjehom, on je nastavio i ne pušta više pera sve do smrti, ukoliko mu to samo njegova teška bolest dozvoljava. Napisao je mnogo kraćih stvari, najviše iz umjetničkog svijeta, jer je već za rana bio sprijateljen sa mnogim umjetnicima i uvijek prema umjetnosti osjećao osobitu sklonost. Napisao je i dva velika romana, od kojih je jedan obradjivao povijest Petra Velikoga, a drugi bijaše neobična filozofska fantazija, sa izrazitom tendencijom protiv naučnih dogma i ortodoksnosti naučenjaka. Ni jedan ni drugi nije ugledao svjetla, jer ih je Garšin u napadaju ludila spalio, kao što je vjerojatno uništio i mnoge druge svoje radnje. Potonji je roman htio iznova napisati, kasnije »dok se popravim«, — kako reče jednom prijatelju. Ali on se više nije — popravio. U času, kada je već sve bilo spremno, da po savjetu liječnika otputuje na jug, da se oporavi, nakon jedne grozne i besnene noći, skoči sa visokih stuba u svom stanu i strovali se u prizemlje, slomivši obje noge. To je bilo 19. ožujka 1888., a pet dana kasnije, 24. ožujka, ležao je Garšin već na odru. Zadnji prizor one užasne tragedije, što ju je Garšinu dodijelila sudbina bijaše odigran i on se je smirio — u grobu.

NADEŽDA NIKOLAJEVNA

SLUČAJ.

I.

Kako se je desilo, da sam ja, koja već dvije godine ne mislim ni o čemu, odjednom stala razmišljati — ne znam. Zacijelo me nije mogao onaj gospodin ponukati na te misli, jer ta gospoda dolaze tako često, da sam se već sasvim privikla na njihove propovijedi.

Ta skoro svaki od njih, osim onih, s kojima sam dobro poznata ili koji su vrlo razboriti, bezuvjetno povadjaju razgovor o tim i njemu i meni suvišnim stvarima. Najprije pitaju, kako se zovem, koliko mi je godina, a onda najviše sa sažaljenjem stanu govoriti o tome, zar »ne bi bilo kakogod moguće ukloniti se ovom teškom životu?« Isprva su me mučila ta pitanja, no kasnije sam i na to navikla. Na mnogošta se čovjek nauči.

Ali eto već dvije nedjelje svaki puta kada nisam vesela t. j. kada nisam pijana (ta zar bi se ja i mogla veseliti, ako se ne napijem?) i kada ostanem sasvim sama, počmem misliti. Ja se silim, da otjeram to od sebe, ali ne mogu: teške misli ne će da me ostave; ima samo jedno sredstvo protiv toga — otići nekuda gdje je mnogo naroda, gdje se pije, halabuči. Ondje stanem i ja piti i vikati, misli se pobrkaju i ja ne shvaćam više ništa... Onda mi — odlane. Kako da toga nije bivalo prije, nego je započelo onoga dana, kada sam na sve mahnula rukom? Preko dvije godine već živim ovdje, u toj tužnoj sobi, živim jednolično, zalazila sam u eldorada i kristalne palače, i cijelo to vrijeme, iako nije bilo veselo, nije se mislilo na ono, što je moglo da po-

kvari dobru volju ; a sada eto, sve je sasvim drugačije postalo.

Kako je to dosadno i glupo ? Ta ja ipak ne ću odovud otići, ne ću otići naprosto zato, jer sama nemam volje da napustim ovaj život. Ja sam se sama bacila u nj i ja znam svoj put. I u »Strekozi« (koju mi jedan znanac češće donese, pogotovo kad bude u njoj štogod »pikantna«), i u »Strekozi« sam vidjela sliku : u sredini mala, dobra djevojka sa lutkom, a oko nje dva reda figura. Iznad djevojke idu : mala gimnazijalka ili licejka, zatim skromna mlada djevojka, pa majka i, konačno, poštovanja vrijedna starica ; a na drugoj strani dalje — djevojka sa košarom u ruci ide iz dućana, onda ja, ja i opet ja. Prva ja — kakova sam danas ; druga — kako mete ulicu, a treća — to je gadna, odvratna baba. Ali tako daleko ne će samnom ići. Ako još dvije tri godine izdržim ovaj život, dosta je, a onda na Jekaterinovku.* To je moj put i ja ga se ne bojim.

Kako je čudan ipak taj umjetnik ! Zašto je to tako bezuslovno, ako si licejka ili gimnazijalka, onda moraš postati čestita djevojka, poštovana mati i baka ? A — ja ? Hvala bogu i ja bih mogla gdjegod na Nevskom začavrljati francuskim ili njemačkim jezikom ! I cvijeće risati mislim da još nisam zaboravila, i »Calipso ne pouvait se consoler du départ d'Ulysse« još znam. I Puškina znam i Ljermontova i sve, sve : i ekzamene i ono sudbonosno strašno doba, kada sam ja neiskusna i glupa ostala sama kod dobrih rodjaka, koji bijahu uvjereni, da su »prigrlili sirotu«, kao i otrcanih laskanja onoga glupana, kojima sam se u svojoj nevinosti veselila, i svu laž i blato ondje, u tom »boljem društvu«, otkuda sam ja dopala ovamo, gdje se sada

* Ime groblja.

opijam rakijom ... Da, ja sam od najnovijeg vremena stala piti rakiju. »Horreur !« kriknula bi kuzina Olga Nikolajevna.

A zar to u stvari i nije horreur ? Ali zar sam ja tome kriva ? Da je k meni, sedamnaestgodišnjoj djevojčici, koja je osam godina sjedila medju četiri zida i vidjela oko sebe same isto takove djevojčice i u najboljem slučaju još razne mamice, došao ne onaj moj ljubezni prijatelj sa frizurom à la Capoul, nego koji drugi dobar i pošten čovjek — onda, onda se možda samnom ne bi to bilo dogodilo ....

Glupa misao ! Zar uopće ima čestitih ljudi, zar sam ih ja vidjela i prije i poslije moje katastrofe ? Mogu li ja vjerovati da ima dobrih ljudi, kada medju desetcima što ih ja poznam, nema nijednoga, koga bi ja mogla nemrziti ? Kako da vjerujem u to, kada ovamo jednako dolaze i muževi mladih žena, i djeca (da, djeca od 14 do 15 godina) iz »boljih obitelji«, i sjedokosi starci, izmoždeni, iscrpljeni ?

I, nakoncu, mogu li ja nemrziti, neprezirati, kad ja — prezirano i prezreno biće —, kada ja vidim medju njima kao što je neki mladi Nijemac, koji je imao na ruci povrh lakta tetoviran monogram ? On mi je objasnio, da je to ime njegove — zaručnice. »Jetzt aber bist du, meine Liebe, allerliebtes Liebchen«, reče on, gledajući me svojim ugaslim očima i dometne nekoliko stihova od Heinea. I što više s ponosom mi je objasnio, kako je Heine — veliki njemački pjesnik, ali da u njih, Nijemaca, ima još većih pjesnika, i to Goethe i Schiller, te da samo genijalni i veliki njemački narod može radjati ovakove pjesnike.

Oh, kako mi se je prohtjelo lupiti ga po njegovom odvratnom, gadnom, blaziranom licu ! Ali umjesto

toga ja sam na dušak ispila čašu portveina, koju mi je on natočio, i zaboravila sve . . .

Zašto da mislim na svoju budućnost, kada ju i tako poznam vrlo dobro? Zašto da mislim o prošlosti, kad u njoj nema ničega, što bi moglo promijeniti moj sadanji život? Da, to je istina. Da mi danas predlože, neka se vratim onamo, u onaj varavi sjaj, k ljudima sa pomno počešljanom kosom i praznim frazama, ja bih otklonila i ostala da umrem na svome mjestu . . .

Da, i ja imam svoje mjesto! Ja sam takodjer potrebna, neophodno potrebna. Nedavno je došao k meni jedan mladić, vrlo razgovorljiv, te mi je naizust izgovorio cijelu stranicu iz neke knjige. — »To je naš filozof, naš ruski filozof«, — govoraše on. Filozof je zagovarao nešto tmurno, ali za mene laskavo; nešto takova, da smo mi — »ventili društvenih strasti« . . . Riječi su bile glatke, ali filozof mora da je bio pokvaren čovjek, a najgori od sviju bijaše dječak, koji je ponavljao te »ventile«.

Uostalom, nedavno je i meni došla ta misao. Bila sam kod suca, koji me je osudio na petnaest rubalja globe radi nepristojnog ponašanja na javnom mjestu.

U času, kada je on čitao presudu, kod čega su svi ustali, evo što sam ja pomislila. Zašto sva ta publika tako prezirno gleda na mene? Iako ja tjeram gadan, odvratan posao, iako vršim najprezreniju dužnost, ipak je to — dužnost! Onaj sudac takodjer vrši dužnost. I ja mislim, da mi oboje . . .

Ja ništa ne mislim, ja tek znam da pijem, kako ne bi ništa mislila. U mojoj se je glavi sve pomiješalo: i ona griješna dvorana, gdje ću večeras bestidno plesati, i Litovski dvor i ova mala soba, u kojoj se može živjeti samo onda, ako je čovjek pijan. U sljepočicama mi

tuče, u ušima zvoni, u glavi sve nekuda skače i bježi i ja sama nekuda bježim. Meni se hoće zaustaviti se, prihvatiti se za štogod, ma i za slamku, ali u mene nema ni slamke.

Lažem, imam ja nju! I nije to tek slamka, nego nešto sigurnije; ali ja sam tako nisko pala, da ne ću da ispružim ruku za spasom.

Čini mi se, da je to bilo koncem augusta. Sjećam se, da bijaše prekrasno jesenje veče. Ja sam šetala po parku i ondje se upoznam sa tim »spasom«. Na tom čovjeku ne bijaše ništa osobita, izuzam njegove dobrodušne brbljavosti. On mi je ispripovijedao gotovo sve o svojim poslovima i o svojim znancima. Bilo mu je dvadesetipet godina i zvao se Ivan Ivanović. Ne bijaše on ni ružan ni lijep. Brbljao je samnom, kao sa kakovim znancem; pripovijedao mi je pače anekdote o svome predstojniku i objasnio mi, tko je sve kod njih u departementu.

On je otišao i ja sam ga zaboravila. Za mjesec dana opet je došao. A došao je tmuran, potišten, mršav. Kada mi se je približio, ja se gotovo prepadoh od toga nepoznatog, tmurnog lica.

— Sjećate li me se?

Taj čas sam ga se sjetila i rekoh, da se sjećam.

On pocrveni.

— Ja sam zato mislio, da se ne sjećate, jer vi mnogo . . .

Razgovor je bio presječen. Sjedili smo na divanu; ja u jednom kutu, on u drugom, kao da je prvi puta došao nekome u posjete, uspravan, nepomičan, dapače je držao cilinder u rukama. Sjedili smo prilično dugo; napokon se on digne i nakloni.

— Dakle, do vidjenja, Nadežda Nikolajevna, — reče on uzdahnuvši.

— Otkud vi znate za moje ime? — kriknem usplahireno. Moje sadanje ime ne bijaše Nadežda Nikolajevna, nego Evgenija.

Ja sam tako kriknula na Ivana Ivanovića, da se je i on prestrašio.

— Pa ja nisam mislio ništa zla, Nadežda Nikolajevna... Ja nisam to nikome... Ja sam poznat sa gradskim činovnikom Petrom Vasiljevićem i on mi je pripovijedao sve o vama, kako je bilo. Htjeo sam vam ipak reći: Evgenija, ali jezik me ne posluša i ja sam izgovorio vaše pravo ime.

— Ali recite, zašto ste došli k meni?

On je šutio i duboko mi se zapiljio u oči.

— Zašto? — nastavih ja sve razdražljivije. — Kakav je interes u vas za mene? Ne, bolje ne dolazite vi k meni; prijateljstva ja ne kanim s vama voditi, jer u mene nema prijatelja. Ja znam, zašto ste došli k meni! Vas je zainteresovala pripovijest onoga policajca. Vi ste pomislili: gle, kakova rijetkost, naobražena djevojka spala na takav život... Jeste li odlučili spasiti me? Odlazite samo, ja ne trebam ništa! Ostavite me radje samu izdisati, nego li...«

Tu sam mu pogledala u lice — i zaustavila se. Opazila sam, kako ga nemilo šiba svaka moja riječ. On nije rekao ništa, ali sam njegov pogled prisili me da zamuknem.

— Do vidjenja, Nadežda Nikolajevna, — reče on. — Vrlo mi je žao, što sam vas ogorčio. I sebe takodjer. Do vidjenja.

On mi pruži ruku (a ja nisam mogla da mu ne dam svoju) i izadje laganim koracima. Ja slušah, kako se on spušta po stepenicama i gledajući kroz okno vidjeh,

kako je sagnuvši glavu prešao dvorište nekim laganim i nesigurnim korakom. Na vratima se okrene, pogleda na moj prozor i iščezne.

I eto taj je čovjek mogao biti mojim »spasom«. Trebala sam samo jednu riječ reći i ja bih bila postala zakonitom ženom. Zakonitom ženom siromašnoga ali plemenitog čovjeka i možda bih čak postala siromašna ali plemenita majka, ako bi mi samo Gospod u svome gnjevu još poslao dijete.

II.

Danas mi Evsej Evsejić govoraše:

— Poslušajte vi, Ivane Ivanoviću, što ću ja, starac, vama reći. Vi ste se, baćuška, stali nekako čudno vladati: pazite, da to predpostavljenima ne padne u oči.

On je još dugo govorio (nastojeći govoriti o samom temelju stvari) o službi, pokornosti, o našem generalu, o meni, i napokon je došao i do moje nevolje. Sjedili smo u gostioni, kuda Nadežda Nikolajevna često zalazi sa svojim društvom.

Evsej je Evsejić odavna sve opazio i davno je već izmamio iz mene mnoge pojedinosti. Ja ne mogoh zadržati glupog jezika, sve sam izbrbljao, te se pri tome još skoro i rasplakao.

Evsej Evsejić se rasrdi.

— Ah, vi baba, baba jedna mekana! Mlad čovjek, dobar činovnik, i sada hoće tu neki roman da izvodi! Pljunite vi na nju! Šta ste se je nadovezali? Ne ću reći, da je to kakova poštena djevojka, nego, s dopuštenjem govoreći...

Evsej Evsejić pljune.

Poslije toga on se je često vraćao k predmetu svoga ogorčenja (Evsej je Evsejić iskreno ogorčen radi mene),

ali on ju nije više grdio, jer je opazio, da mi to nije pravo. Medjutim, on se nije mogao dugo suzdržati, i kolikogod je isprva nastojao govoriti samo izdaleka, na koncu konca je ipak uvijek došao do istoga zaključka, da ju treba odbaciti, »pljunuti« — i slično.

Ja i sam, pravo govoreći, osjećam isto, što mi on svaki dan dokazuje. Koliko sam puta i sam pomislio, da treba odbaciti i pljunuti! Da, toliko puta! I koliko sam puta iza takovih misli izašao iz kuće, a noge su me nosile same u onu ulicu... Onda dolazi ona sa nabojadisanim licem i obrvama, u baršunastom haljetku, sa finom krznenom kapom na glavi — i ide ravno prama meni, a ja svraćam na drugu stranu, da me ne opazi. Ona dodje do ugla i vraća se natrag, drsko i ponosno gleda na prolaznike i dapače zameće s njima razgovore; ja ju slijedim s druge strane ulice, nastojeći da ju ne izgubim iz vida i beznadno gledam u njenu malenu pojavu sve doklegod kakav bećar ne pridje k njoj i nagovori ju. Ona mu odvraća i okrene se te ide s njim... A ja za njima. Da je put popločen oštrim čavlima, ne bi me jače bolilo. Ja idem, ali ne čujem i ne vidim ništa do li one dvje pojave...

Ne gledam predase ni oko sebe, nego idem široko rastvorenim očima, zadijevam se u prolaznike i šuteći primam njihove psovke, primjedbe i udarce. Jednoč sam dapače oborio nekog dječaka...

Oni skreću desno i lijevo, a onda zalaze u vežu; najprije ona, onda on: kao iz nekog osobitog poštovanja on ju neprestano pušta naprijed. Zatim i ja ulazim. Naprotiv dvaju prozora, koje već vrlo dobro poznajem, stoji staja sa sjenikom; na sjenik vode male željezne ljestve, koje svršavaju sa malim otvorenim balkonom bez ograde. Ja sjednem na taj balkon i gledam u spuštene bijele zastore...

Danas sam takodjer stajao na svojoj čudnoj straži, ma da vani bijaše oštra zima. Strašno sam ozebao, noge nisam više ćutio pod sobom, a ipak sam stajao. Para mi se dizala sa lica, brkovi i brada ulediše se, a noge stadoše mi trnuti. Po dvorištu su hodali ljudi, ali me nisu primjetili, te glasno razgovarajući prolažahu pokraj mene. Sa ulice je dolazila pijana pjesma (vesela je to ulica!), nekakova svadja, udaranje lopata o pločnik, koji su sluge čistili. Svi su ti glasovi šumili u mojim ušima, ali ja im ne obraćah pažnje, kao ni na zimu, što me je grizla za lice, ni smrznute noge. Sve to: glasovi, i noge, i zima kao da bijaše daleko, daleko od mene. Noge su me silno bolile, ali u meni unutra bijaše još jača bol. Ja nemam snage da podjem k njoj. Znade li ona, da ima čovjek, koji bi bio sretan da može sjediti s njom u sobi i ne dotičući joj se ni same ruke, tek joj gledati u oči? Znade li ona, da ima čovjek, koji bi se bacio u vatru, ako to može njoj pripomoći, da izadje iz pakla, ako bi ona htjela izaći? Ali ona ne će... I ja dosele ne znam, zašto ne će. Jer ja ipak ne mogu vjerovati, da je pokvarena do u kost; ne mogu to vjerovati, jer znam, da nije takova, jer ja nju poznam, jer ja ju ljubim — ljubim...

Konobar pridje k Ivanu Ivanoviću, koji je položio laktove na stol, a na njih lice, te se katkada stresao, — i stade ga drmati.

— Gospodin Nikitin! Ne smije se tako... Ovdje pred svima... Gospodar to ne dozvoljava. Gospodin Nikitin! Ovdje nije dozvoljeno takovo ponašanje. Izvolite ustati!

Ivan Ivanović podigne glavu i pogleda konobara. On nipošto ne bijaše pijan i konobar je to odmah uvidio, čim mu je pogledao u turobno lice.

— Nije to ništa, Senja. To je tako samo. Nego daj ti meni čašicu prežgane.

— S čim zapovijedate?

— S čim? Sa rumom. Ili bolje ne čašicu, nego bocu mi daj. Evo ti, uzmi i plati sve i još će ostati dvogrivnja tebi. Za jedan sat otpravit ćeš me sa izvoščikom kući. Znaš li ti gdje ja stanujem?

— Znam... Samo, gospodaru, kako vi to?...

On očito nije shvaćao: takav slučaj dešava mu se prvi puta za cijelo vrijeme njegove mnogogodišnje prakse.

— Ne, pusti, ja ću radje sam.

Ivan Ivanović izadje u predsoblje, odjene se i izašavši na ulicu svrati se u dućan, na čijem su se niskom prozoru isticale boce sa vignetama, osvijetljene plinskim svjetlom, a poredane lijepo i ukusno. Za čas je opet izašao, noseći u rukama dvije boce, došao do svoga stana, što ga je bio u jednoj od soba nekoga Zuckerberga iznajmio, i zaključa za sobom vrata.

III.

I opet sam se bila zaboravila i opet sam došla k sebi. Tri tjedna s dana u dan pijana! Kako samo mogu izdržati! Danas me boli glava, kosti, cijelo tijelo. Klonulosti, dosada, besmislene i teške misli! Da bar tkogod dodje.

Kao za odgovor na njene misli, u predsoblju zazvoni zvonce. »Je li doma Evgenija?« — »Jest, izvolite!« — odgovori glas gazdarice. Nejednaki, brzi koraci odjeknuše na hodniku, vrata se otvore, a na njima se pojavi Ivan Ivanović.

On ne bijaše nimalo više sličan onom pokornom i

tupavom čovjeku, koji je bio ovdje pred dva mjeseca. Šešir nahero, šarena kravata, poduzetni, drski pogled. Povrh toga je teturao, a iz usta sukljao jak vinski zadah.

Nadežda Nikolajevna skoči sa svoga mjesta.

— Zdravo! započe on, — ja sam došao k tebi.

I sjedne na stolac kraj vrata, ne skidajući šešira, i ispruži se. Ona je šutjela, šutio je i on. Da nije bio pijan, ona bi našla štogod da rekne, ali ovako bijaše zatečena. Dok je ona razmišljala što da počne, on progovori.

— N-nda! Evo mene... Imam prravo! — krikne on odjednom bijesno i skoči te se ispruži u sav rast. Šešir mu padne s glave, crna se kosa spusti na lice, a oči zabljesnuše. Cijela njegova pojava odavala je toliki bijes, da se je Nadežda Nikolajevna na čas uplašila.

Ona pokuša razgovarati s njim prijazno.

— Čujte, Ivane Ivanoviću, ja ću se vrlo veseliti vašemu posjetu, ali sada otidjite kući. Vi ste previše pili. Budite tako dobar, dragi moj, pa idite sada kući. Dodjite, kad budete opet zdravi.

— Boji se! — promrmlja kao za sebe Ivan Ivanović, sjedajući iznova na stolac. — Jesi li se ukrotila? A zašto ti mene tjeraš? — opet očajno zavapi on. — Za što? Radi tebe sam stao piti, prije sam bio trijezan čovjek! Čime ti mene tako privlačiš, reci mi sada?

On zaplače. Pjane suze davile ga, tekle po licu i padale u usta, iskrivljena od plača. On jedva mogaše govoriti.

— Svaka bi druga smatrala srećom izbaviti se toga pakla. Ja bih radio kao vol. Živila bi ti bezbrižno, mirna i poštena. Reci, čime sam zaslužio, da me toliko mrziš?

Nadežda je Nikolajevna šutjela.

— Zašto šutiš? — zaviče on. — Govori! Govori što hoćeš, samo reci štogod. Pijan sam — to je istina... Trijezan ne bih došao ovamo. Znaš li ti, kako se ja tebe bojim, kada sam pri sebi? Ti bi me mogla svezati u uzao. Da rekneš: ukradi — ja ću ukrasti. Reci: ubij — ja ću ubiti. Znaš li ti to? Za cijelo znaš. Ti si mudra, Ti sve vidiš. Ako ne znaš... Nadja, mila moja, smiluj mi se!

I on na koljenima puzaše pred njom po podu. A ona je nepomično stajala uza stijenu, na koju je pritisnula i glavu, podmetnuvši pod nju dlanove svojih ruku. Njezin pogled bijaše uperen na neku točku u praznom prostoru. Je li ona što vidjela, je li čula štogod? Što je osjećala ona na pogled toga čovjeka, koji se valja pred njezinim nogama i moli ju za njenu ljubav? Smilovanje, prijezir? Njoj se je prohtjelo smilovati mu se, ali je osjećala, da u njoj nema smilovanja. On izazivaše u njoj tek odvratnost. A zar je on i mogao pobuditi drugi osjećaj u tom jadnom stanju: pijan, blatan, ponizno moleći?

On je već od nekoliko dana sasvim napustio polaziti u ured. Pio je svaki dan. Nalazeći utjehu u vinu, on je stao manje slijediti za svojom strašću, te je sjedio doma i pio, sabirući sile, da podje k njoj i da joj rekne s v e. Što joj je trebao reći, toga on nije ni sam znao. »Reći ću joj sve, otvorit ću dušu svoju« — eto što se je vrzlo u njegovoj pijanoj glavi. Napokon se je odlučio, došao i stao govoriti. Dapače i onako pijan, on osjećaše, da govori i čini stvari, koje nipošto nisu u stanju pobuditi ljubav prema njemu, ali je ipak govorio dalje, osjećajući, kako sa svakom riječi nekuda sve dublje i dublje pada, dočim se konopac oko njegova vrata steže sve više i više...

On je govorio još dugo i nesuvislo. Glas mu je po-

stajao sve slabiji i slabiji, dok mu se konačno pijane, podbuhle vjedje ne sklopiše i prislonivši glavu na naslonjač od stolca ne zaspi.

Nadežda je Nikolajevna stajala u prijašnjem položaju, gledajući besciljno u strop i bubnjala prstima po stijeni.

— Je li mi ga žao? Ne, nije. Što ja mogu učiniti za njega? Postati mu ženom? Zar bih smjela? Zar to ne bi bila isto takova trgovina? Gospode, nipošto, to bi bilo još gore!

Ona nije znala, zašto bi bilo gore, ali je to osjećala.

— Sada sam barem iskrena. Svaki me ima pravo poniziti. Zar ja malo uvreda trpim? A onda? U čemu bi ja bila bolja? Zar ne će biti isti grijeh, samo ne tako otvoren i iskren? Eto on sjedi i spava, a glava mu se nagnula nazad. Usta otvorena, lice blijedo kao u mrtvaca. Kaput mu je sav zamazan: bit će da se negdje valjao... Kako teško diše... Kadgod čak i hriplje... Da, no to će opet proći i on će opet biti uredan, skroman čovjek. Ne, ovdje to nije! Ali meni se čini, da bi me taj čovjek, kada bi mu dala vlast nad sobom, ubio uspomenama... I to ja ne bih izdržala. Ne, ostat ću ja ono, što jesam... Ta i onako to ne će više dugo trajati...

Ona baci preko ramena rubac i izadje iz sobe, zalupivši vratima. Ivan se Ivanović probudi od toga udarca, pogleda oko sebe snenim očima i našavši, da na stolcu nije baš udobno spavati, teškom se mukom dovuče do postelje, izvali se na nju i zaspi mrtvim snom. Probudio se je s glavoboljom, ali trijezan, već u kasnu večer i uvidjevši gdje se nalazi, brzo pobježe van.

Ja sam otišla od kuće, sama ne znajući kamo ću. Vrijeme bijaše vrlo ružno, tmuran i taman dan; mokri

je snijeg padao po licu i po rukama. Puno bi bolje bilo sjediti kod kuće; no mogu li ja sada ostati tamo? On će sasvim propasti. Ali što ja mogu učiniti, da ga suzdržim? Mogu li ja promijeniti svoj odnošaj prema njemu? A sve u mojoj duši, sva moja unutrašnjost gori. Ja ne znam sama, zašto ne ću da se okoristim slučajem i da odbacim taj strašni život i da se oslobodim od te more. Da se vjenčam s njime? Novi život, nove nade... Zar se taj osjećaj smilovanja, što ga sada ćutim za njega, ne bi mogao pretvoriti u ljubav?

Ah ne! Sada je on pripravan da mi liže ruke, a onda... onda bi mi stao nogom za vrat i rekao: i ti si se još protivila, prezreni stvore! Ti si me prezirala!

Hoće li on to reći? Ja mislim, da hoće.

Imam ja jedno sredstvo, koje će me spasiti, izbaviti svega — jedno sigurno sredstvo, za koje sam se već odavna odlučila i za kojim ću vjerojatno na koncu konca i posegnuti; ali ja mislim, da je sada još rano. Ja sam još premlada, previše još života u sebi osjećam. Živjet mi se hoće. Hoće mi se još disati, osjećati, slušati, gledati; hoće mi se imati mogućnosti makar i ne često pogledati na nebo, na Nevu.

Evo i obale. Na jednoj strani ogromne zgrade, a na drugoj — tamna Neva. Uskoro će otopiti led i rijeka će se zaplaviti. Park će se na ovoj strani zazeleniti. Ostrva će se takodjer prekriti zelenilom. Ma i petrogradsko, ipak je proljeće.

I odjednom sam se sjetila zadnjeg moga sretnog proljeća. Bila sam tada djevojčica od sedam godina i živila sam kod roditelja na selu, u stepi. Na mene su slabo pazili i ja sam skakala kud sam i koliko sam htjela. Sjećam se, kako početkom ožujka kod nas u stepi potekoše, zašumiše rijeke kaljavom vodom, kako je stepa potamnila, a zrak je postao vlažan i oštar. Ponajprije su ogolili vršci brežuljaka i trava se na njima zazelenila. Zatim se je zazelenila i sva stepa, ma da je u uvalama još ležao umirući snijeg. Naglo, u nekoliko dana, kao gotovi ispod zemlje izrasli su proljetni cvjetići. Ševe stadoše pjevati....

Gospode, što sam ja toliko sgriješila, da sam još za života bačena u pakao? Ili zar nije gore od svakoga pakla ovo, što ja preživljujem?

Kamene stube vode ravno u ledeni prosjek na rijeci. Nešto me je vuklo, da se spustim i pogledam u vodu. Ali zar nije još prerano? Jest, prerano je. Još ću pričekati.

A ipak lijepo bi bilo stati na taj skliski, mokri rub prosjeka. Sama bi se oskliznula unutra. Tek hladno je... Jedna sekunda — i ti plivaš pod ledom na dno rijeke, staneš bijesno udarati o led rukama, nogama, glavom, licem. Zanimivo bi bilo znati, dopire li onamo danje svijetlo?

Ja sam stajala nad prosjekom nepomično i dugo i već sam zapala u ono stanje, kada čovjek ni o čem ne misli. Noge su mi se odavna smočile, a ja se ne mičem s mjesta. Vjetar nije bio hladan, ali me je propuhavao naskroz, da sam se sva tresla, a ipak sam stajala. I ne znam, kako bi dugo trajala ta moja ukočenost, da mi sa obale nije netko doviknuo:

— Ej, madam! Gospodjice!

Ja se nisam obrnula.

— Gospodjice, izvolite doći gore!

Netko se je iza mene stao spuštati po stubama. Osim škripanja nogu po stepenicama, koje bijahu posute pijeskom, čula sam još nekakav zveket. Ja se obrnem: spuštao se je stražar, zveketala je njegova sablja. Ugledavši moje lice, on odjednom promijeni svoju

predusretljivu fizionomiju u grubu i drsku, te prišavši k meni gurne me u pleća:

— Nosi se odovud, ti gade jedan! Svuda se skićete! U svojoj ludosti se baciš u prosjek, onda neka mi odgovaramo za vas, za bagru.

On je prepoznao po mome licu, tko sam.

IV.

Uvijek isto te isto... Ne mogu ni jedan časak ostati na samu, a da mi se za dušu ne prihvati jad. Što bih započela, da zaboravim sve to?

Anuška mi je donijela list. Otkuda je? Ja već tako dugo ne dobivam ni od koga listova.

»Milostiva gospodjice, Nadežda Nikolajevna! Ma da vrlo dobro znam, kako za vas ne značim ništa, ja sam ipak uvjeren, da ste vi dobra djevojka i ne ćete me htjeti uvrijediti. Prvi i posljednji put u životu molim vas da dodjete k meni, jer je danas moj god. Rodjaka ni znanaca nemam. Molim vas, dodjite! Dajem vam riječ, da vam ne ću reći ništa uvredljiva ili neugodna. Smilujte se odanom vam

Ivanu Nikitinu.

P. S. Na moje nedavno ponašanje u vašem stanu ne mogu pomisliti bez osjećaja stida. Dakle dodjite k meni danas u 6 sati. Prilažem adresu. I. N.«

Što to znači? On se je odlučio pisati mi. Tu nešto nije kako treba. Što hoće on sa mnom? Da idem ili ne?

Teško je tu odlučiti se. Ako me hoće zavesti u stupicu, možda čak hoće da me ubije ili... pa i ako me ubije, opet je nekakovo riješenje.

Idem.

Odjenuti ću se jednostavnije i skromnije, sa lica

ću oprati rumenilo i bjelilo. Njemu će ipak biti milije tako. Kosu ću počešljati što jednostavnije. Kako mi je malo vlasi još ostalo! Počešljala sam se, obukla crnu vunenu opravu, crni pojas, bijeli ovratnik i rukavice, te podjoh do ogledala, da se vidim.

Skoro sam zaplakala, ugledavši u njemu ženu, koja ne bijaše ni malo slična onoj Evgeniji, koja tako »dobro« pleše po raznim sumnjivim lokalima. Ja nisam vidjela više drsku, namaljanu djevojčuru sa nasmijanim licem, napadnom frizurom i obojadisanim obrvama. Ova potištena i stradajuća žena, blijeda, sa bolnim izražajem crnih očiju i tamnim okrugom ispod njih — to je nešto sasvim novo, to nisam ja. Ili možda sam ipak to ja? A ona Evgenija, koju svi vide i znadu, možda je ona — nešto tudje, nešto što je meni nametnuto, što me davi, ubija.

I ja uistinu zaplakah i plakala sam dugo i silno. Od suza bude čovjeku lakše, kako sam još u djetinjstvu čula; samo mora da ta istina ne vrijedi za sve jednako. Meni nije bilo lakše, nego još teže. Svaki uzdah prouzročio je nove boli, svaka suza novu gorčinu. Onima, koji imaju još kakovu nadu u ozdravljenje i mir, njima suze valjda mogu olakšati teret. A gdje je to u mene?

Ja obrisah suze i podjoh.

Bez muke sam našla broj gospodje Zuckerberg i Finka-sobarica, pokaže mi vrata k Ivanu Ivanoviću.

— Mogu li unići?

U sobi se razlijegne udarac naglo zatvorene ladice.

— Naprijed! — zavikne Ivan Ivanović. Ja udjoh. On je sjedio kod pisaćeg stola i zatvarao nekakav pismeni omot. Meni dapače kao da se i nije obradovao.

— Zdravstvujte, Ivane Ivanoviću, — rekoh ja.

— Zdravstvujte, Nadežda Nikolajevna, — odgovori

on ustajući i pruži mi ruku. Nešto nježno odrazilo se na njegovu licu, kada sam mu ja pružila svoju ruku, no isti tren je i iščezlo. On bijaše ozbiljan, gotovo strog.

— Hvala vam, što ste došli.

— Zašto ste me pozvali? — zapitam ja.

— Bože moj, zar još ne znate, što znači za mene vidjeti vas? Uostalom takav razgovor nije vama ugodan.

Sjedili smo i šutili. Finka je donijela samovar. Ivan Ivanović pruži mi čaj i šećer. Zatim postavi na stol slatki sok, kolače, ukuhano voće i bocu slatkoga vina.

— Vi ćete mi oprostiti, Nadežda Nikolajevna, što sam bio tako slobodan pozvati vas na ovu malu gozbu. Vama je to možda neugodno, ali ne srdite se. Budite dobri, pa zakuhajte čaj, nalijte. Jedite: evo slatkiša, vina.

Ja sam se prihvatila posla domaćice, a on je sjeo meni naprotiv, ali tako, da mu je lice ostalo u sjeni i promatraše me. Osjećala sam na sebi njegov uporni pogled i ćutila sam, kako od toga crvenim.

Na čas bih pridigla oči, no odmah sam ih opet spustila, jer mi je on još uvijek uporno gledao ravno u lice. Što to znači? Valjda nije ta okolina, skromna, crna oprava, odsutnost razvratnih ljudi i raskalašenih riječi djelovalo na mene tako silno, da sam se opet pretvorila u skromnu i tihu djevojku, kakovom sam bila prije dvije godine? Ja postadoh razdražljiva.

— Recite, molim vas, što ste se tako zagledali u mene? — rekoh prigušeno, ali odvažno.

Ivan Ivanović skoči i stade hodati po sobi.

— Nadežda Nikolajevna! Ne govorite tako strogo. Ostanite još časak ovakovom, kakova ste ovamo došli.

— Ali ja ne znam, zašto ste me pozvali. Valjda ne samo zato, da šutite i gledate u mene?

— Da, Nadežda Nikolajevna, samo zato. Ta, vama to ne će zadavati velikoga jada, a meni je utjeha — posljednji puta vas se nagledati. Vi ste bili tako dobri i dodjoste i to u toj opravi, onakova, kakova ste uistinu. Ja to nisam očekivao i zato sam vam još više zahvalan.

— Ali zašto velite zadnji put, Ivane Ivanoviću?

— Jer ja odlazim.

— Kuda?

— Daleko, Nadeždo Nikolajevna. Nije istina, da sam ja danas svečar. Ja sam to napisao, a da ni sam nisam znao zašto. Htio sam vas još jednom vidjeti. Isprva sam htio poći i čekati dok izadjete, ali onda sam se ipak odlučio zamoliti vas, da dodjete k meni. I vi ste bili tako dobri te dodjoste. Neka vam bog to naplati svakim dobrom.

— Malo je dobra, Ivane Ivanoviću, u mojoj budućnosti.

— Da, vas čeka malo dobra. U ostalom, vi sami znate najbolje što vas čeka... — Glas Ivana Ivanovića zadrhta. — Meni je bolje, — dometne on — jer ja idem.

I glas mu još jače zadrhće.

Meni ga bude strašno žao. Je li bilo iskreno sve ono ružno, što sam ja protiv njega osjećala? Zašto sam ga ja tako nemilosrdno i oštro odbila? Ali sada je već kasno kajati se.

Ja ustanem i stadoh se odijevati. Ivan Ivanović skoči kao munjom udaren.

— Vi već odlazite? — upita uzbudjenim glasom.

— Da, moram ići...

— Morate... Opet onamo! Nadežda Nikolajevna! Dajte, pustite, da vas radje ovdje odmah ubijem!

On je to izgovorio šapćući, uhvatio me za ruku i gledao me raširenim, izgubljenim očima.

— Je li da bi bilo bolje? Recite!

— Ali vi bi, Ivane Ivanoviću, morali radi toga u Sibir. A ja toga nipošto ne ću.

— U Sibir! . . . Zar mislite, da vas ja zato ne bi mogao ubiti, jer se bojim Sibirije? O, kako se varate... Ja vas ne mogu ubiti zato, jer . . . ta kako bi ja ubio vas? Ta kako bi ja ubio tebe? — zadihan istisne on, — ta ja . . .

I on me obuhvati, podigne kao dijete u zrak, privine na grudi i stade mi obasipati cjelovima lice, usne, oči, kosu. I tako iznenada, kako se je iznenada to dogodilo, postavi me opet na noge i brzo progovori:

— No, idite, idite . . . Oprostite mi, jer to bijaše prvi i posljednji put. Ne srdite se na mene.. Idite, Nadežda Nikolajevna.

— Ja se ne srdim, Ivane Ivanoviću . . .

— Idite, idite! Hvala vam, što ste došli.

On me je sproveo do vrata i s mjesta se zaključao u sobi. Ja sam se stala spuštati niz stepenice. Oko srca mi bijaše još teže, nego li prije.

Neka on ode i neka me zaboravi. Ja ću ostati da doživim moj vijek. Dosta je te sentimentalnosti.. Idem kući.

Uskorim korak i stadoh razmišljati o tome, kakovu bih opravu navukla i kuda da podjem večeras. I tako je dovršen moj roman; mala postaja na skliskom putu! A sada ćemo se zato pustiti slobodno, bez stanke, sve niže i niže.

— Ta on će se sada ustrijeliti! — odjednom zavikne nešto u meni. Ja stadoh kao ukopana; pred očima mi se stavni, po ledjima mi prodje jeza, a dah zastade . . . Da, on će se ubiti! On je zalupio ladicom — to je sigurno promatrao revolver. I list je pisao . . . Posljednji puta . . . Bježi! Možda još uspijem. Gospode, zadrži ga! Gospode, ostavi mi ga!

Smrtni, nepoznati užas obuhvatio je cijelo moje biće. Ja sam trčala natrag kao bezumna, nalijetavajući na prolaznike. Ne znam više, kako sam preletjela po stubama. Sjećam se samo glupog lica one Finke, koja me je pustila unutra, sjećam se dugog, tamnog hodnika sa mnoštvom vrata, sjećam se, kako sam se bacila prema njegovima. I u času, kada sam prihvatila za kvaku, razlijegnu se iza vrata hitac. Sa svih strana priskočiše ljudi i stadoše se bijesno vrtjeti oko mene, zajedno sa hodnikom, vratima, stijenama. Ja padoh... i u mojoj glavi takodjer se je sve zavrtjelo i onda iščezlo.

USPOMENE.

I.

Odavna hoću da napišem svoje uspomene. Sasvim neobičan slučaj sili me da uzmem pero u ruke: jedni pišu svoje memoare jer imadu mnogo interesantnih stvari za historiju; drugi zato, što hoće da još jednom prožive sretne mlade godine; treći, da omalovaže i okleveću davno pomrle ljude, a sebe opravdaju radi davno zaboravljenih krivica. Nijedan od tih razloga nije u mene. Ja sam još mlad čovjek; historiju nisam pravio, niti sam vidio, kako se ona pravi; klevetati ljude nemam zašto, a sebe opravdavati nemam radi čega. Još jednom proživjeti sreću? Bilo je tako kratko i konac bijaše tako užasan, da uspomena na nj ne pruža ni najmanje zadovoljstva . . . o, ne!

Zašto mi neprestano neki nepoznati glas šapće u uho te uspomene, zašto u noći kada se probudim prolaze ispred mene u tami poznate slike i lica i zašto jedno blijedo lice, kada prolazi ispred mene, usplamti i steže ruke, a užas i bijes hvata mu dah, kao onoga dana, kada sam stajao licem u lice prema njemu, mome krvnom neprijatelju?

Ja se ne mogu rastati sa svojim uspomenama i tako sam došao na čudnu misao. Moguće, ako ih stavim na papir da ću ih se riješiti . . . Možda će me se onda ostaviti i dati mi da u miru umrem. To je taj neobični razlog, koji me je prinukao, da se prihvatim pera. Moguće, da će ovu bilježnicu tkogod pročitati, a možda i — ne će. To me malo zanima. Zato i mogu da se ne izvinjavam pred svojim budućim čitateljem ni radi izbora teme za ovaj sastavak, teme nimalo interesantne za ljude, koji su navikli baviti se ako ne svjetskim a ono društvenim pitanjima, ni radi forme moje pripovijesti. Istina, ja bih htio, da ove retke pročita jedan čovjek, no taj me ne će osuditi. Njemu je sve milo, što se mene tiče. Taj čovjek, to je moja sestrična Sonja.

Zašto ona danas tako dugo ne dolazi? Već je tri mjeseca, kako sam došao k sebi nakon onoga dana. Prvo lice, koje sam vidio, bijaše Sonja. I od onda ona provodi uza me svaku večer. To je njoj postalo kao neka služba. Ona sjedi kraj moje postelje ili kraj velikoga naslonjača, ako ja imam snage da sjedim, i pripovijeda sa mnom ili mi na glas čita novine i knjige. Nju vrlo ogorčava što sam ja tako ravnodušan prema izboru štiva i što to sasvim njoj prepuštam.

— Gle, Andrej, u »Vestniku Evropy« je novi roman: »O n a j e m i s l i l a, d a t o n i j e t a k o«.

— Dobro, draga, čitat ćemo »O n a j e m i s l i l a, d a t o n i j e t a k o«.

— To je roman od miss Hey.

— Dobro, dobro . . .

I ona stade čitati dugu historiju o nekakovom mister Skripel i miss Gordon i nakon prve dvije stranice svrati na mene svoje velike dobre oči i reče:

— Nije dugačko; »Vestnik Evropy« uvijek skraćuje svoje romane.

— Dobro, dobro. Ja ću slušati.

Ona nastavlja čitati opširnu historiju, izmišljenu po gospodjici Hey, a ja gledam u njeno prignuto lice i ne slušam pripovijest. I kadgod, na onim mjestima romana, gdje bi se po zamisli gospodjice Hey trebalo smijati, gorke suze dave me u grlu. Ona ostavlja

knjigu, gleda me pronicavim i bojazljivim pogledom i stavlja mi na čelo svoju ruku.

— Andrej, mili moj, ti opet... No, bit će, bit će. Ne plači. Sve će proći, sve se zaboravlja... — govori ona onim tonom, kakovim mati tješi dijete, koje si je razbilo čelo. I ma da će moja bol proći tek onda, kada prodje i život, koji — ja to osjećam — polagano već izlazi iz moga tijela, ja se ipak umirim.

O, moja draga Sonjo! Kako ja osjećam vrijednost tvoje ženske nježnosti! Neka te bog blagoslovi, i neka se crne stranice u početku tvoga života, stranice, na kojima je zapisano moje ime, izmijene veselom pripovijesti o sreći! Samo neka ta pripovijest ne bude slična dosadnoj historiji miss Hey-ove.

Zvono! Napokon! To je ona, ona ide, unijet će u moju tamnu i zagušljivu sobu dah svježine, ona će tu duboku šutnju narušiti veselom riječju i osvijetliti ju svojom ljepotom.

Ja se ne sjećam svoje matere, a otac mi je umro kada sam navršio četrnaesto ljeto. Moj skrbnik, daljnji naš rodjak, odveo me je na jednu od petrogradskih gimnazija; nakon četiri godine svršio sam tu školu. Ja bijah potpuno slobodan; skrbnik, čovjek zaposlen svojim velikim poduzećima, ograničio je svoju skrb za mene na to, da mi je davao toliko novaca, koliko po njegovom mišljenju bijaše nužno. da čovjek ne stradava. To doduše nije bio veliki dohodak, ali je ipak dostajao da me obezbijedi za koricu kruha i dozvoljavaše mi, da si odaberem put za budućnost.

Izbor je medjutim bio već odavna obavljen. Već pred četiri godine ja sam nada sve na svijetu zavolio baviti se olovkama i bojama, a na koncu svojih gimnazijskih nauka već sam znao sasvim dobro risati, tako,

da sam bez svakog truda mogao stupiti u akademiju umjetnosti.

— Jesam li imao talenta? Sada, kada je sigurno, da nikada više ne ću pristupiti k platnu, mogu bezpristrano pogledati na sebe kao umjetnika. Da, ja sam imao talenta. Ja to ne mislim za to, jer su tako govorili prijatelji i znanci, niti zato, što sam tako brzo svršo tečaj na akademiji, nego radi onog živog čuvstva u meni, koje se je javljalo svaki put, kada sam započimao rad. Onaj, tko nije umjetnik, ne može osjetiti teškog i slatkog uzbudjenja, s kakovim prvi puta pristupaš k novom platnu, da preneseš na nj svoju misao. Onaj, tko nije umjetnik, ne može osjetiti zaborav svega što ga okružuje, kada je duh zaduben u djelo... Da, u mene bijaše talenat i ja bih možda bio postao glasovit portretista.

Evo oni vise na stijenama — moja platna, studije i skice, nedovršene, započete slike. Evo i nje... Moram zamoliti sestričnu, da ju odnese u drugu sobu. Ili ne, treba ju objesiti kod mojih nogu povrh postelje, neka me uvijek gleda svojim tužnim, prijekoru sličnim, pogledom. U plavoj opravi, u bijeloj kapi, ukrašenoj sa strane trobojnom kokardom, sa pramovima guste kestenjaste kose, što provirivahu kroz nabore bijele kape, ona gledaše na mene kao živa. O, Šarlota, Šarlota! Bi li blagoslivljao ili proklinjao onaj čas, kada mi je palo na pamet, da tebe slikam?

A Bezsonov je uvijek bio protiv toga. Kada sam mu prvi puta saopćio svoju namjeru, slegnuo je ramenima i nezadovoljno se nasmiješio.

— Vi ste glupani, gospodo ruski slikari, — reče on. — Malo je u vas svojega! Šarlota Corday! Što se vas

tiče Šarlota? Zar se vi možete prenijeti u ono vrijeme i u onu okolinu?

Možda je on imao pravo... Ali mene je pojava francuske junakinje tako zanimala, da nisam mogao odoliti a da se ne prihvatim slikanja. Zamislio sam prikazati ju u naravnoj veličini, samu, kako stoji pred gledaocima, sa očima uperenim predase; ona se je već odlučila na svoj čin — na zločin, i to se odražava na njenom licu: ruka, koja nosi smrtni udarac, sada još visi slaba i nježna, ističući se na tamnoplavoj suknenoj opavi; ogrtač od čipaka, svezan unakrst, otkriva nježni vrat, po kome će se već sutra ispružiti krvava crta... Sjećam se, kako je njezina slika iskrsla u mojoj duši... Pročitao sam njezinu povijest u jednoj sentimentalnoj i, možda, neistinitoj knjizi od Lamartinea; ipak mi je iz lažljivog patosa i brbljavog te na svoj jezik i stil oholog Francuza jasno i razgovjetno izašla čista slika djevojke, koja je do fanatizma ljubila — dobro. Pročitao sam o njoj sve, do čega mogoh doći, proučio sam nekoliko njezinih portreta i odlučih stvoriti sliku.

Prva slika, kao i prva ljubav, ovlada čovjeku cijelom dušom. Ja sam nosio u sebi to lice što je istom postajalo, ja sam u mašti obradjivao najsitnije pojedinosti i dodjoh na koncu do toga, da sam si, zatvorivši oči, mogao jasno predstaviti svoju Šarlotu.

Ali kada sam sa radosnom strepnjom i ugodnim uzbudjenjem započeo slikati, najednom naidjoh na neočekivanu i tešku zapreku: ja nisam imao model.

To jest, zapravo, bilo ih je. Izabrao sam, kako se meni činilo, najbolje izmedju onih, što su se u Petrogradu tim poslom bavile, i stadoh marljivo raditi. Ali, bože moj, kako je ta Ana Ivanovna malo sličila onoj

pojavi, što se je meni tako jasno predstavljala, kada sam zatvorio oči! Ona je izvrsno stajala, nije se po cijeli sat ni maknula i savjesno je zasluživala svoj rubalj, osjećajući najveće zadovoljstvo nad time, što je mogla da stoji odjevena i da se ne mora svlačiti gola.

— Kako je to lijepo stajati u opravi! A oni drugi gledaju, gledaju i svu te očima pretraže! — rekne ona sa uzdahom i lakim crvenilom na licu kod prve sjeditbe. Ona je tek pred dva mjeseca postala modelom i nije se još mogla priviknuti svome zvanju. Ruske djevojke, čini se, da se i ne će nikada njemu priviknuti.

Naslikao sam ruku, ramena i stas, ali kada sam došao do lica, htjedoh očajati. Mekano mlado lice sa malo zavinutim nosom, dobrodušnim sivim očima, koje su dobrodušno i prilično snuždeno gledale ispod okruglih obrva, uništilo je sasvim moje maštanje. Ja nikako ne mogoh te bezizražajne i mekane crte pregraditi u ono lice. Tri ili četiri dana natezao sam se sa svojom Anom Ivanovnom, a onda sam ju otpremio. Drugog modela nije bilo i ja sam odlučio učiniti što ni u kojem slučaju ne bih smio: slikati lice bez modela, iz glave, »od sebe«, kako vele umjetnici. Odlučio sam se na to, jer sam nju gledao pred sobom kao živu. No kad sam započeo raditi, poletješe kisti u kut. Umjesto živoga lica izašla mi je nekakova mrtva sjena. Ideji ne dostajaše puti i krvi.

Skinuo sam platno sa stalka i prislonio ga uza zid tako, da se lice slike ne vidi. Taj neuspjeh me je silno porazio. Sjećam se, kako sam se dapače uhvatio za kosu. Činilo mi se, da za mene nema više života, zamislivši tako divnu sliku (oh, kako je ona bila krasna u mojoj mašti!), a ne biti u stanju naslikati ju. Bacio sam se u krevet i od boli i očaja nastojah zaspati.

Sjećam se, kako je netko, kada sam već bio počeo drijemati, pozvonio na vratima: listonoša je donio pismo od Sonje. Ona se radovaše, što sam se odlučio na tako veliki i teški posao, a ujedno je žalila, što ne mogu naći podesan model. »Ne bi li ja mogla, kada svršim svoje nauke? Počekaj još pol godine, Andrej, — pisaše ona — ja ću doći k tebi u Petrograd, pa onda možeš s mene slikati ako hoćeš i deset Šarlota Corday... ako je u mene samo i trun sličnosti sa onom, koja, kako ti pišeš, sada vlada tvojom dušom.«

No Sonja nije ni malo slična Šarloti. Ona nije sposobna nekomu zadavati rane. Ona ih bolje voli liječiti, i to čini upravo divno.

I mene bi ona izliječila... kad bi to uopće bilo moguće.

III.

Na večer sam otišao do Bezsonova.

Našao sam ga gdje sjedi sagnut nad svoj pisaći stol, koji bijaše krcat knjigama, rukopisima i izrescima iz novina. Ruka mu je brzo letjela po papiru: on je pisao vrlo naglo, bez ispravljanja i križanja, sa lijepim, ravnim pismenima. Samo me je kratko pogledao i nastavio dalje pisati; očito je imao stanovitu misao u taj čas i nije htio odložiti pero, dok ju ne stavi na papir. Ja sjedoh na široki, niski i vrlo trošni divan (on je spavao na njemu), što je stajao u sjeni, te sam ga promatrao kojih pet časaka. Njegov pravilni, hladni profil bijaše mi dobro poznat: nisam ga jedamput narisao u svoj album, a jednom sam dapače naslikao po njemu studiju u bojama. Te studije nemam više: on ju je poslao svojoj materi. Te večeri ali, bilo s toga, što sam

ja sjedio u sjeni, a on bijaše dobro osvijetljen jakom svjetlošću lampe sa zelenim staklenim zaklonom, bilo što moji živci bijahu uzbudjeni, njegovo me je lice stalo osobito zanimati. Promatrao sam ga i raščinio njegovu glavu u pojedinosti, pretraživao najmanje crte, koje su mi uvijek dosada izmicale. On je bezuslovno imao glavu jakoga čovjeka. Možda ne osobito talentiranoga, ali jakoga.

Četverouglasta lubanja, skoro bez svake izbočine, prelazeći u široki i jaki zatiljak, strmo i raspuknuto čelo, obrve na sredini nisko spuštene i tvoreći vertikalni nabor u koži, jake čeljusti i tanke usne — sve mi se to danas pričanjalo nečim novim.

— Što vi mene tako promatrate? — zapita on odjednom, odloživši pero i obraćajući se licem k meni.

— Po čemu ste to primjetili?

— Osjećao sam. Čini se, da to nije predrasuda; ja sam to već više puta opazio.

— Promatrao sam vaše lice kao model. U vas je neobičan original od glave, Sergej Vasiljević.

— Uistinu? — reče on smiješeći se. — No, neka je.

— Ne, ozbiljno. Vi ste nekome slični... nekome od znamenitih...

— Pustolova ili ubojica? — upita on, ne pustivši me da dovršim. — Ja ne vjerujem u Lavatera... No, a kako vi? Vidim po licu, da nije dobro. Ne ide posao od ruke?

— Da, nije najbolje. Zabacio sam, sasvim zabacio, — odgovorim očajnim glasom.

— Mislio sam, da je tako. A što je, valjda nemate model?

— Nema ga, pa nema. Vi znate, Sergej Vasiljević, kako sam ga tražio. Ali svi su oni tako malo slični

onome, da me to prosto tjera u očaj. Osobito ta Ana Ivanovna; ona me je sasvim izmučila. Ona je svojom plosnatom fizionomijom sve uništila. Čini mi se, da sada već ni u mojoj glavi nije više ono lice tako jasno.

— A bilo je jasno?

— O, da, sasvim! Kada bi bilo moguće slikati zaklopljenih očiju — nikad, čini se, bolje za mene. Kada zatvorim oči — ona je tu, evo je. — I mora da sam se učinio vrlo smiješnim time, što sam zaklopio oči, jer se je Bezsonov stao glasno smijati.

— Ne smijte se; ja sam ozbiljno ogorčen, — rekoh.

On odjednom prekine svoj smijeh.

— Ogorčeni, dakle onda se ne ću smijati. Ali, zapravo, vama se čovjek mora smijati i ujedno vas žaliti. Zar vam ja nisam govorio napustite taj sujet?

— Pa, ja sam ga i napustio.

— Ali koliko posla, koliko gubitka živčane snage, koliko suvišnoga ogorčavanja prije nego li ste me poslušali! Ja sam znao da će to tako ispasti. I to ne zato, jer bih bio predvidjao, da ne ćete naći model, nego zato, jer je takova osnova neizvediva. To se mora imati u krvi. Treba biti potomak onih ljudi, koji su proživjeli i Marata i Šarlotu Corday i čitavo ono vrijeme. A što ste vi? Najmekoputniji ruski inteligenat, blag, slabašan! Tu valja sam biti sposoban počiniti takovo djelo. A vi? Možete li vi, ako je nužno, odbaciti kist i, zanešen visokim ciljem, uzeti u ruku bodež? Ta to je za vas nešto, kao, recimo, put na Jupiter...

— Ja se nisam jednom s vama pravdao o toj stvari i, čini se, niti sam ja vas niti vi mene uvjerio. Umjetnik i jest zato umjetnik, jer može u sebe mjesto svojega ja postaviti — tudje. Zar je Rafael morao sam biti bogorodica, da uzmogne naslikati madonu? Ta,

to je apsurd, Sergej Vasiljević. Uostalom, ja sam sebi protuslovim: rekao sam, da se ne ću s vama prepirati, a sam počimljem.

On mi htjede nešto reći, ali mahne rukom.

— No, hajte zbogom! — rekne on, ustane i uze hodati po sobi iz jednoga kuta u drugi, stupajući lagano u svojim mekanim papučama. — Ne ćemo se prepirati. Ne ćemo rastvarati tajnu ranu na srcu, kako je rekao netko negdje.

— Čini se, nitko i nigdje.

— A i to može biti. Ja obično stihove pomiješam i iskrivim... Medjutim, ne bi li za utjehu naručili samovar? Vrijeme je.

On pridje k vratima i oštro vikne, kako viču na vojničkim vježbalištima:

— Čaj!

Ja ga nisam volio radi ovakovog načina općenja sa slugama. Dugo smo šutjeli. Ja sam sjedio naslonjen na jastuke divana, a on je neprestano hodao i hodao. Činilo se, da nešto razmišlja...

Napokon se je zaustavio predamnom i zapita poslovnim tonom:

— A kad bi imali model, vi bi još jednom pokušali?

— Bi! — odgovorim ja. — Ali gdje da ga uzmem?

On se opet prošeće.

— Vidite, Andrej Nikolajević... Ima tu jedna... osoba...

— Ako je bolja, ne će ona stajati za model.

— Ne, nije bolja, naprotiv. Ali... vrlo veliki »ali« imam ja kod toga.

— Ta, kakav je tu »ali«, Sergej Vasiljević? Ako se ne šalite...

— Šalim se, šalim, to ne može biti.

— Sergej Vasiljević... — rekoh ja zaklinjućim tonom.

— Čujte, što ću vam reći. Treba da znate, što ja cijenim u vama, — započe on, zaustavivši se predamnom: — mi smo skoro vršnjaci, ja sam jedva za dvije godine stariji od vas, ali sam proživio i iskusio toliko, koliko ćete vi proživjeti i iskusiti jedva još za deset godina. Ja sam pokvaren čovjek, hrdjav i... razvratan (on je oštro naglasio tu riječ). Ima ih dosta, koji su gori od mene, ali ja sebe smatram najgorim. Ja mrzim sam sebe zato, što ne mogu biti onako čist, kako bi želio... kao vi, naprimjer.

— O kakovoj razvratnosti i o kakovoj čistoći vi to govorite? — zapitam ja.

— Ja uvijek dajem stvarima njihovo pravo ime. Kako vam često zavidjam, vašemu miru i čistoj savjesti; zavidjam vam, jer imate... No da, to je svejedno! Ne može i ne može biti! — prekine on sam sebe strogim glasom. — Ne ćemo govoriti o tome.

— Ako i ne može biti, objasnite mi barem, što ili koga ja imam? — zapitam Sergeja.

— Ništa... Nikoga... No, uostalom, ja ću reći: sestrična vaša, Sofija Mihajlovna. Je li da vam ona nije najbliži rod?

— Ne, mi smo u daljnjem rodstvu, — odvratim.

— Jest, u daljnjem rodstvu. Ona vam je zaručnica, — rekne on utvrdjujućim tonom.

— Otkud vi to znate? — kliknem ja.

— Znam. Isprva sam nagadjao, a sada znam. Čuo sam od matere, koja mi je nedavno pisala, a ona je tamo čula...Ta zar takova šta može u gubernijskom

gradu ostati tajnom pred ljudima? Dakle, istina? Ona vam je zaručnica?

— No, recimo.

— Od djetinjstva? Roditelji su tako odlučili?

— Da roditelji su odlučili. Isprva mi je to bilo kao šala, a sada vidim, da će tako, čini se, i biti. Ja nisam htio, da to tkogod sazna, ali nije mi opet niti krivo toliko, što ste vi čuli.

— Ja vam zavidjam, što imate zaručnicu, — tiho reče on, upravivši pogled nekuda u daljinu i uzdahne.

— Nisam očekivao kod vas toliko sentimentalnosti, Sergej Vasiljević.

— Ja vam zavidjam, što imate zaručnicu, — produži on, ne slušajući me. — Zavidjam čistoći vašoj, vašim nadama, vašoj budućoj sreći, neistrošenoj ljubavi i sreći, koje ste sačuvali od djetinjstva.

Uzme me za ruku, povuče sa divana i dovede pred zrcalo.

— Pogledajte mene i sebe, — reče on. — Što velite?

Hyperion pred satirom kozonogim.

Satir kozonogi — to sam ja. A ipak sam jači od vas; kosti su moje krupnije i zdravlje mi je od naravi čvršće. Ali isporedite: vidite li ovo? (On se lagano takne prstima po kosi ispod čela, koja je počela sijediti). Da, baćuška, to ti je »žar duše istrošen u ludo!« Da, i kakav je to žar duše! Gadarije...

— Sergej Vasiljević, ne bi li se vratili prijašnjemu? Zašto se vi ustručavate upoznati me sa modelom?

— Zato, jer je i ona sudjelovala u tome trošenju. rekao sam vam , da nije bolja osoba, i uistinu nije bolja. Na najnižoj stepenici ljudskog društva je ona.

Niže je još samo — propast, u koju će se ona valjda skoro i survati. Da, ona je na rubu propasti, ona je već i sada propala.

— Ja vas počimam shvaćati, Sergej Vasiljević.

— Tako. Dakle vidite, kakav je u mene »ali«?

— Vi si možete zadržati taj »ali«. Otkuda se vi smatrate zvanim mene čuvati i zaštićivati?

— Rekao sam, zašto vas volim. Zato, jer ste čisti. Ne samo vi, vas oboje. Vi ste tako rijetka pojava, vi odišete svježinom i mirisom. Ja vam zavidjam i sretan sam, što vas ma i iz prikrajka mogu da promatram. I vi hoćete, da ja sve to uništim? Ne, toga ne ćete dočekati.

— Pa, što je to konačno takova, Sergej Vasiljević? Nego bit će da se vi sam slabo pouzdajete u tu moju tobožnju čistoću, što ste ju otkrili, kad se bojite tako strašnih stvari od samoga poznanstva sa tom ženom.

— Čujte! Ja vam ju mogu dati ili ne dati. Učinit ću, kako je mene volja. Ja vam ju ne ću dati. Ja ju ne dam. Dixi.

Sada je on sjeo, a ja sam uzbudjen hodao po sagu.

— A vi mislite, da će ona doći?

— Dakako. Uostalom ne, ne će, — strogo će on, — nipošto ne će doći. A sada dosta o njoj.

Ja sam ga molio, ljutio se, prikazivao mu svu smiješnost zadaće, koju si je on nametnuo, da čuva moju tobožnju nevinost, i ništa ne postigoh. On me je odlučno odbio i na koncu reče:

— Ja nisam nikada rekao dvaputa »dixi«.

— Na čemu vam čestitam, — odgovorim ljutito.

Kod čaja smo razgovarali o drugim, običnim stvarima i onda se razidjosmo.

IV.

Čitave dvije nedjelje nisam ništa radio. Išao sam samo u akademiju, da pravim skicu za svoju najstrašniju temu: pretvaranje Lotove žene u stup od soli. Sve sam već imao gotovo — i Lota i njegove ukućane, samo pitanje stupa nisam nikako mogao da riješim. Da li bi načinio nešto slična nadgrobnom spomeniku ili jednostavno kip Lotove žene od kamene soli?

Život je prolazio teško. Dobio sam dva pisma od Sonje. Pročitao sam njezino milo čavrljanje o institutskim stvarima i o tome, što ona u potaji od argusovskih očiju svojih učiteljica čita, te sam ih nakon toga priklopio svežnjiću prijašnjih pisama, svezanih ružičastom vrpcom. Ja sam si tu vrpcu pribavio još pred petnaest godina i do danas se nisam nikada mogao odlučiti da ju bacim. Pa, i zašto bi ju bacio? Komu je ona na putu? Ali što bi rekao Bezsonov, da vidi taj dokaz moje sentimentalnosti? Bi li se nježio još jednom nad mojom »čistoćom« ili bi mi se narugao?

Ipak, on me nije od šale ogorčio. Što da učinim? Napustiti ideju ili tražiti dalje model?

Neočekivani slučaj mi je pomogao. Jednoč, kada sam ležao na divanu sa nekakovim glupim francuskim romanom i već me od ležanja stala boliti glava, a od raznih morga, policaja i uskrslih ljudi, čije bi smrti dostajalo i za dvadesetoricu njih, već sam otupio, kada se otvore vrata i k meni dodje Helfreich.

Predstavite si mršave, krive noge, veliki trup, prignječen dvjema grbama, duge, mršave ruke, visoko uzdignuta ramena, koja kao da izražavaju vječnu sumnju, mlado, blijedo, ponešto nabuhlo, ali milovidno lice na unatrag zategnutoj glavi. On bijaše

umjetnik. Ljubitelji dobro poznaju njegove slike, koje sve sa malim izmjenama predstavljaju jedan te isti predmet. Njegovi su heroji — mačke; imao je mačke kako spavaju, mačke sa pticama, mačke savijenih ledja u polukrug; dapače i pijanoga mačka, sa veselim očima, pokraj vrča vina, naslikao je jednoč Helfreich. U mačkama je on dosegao potpuno savršenstvo, a dalje se nije ničega prihvaćao. Ako je na sliku trebalo da dodje osim mačaka još štogod — zelenilo, otkuda su izvirivali mali ružičasti nosić i zlatne očice, kakova draperija, košara, u kojoj se smjestila cijela mačja obitelj sa velikim prozirnim očima, onda se je on obraćao na mene, da mu to naslikam. Tako je i ovaj puta došao s nečim zamotanim u plavi papir. Pruživši mi svoju bijelu i koščatu ruku, stavio je savitak na stol i stao ga razmatati.

— Opet mačke? — zapitam ja.

— Opet... Vidiš, ovdje bi trebao još jedan mali prostirač... a ovdje komadić divana...

On razmota papir i pokaže mi dvije nevelike, od pol aršina, slike; mačje prikaze bijahu sasvim dogotovljene, ali ih je naslikao na samom bijelom platnu bez ičega ozdol.

— Ili ne divan, nego tako štogod... Ti ćeš to već udesiti. Već mi je dosadilo.

— Hoćeš li se ti ikada okaniti tih mačaka, Semjon Ivanović?

— Da, morao bih se toga ostaviti, smetaju mi one, vrlo mi smetaju. Ali što će čovjek? Novci! Eto ta sprdnja, pa — 200 rubalja.

I on, raširivši svoje tanke noge, slegne i onako vječno slegnutim ramenima, te raširi ruke, kao da je

htio izraziti čudjenje, kako ovakove gluposti mogu naći kupaca.

Svojim mačkama on je za dvije godine postao glasovit. Ni prije ni poslije (izuzev na jednoj slici pokojnoga Huna) ja nisam nikada vidio takove sposobnosti u prikazivanju mačaka svih mogućih veličina, boja i položaja. Ali obrativši na to svu svoju pažnju, Helfreich je zapustio sve ostalo.

— Novci, novci... — zamišljeno ponavljaše on. — A zašto trebam ja, grbavi djavo, toliko novaca? Medjutim, ja osjećam, da mi sve teže i teže biva prihvatiti se kakovog solidnog posla. Ja ti zavidim, Andrej. Već su dvije godine, što ja osim tih stvari ništa ne slikam... Uostalom, ja ih vrlo volim, osobito žive. Ali osjećam, kako se u tome sve više gubim... A ipak ja imam više talenta od tebe; kako ti misliš, Andrej? — zapita me prostodušnim i povjerljivim tonom.

— Ja ne mislim, — odvratim, nasmiješivši se, — nego sam u v j e r e n o tome.

— Što je s tvojom Šarlotom?

Ja odmahnem rukom.

— Slabo? — upita on. — Pokaži... — I videći, da sam ja ne mičući se s mjesta načinio niječan pokret glavom, on sam podje raskapati po hrpi starih platna, složenih uza zid. Zatim stavi na lampu reflektor, postavi moju nedovršenu sliku na stalak i osvijetli ju. On je dugo šutio.

— Ja te shvaćam, — reče. — Tu bi moglo nešto dobro izaći. Samo ipak je to Ana Ivanovna. Znaš, zašto sam ja došao k tebi? Da podješ samnom.

— Kuda?

— Kudagod. Na ulicu. Dosadno je, Andrej. Bojim se, da opet ne padnem u grijeh.

— Ta, to je glupost!

— Ne, nije glupost. Osjećam, kako me nešto sisa ovdje (on pokaže na grud). »Ja bih htio zaboravit i zaspat«, — iznenada zapjeva on svojim tankim tenorom. — Zato sam i došao k tebi, da ne budem sam, jer će to inače započeti i onda ne prestaje dvije nedjelje. Zatim budem bolestan. A napokon i škodljivo je to... za ovakovu nakazu od tijela.

On se okrene dva puta na petama, da mi pokaže svoje dvije grbe.

— Znaš li što? — predložim ja, — preseli se k meni. Ja ću te već suzdržati, da ne sgriješiš.

— To bi dobro bilo. Razmislit ću. A sada idemo.

Obučem se i mi podjosmo.

Dugo smo bludili po petrogradskoj bljuzgavici. Bijaše jesen i s mora je duvao jaki vjetar. Voda se dizala. Mi smo bili na obali. Razjarena rijeka pjenila se i njeni valovi udarahu o granitne stijene obale. Iz crnog ponora, u kome se gubila druga strana obale, kadgod bi zabljesnulo svjetlo i četvrt časa iza toga razlijegnuo se mukli tutanj: na tvrdjavi su pucali iz topova. Voda je rasla.

— Ja bih htio, da se ona još digne. Još nisam vidio povodanj, a to mora da je zanimivo, — reče Helfreich.

Dugo smo sjedili na obali i šuteći gledali u mrak.

— Ona ne će više rasti, — reče na koncu Helfreich. — Čini se, da vjetar popušta. Šteta! Ja još nisam vidio povodanj... Idemo.

— Kuda?

— Kud nas oči vode... Hajde samnom. Ja ću te odvesti na jedno mjesto. Mene straši ta priroda sa svo-

jom neobuzdanošću. Bog s njom! Bolje pogledajmo ljudsku neobuzdanost.

— Gdje to, Senička?

— Ja već znam... Izvoščik! — vikne on.

Sjednemo i odvezosmo se. Na Fontanki, pred nekim drvenim, rezbarijama ukrašenim i obojadisanim vratima, Helfreich sustavi izvoščika.

Prošli smo kroz blatno dvorište, izmedju dvije duge stare dvokatnice. Dva jaka reflektora sipahu nam u lice potoke žarkoga svjetla. Oni bijahu obješeni na obje strane vrata, koja su, iako stara, takodjer bila ukrašena šarenom rezbarijom takozvanog ruskog stila. Pred nama i iza nas išli su ljudi i svi onamo, kuda i mi — muškarci u krznenim kaputima, ženske u dugim skupocijenim večernjim ogrtačima: svileno cvijeće izvezeno po baršunu, boa na vratu i bijeli svileni šeširi na glavama; sve je to grnulo u vežu i uzašavši preko nekoliko stepenica svlačilo se, i tu se je, u svjetlu, razotkrivala varavost toga sjaja. Toalete ne bijahu ni izdaleka tako raskošne, kako se činilo, svilu je zamjenjivao papir, zlato — mjed, briljante — brušeno staklo, a svježinu lica i sjaj očiju — bjelilo od cinka, karmin i druga mazala.

Na blagajni smo uzeli ulaznice i stupismo u dugi niz soba, u kojima bijahu postavljeni mali stolići. Mene je obuhvatio teški zrak, zasićen nekakovim čudnim isparinama. Dim od duhana, zajedno sa zapahom piva i jeftine pomade napunjaše zrak. Ljudi su bučili. Jedni su hodali okolo, drugi sjedili kraj flaša uz stolove; tu bijahu muškarci i žene i čudno je izgledao izražaj njihovih lica. Svi su se činili veselima i razgovarali o nečemu: o čemu — bog bi znao! Mi sjedosmo k jednom stoliću. Helfreich naruči čaj. Ja sam ga mije-

šao žličicom i slušao kako pokraj mene mala, punahna brineta, sa ciganskim tipom lica, lagano i dostojanstveno, sa jakim njemačkim akcentom i s nekim prizvukom ponosa u glasu, odgovara svome kavaliru na njegovo pitanje, je li ona često ovdje:

— Dolazim ovamo jedanput u tjednu. Ne mogu češće, jer moram i drugamo ići. Evo: prekjučer sam bila u njemačkom klubu, jučer u orfeumu, danas ovdje, sutra u velikom kazalištu, prekosutra u trgovačkom klubu, onda u opereti, zatim šato-de-fler... Da, ja idem svaki dan nekamo: i tako prolazi die ganze Woche. — I ona ponosno pogleda na svoga kavalira, koji se je gotovo naježio, saslušavši tako obilni program zabave. Bijaše to plavokos čovjek od dvadesetipet godina, uskoga čela, na koje se nadvio čuperak svijetle kose, i sa mjedenim lancem. On uzdahne, ponizno gledajući na svoju lijepu damu. Ah, gdje bi on, skromni trgovčić, mogao nju slijediti iz dana u dan po klubovima i kafe-šantanima?

Mi ustanemo da prodjemo kroz sobe. Na koncu svih tih soba bijahu velika vrata, koja su vodila u dvoranu za plesanje. Žuti svileni zastori na prozorima, strop sa slikarijama, redovi bečkih stolica uza stijenu, u kutu dvorane velika bijela niša u formi školjke, gdje sjedjaše orkestar od petnaest ljudi. Ženske, najviše po dvije njih ispod ruke, hodale su po dvorani, a muškarci su sjedili uza zid i promatrali ih. Glazbenici upravo udešavahu svoje instrumente. Lice prvoga guslača činilo mi se odnekud poznato.

— Jeste li vi to, Fjodor Karlović? — zapitam ja, drmajuć ga za rame.

Fjodor se Karlović obrne prema meni. Bože moj, kako je on udebljao i posijedio.

— Da, ja sam — Fjodor Karlović, i čime mogu služiti?

— Zar me se ne sjećate, iz gimnazije? Vi ste dolazili sa guslama na plesne satove...

— A! Kao da sada sjedim tamo, na taburetu, u kutu dvorane. Sjećam se ja vas... Vi ste izvrsno plesali valčik...

— Jeste li dugo ovdje?

Već treću godinu.

— Sjećate li se, kako ste jednoč došli ranije, pa ste u praznoj dvorani svirali Ernstovu elegiju? Ja sam slušao.

Muzikantove ugasle oči zabljesnuše.

— Vi ste slušali? Vi ste slušali? A ja sam mislio, da me nitko ne čuje. Da, ja sam nekoč svirao... Danas ne mogu... Sada sam ovdje... (On zamukne). Imam četiri sina i jednu kćer, — promrmlja tiho. — I jedan mi dječak ove godine svršava Annen-Schule, te stupa na univerzu... Ja ne mogu više svirati Ernstove elegije.

Kapelnik zamahne nekoliko puta gudalom; orkestar zagrmi bučno i glasno neku polku. Kapelnik oddirigira tri do četiri takta, a onda se i sam priključi zboru sa svojim cvilećim guslama. Parovi se zavrtješe, a orkestar je grmio.

— Hajdmo, Senja, — rekoh ja. — Dosadno je... Idemo kući, popit čaj, pa ćemo još malo brbljati o čemu pametnijem.

— Pametnijem? — zapita on sa smiješkom. — No, dobro, idemo.

Mi se stadosmo gurati k izlazu. Odjednom se Helfreich zaustavi.

— Gledaj, — reče on, — Bezsonov.

Ja se ogledam i doista spazim Bezsonova. On je sjedio za mramornim stolićem, na kome su stajale boce vina, čaše i druge stvari. Nisko prignut, sa svijetlim očima, on je živahno šaptao nešto ženskoj u crnoj svilenoj opravi, što je sjedila kraj njega, ali joj lice ne mogosmo vidjeti. Ja sam tek primjetio njezin strojni stas, tanke ruke i vrat, te crne vlasi, glatko pričešljane sa zatiljka gore.

— Zahvali se sudbini, — reče Helfreich. — Znaš li tko je ta osoba? Veseli se, to je ona, tvoja Šarlota Corday.

— Ona? Ovdje?

V.

Bezsonov, držeći u ruci čašu sa vinom, podigne prema meni svoje oživjele mutno-crvene oči, a na licu mu se jasno odrazi nezadovoljstvo.

On ustane sa svoga mjesta i pridje k nama.

— Vi ovdje? Što radite tu?

— Došli smo, da vas vidimo, — odgovorim smiješeći se. — I nije mi žao, jer sam...

On ulovi moj pogled, što je kliznuo po njegovoj prijateljici i resko me prekine:

— Ne nadajte se... Taj Helfreich vam je već rekao... Ali iz toga ne će biti ništa. Ja ne dopuštam. Ja ću ju odvesti.

I prišavši naglo k njoj, reče glasno:

— Nadežda Nikolajevna, idemo odovud.

Ona okrene glavu i ja prvi puta spazim njezino začudjeno lice.

Da, ja sam ju prvi puta spazio u tome paklu. Ona je sjedila ovdje s tim čovjekom, koji se je nekoč iz

egoizma i obijesti bacio u raskalašen život: sjedila je uz praznu bocu vina; oči joj bijahu ponešto crvene, blijedo lice izmoždeno, odjeća neuredna. Oko nas gurala se gomila šetalaca, većinom trgovci, koji bi svisnuli da se ne napiju, bijednih trgovačkih pomoćnika, što su provodili život za tezgom i dolazili da razonode svoju ubogu dušu medju ovim propalim ženama i djevojkama ili takovim, koje su se samo usnama dotakle ove gnjusne čaše... Ja sam sada na svoje oči vidio, kako ona pada u onaj ponor, o kome mi je govorio Bezsonov, ako već nije sasvim propala u njega.

— Idemo, idemo, Nadežda Nikolajevna! — silio je Bezsonov.

Ona ustane i, gledajući ga začudjeno, upita:

— Zašto? Kuda?

— Ja ne ću ovdje ostati...

— Pa, vi možete otići... Čini se, da je to vaš znanac i Helfreich?

— Čuješ, Nada... — oštro reče Bezsonov.

Ona namršti obrve i baci na njega bijesan pogled.

— Tko vam dade pravo, da samnom ovako govorite? Senička, mili moj, da ste mi zdravo!

Semjon prihvati njene ruke i čvrsto ih stisne.

— Slušaj, Bezsonov, — reče on, — ne budali. Idi doma ako hoćeš ili ostani, a Nadežda Nikolajevna će svakako ostati s nama. Mi imamo s njom nešto razgovora i to vrlo važna. Nadežda Nikolajevna, dozvolite da vam predstavim: Lopatin, moj prijatelj i njegov (on pokaza na namrgodjenog Bezsonova) takodjer prijatelj, umjetnik.

— Kako ona voli slike, Andrej! — odjednom se on veselo obrati k meni. — Prošle sam ju godine vodio po izložbi. I tvoje smo studije razgledali. Sjećate li se?

— Sjećam, — odgovori ona.

— Nadežda Nikolajevna! — još jednom reče Bezsonov.

— Ostavite me... Idite, kud vam drago. Ja ću ostati sa Senjom i s... monsieur Lopatinom. Ja hoću da si dušu rastresem... od vas! — odjednom vikne, opazivši, da Bezsonov hoće još nešto reći. — Vi ste mi preko glave. Ostavite me, odlazite...

On se naglo okrene i ode, ne oprostivši se ni s kim.

— Bolje je tako... bez njega... — reče Nadežda Nikolajevna i teško uzdahne.

— Zašto uzdišete, Nadežda Nikolajevna? — zapita Senička.

— Zašto? Zato, jer ono, što je dozvoljeno svoj ovoj bagri (ona kretom glave pokaza na gomilu, što se oko nas gurala), to si ne smije on dozvoliti... No, ali svejedno, dosadilo mi je sve to. Ne, nije dosadilo, nego još više. Ja nemam ni riječi za to. Senjička, dajte da pijemo!

Semjon tužno pogleda na mene.

— Vidite, Nadežda Nikolajevna, ja bi htio, ali ne smijem; evo on...

— Što on? I on će s nama piti.

— On ne će tu ostati.

— No, pa ćete vi.

— Ali on ne dozvoljava ni meni.

— To je zgodno... Tko može vama zabraniti?

— Zadao sam riječ, da ću ga slušati.

Nadežda me Nikolajevna pogleda pozornije.

— Tako! — reče ona. — No, slobodnom sloboda, spašenomu raj. Kad ne ćete, ne mora biti. Ja ću sama.

— Nadežda Nikolajevna, — počmem ja, — oprostite, što vas na prvom susretu...

Osjetio sam, kako mi je rumenilo udarilo u lice. Ona je smiješeći se gledala u mene.

— No, što hoćete?

— Na prvom susretu zamolio bi vas... da ne činite toga, da se ne ponašate tako... Ja sam vas htio zamoliti još i za jednu uslugu.

Njezinim se licem prelije tuga.

— Da se ne ponašam tako? — reče ona. — Bojim se, da se ja više i ne mogu ponašati drugačije — odvikla sam. Ali dobro, da ugodim vama, pokušat ću. A kakovu to uslugu želite od mene?

Ja sam joj pletući i motajući se medju riječima, jedva nekako ispripovjedio, o čemu se radi. Ona je slušala sa zanimanjem, uprijevši svoje sive oči ravno u mene. Bilo napeto zanimanje, kojim je pronicala u moje riječi, bilo što drugo podavaše njezinom pogledu surov, gotovo divlji izražaj.

— Dobro, — reče na koncu. — Znam već, što vi trebate. Ja ću i lice moje takovim načiniti.

— Može i bez toga, Nadežda Nikolajevna, samo neka je vaše lice...

— Dobro, dobro. Kada treba da budem kod vas?

— Sutra u jedanaest sati, ako je moguće.

— Tako rano? No, to znači da valja sada poći spavati. Senička, hoćete li me sprovesti?

— Nadežda Nikolajevna, — rekoh ja, — mi još nismo ugovorili jednu stvar: takovi se poslovi ne čine badava.

— Ta, valjda me ne ćete još i platiti? — rekne ona, a ja osjetim kako u njenom glasu zvuči nešto ponosno i uvrijedjeno.

— Da, platiti; drugačije ja ne ću, — odvratim odlučno.

Ona me pogleda oholim, gotovo drskim pogledom, no za čas joj lice uze zamišljen izražaj. Mi smo šutjeli. Ja bijah potišten. Slaba rumen pokaže se na njenim obrazima, a oči joj planuše.

— Dobro, — reče ona, — platite. Koliko drugim modelima, toliko i meni. Koliko ću dobiti za cijelu Šarlotu, Senička?

— Šesdeset rubalja, ja držim, — odvrati on.

— A kako dugo ćete ju slikati?

— Mjesec dana.

— Dobro, vrlo dobro! — reče ona živahno. Ja ću pokušati primati od vas novaca. Hvala vam!

Ona mi pruži svoju tanku ruku i čvrsto stisne moju.

— On kod vas noćiva? — zapita ona obraćajuć se k meni.

— Kod mene, kod mene.

— Ja ću ga odmah otpustiti. Samo da me odvede.

Nakon pola sata bio sam kod kuće, a pet časaka kasnije vratio se i Helfreich. Razodjeli smo se, legli i utrnuli svjetlo. Ja sam već počeo zaspivati.

— Spavaš ti, Lopatin? — odjednom se razlijegne u tami Seničkin glas.

— Ne, a što bi?

— Evo što: ja bi si ovaj čas dao odsjeći lijevu ruku, da toj ženi bude bolje i ljepše, — reče on uzbudjenim glasom.

— A zašto ne desnu? — zapitam ja u polusnu.

— Glupan! S čim ću onda slikati? — ozbiljno zapita Senička.

VI.

Kadà sam se slijedećega dana probudio, kroz prozor se već danilo.

Pogledavši na slabo osvijetljeno, blijedo, simpatično lice Helfreicha, koji spavaše na divanu, sjetim se sinoćnje večeri kao i toga, da ću sada imati model za sliku, te se obrnem na drugu stranu i iznova zaspim laganim jutarnjim snom.

— Lopatin! — odjekne nečiji glas. — Ja sam ga čuo u snu. Taj se je glas pomiješao sa mojim sanjama i ja se ne probudim, ali u to me netko stade drmati za rame.

— Ja skočim na noge i ugledam Bezsonova.

— Vi, Sergej Vasiljević?

— Ja da... Niste me očekivali tako rano? — tiho reče on. — Govorite tiše: ja ne bi htio razbuditi grbavca.

— A što želite?

— Odjenite se, umijte se; ja ću već reći. Idemo u drugu sobu. Neka on samo spava.

Uzmem pod ruku odijelo i cipele, te izidjem odijevati se u atelier. Bezsonov bijaše vrlo blijed.

— Vi kanda niste ove noći ni spavali? — zapitam ga.

— Ne, spavao sam. Ali ustao sam vrlo rano i radio. Recite, neka nam donesu čaj, pa ćemo se onda porazgovoriti. Medjutim, pokažite mi vašu sliku.

— Pustite zasada, Sergej Vasiljević. Počekajte, uskoro ću ju izraditi u ispravljenom i pravom obliku. Moguće vam je neugodno, što sam učinio protiv vaše volje, ali vi ne možete pojmiti, kako sam sretan, što

mogu stvar dovršiti, što se je to tako dogodilo. Bolje od Nadežde Nikolajevne ja nisam mogao ništa ni očekivati.

— Ja ne dozvoljavam, da po njoj slikate, — reče on gluho.

— Sergej Vasiljević vi kanda ste došli da se samnom svadjate.

— Ja joj ne dozvoljavam, da dolazi k vama svaki dan i da cijele satove provodi uz vas... Ja ne dozvoljavam.

— Imate li vi takovu vlast? Kako vi njoj možete braniti? Kako vi možete braniti meni? — pitao sam, osjećajući, kako postajem sve razdražljiviji.

— Vlast!... Vlast... Nekoliko riječi bit će dovoljno. Napomenut ću joj, što je ona, a reći ću joj i što ste vi: ja ću joj saopćiti i o vašoj sestrični, Sofiji Mihajlovnoj...

— Ja vam zabranjujem i jednu riječ spomenuti o mojoj sestrični... Ako vi imadete prava na tu ženu — neka je istina, što ste govorili o njoj, neka je ona zbilja pala, neka desetki ljudi imaju na nju isto pravo kao i vi — onda tek imate pravo na nju, a nemate ga na moju sestričnu. Ja vam zabranjujem govoriti bilo štogod o mojoj rodjakinji! Jeste li čuli?

Osjećao sam, kako mi je glas zvonio grozećim tonom. On me je nagnao, da se uzrujam u najvećoj mjeri.

— Vidiš, vidiš! Vi pokazujete zube! Ja nisam ni znao, da ih imate. Dobro, vi ste u pravu: na Sofiju Mihajlovnu ja neimam nikakova prava. Ja se ne ću odvažiti, da uzalud izustim njezino ime. Ali ova... ova.

On u uzbudjenju nekoliko puta prodje iz kuta u kut sobe. Ja sam vidio, da je on ozbiljno uzrujan, ali nisam mogao nikako da si to razjasnim. Prigodom zadnjeg našeg razgovora on je i riječima i tonom svojim izrazio prema toj ženi toliki prezir, a sada... Je li moguće?

— Sergej Vasiljević, — rekoh ja, — vi nju ljubite!

On se zaustavi, pogleda me čudnim pogledom i kratko promrmlja:

— Ne.

— Pa, što vas onda toliko muči? Zašto ste podigli svu tu buru? Jer ja ne mogu vjerovati, da je sve to samo vaša velika briga, kako bi spasili moju dušu iz pandža toga tobožnjeg djavola!

— To je moja stvar, — reče on. — Ali znajte, bilo to sad kojim mu drago putem, ja ću vam spriječiti... Ja ne dozvoljavam! Jeste li čuli? — vikne on u sav glas.

Ja osjetim, kako mi je krv navrla u glavu. U kutu gdje sam taj tren stajao obrnut ledjima k zidu, bijaše nagomilan razni starež: platna, kisti, slomljeni stalak. Tu je stajala i motka sa oštrim željeznim šiljkom, na koju se za ljetnoga rada razapinje platno, da bude zaštita od sunca. Slučajno sam uzeo u ruke to koplje i kada mi je Bezsonov rekao svoj »ne dozvoljavam«, ja sam svom snagom zabio šiljak u pod. Četverouglasto željezo zabilo se duboko u dasku.

Ne rekoh ni riječi, ali Bezsonov me je pogledao začudjenim i dapače, kako se meni činilo, prestrašenim očima.

— Sbogom, — reče on. — Ja idem. Vi ste strašno uzrujani.

Ja sam se medjutim već bio svladao.

— Pričekajte, — rekoh. — Ostanite.

— Ne, ja moram ići. Do vidjenja!

On ode. Teškom sam mukom izvukao koplje iz poda i, sjećam se, kako sam se taknuo prstom zagrijanog sjajnog željeza. U prvi čas došlo mi je u glavu, da je to strašno oružje, kojim bi se vrlo lahko moglo čovjeka na mjestu ubiti.

Helfreich je otišao u akademiju, a ja sam ne bez uzbudjenja očekivao svoj model. Napeo sam sasvim novo platno i priredio sve što je potrebno.

Ne bih mogao reći, da sam tada mislio samo na svoju sliku. Ja sam se sjećao jučerašnje večeri sa njenom neobičnom meni dosele nepoznatom okolinom, neočekivanog i za mene sretnog susreta sa tom čudnom, palom ženom, koja je na prvi mah osvojila sve moje simpatije, i zagonetnog vladanja Bezsonovljeva... Što hoće on od mene? Zar ju on uistinu ne ljubi? Zašto se onda izražava s tolikim prezirom o njoj? Zar ju on ne bi mogao spasiti?

Razmišljao sam o svemu tome, a ruka mi je sa ugljenom išla po platnu; pravio sam nacrt za položaj, u kome sam htio prikazati Nadeždu Nikolajevnu, ali sam jedan za drugim opet izbrisao.

Točno u jedanaest sati oglasi se zvonce. Za čas ona se je prvi puta pokazala na pragu moje sobe. O, kako se sjećam njezinog blijedog lica, kada je ona, uzbudjena i sramežljiva (da, stid je zamijenio njezin jučerašnji izražaj), šuteći stajala na vratima! Kanda se nije usudila ući u tu sobu, gdje je kasnije našla svoju sreću, jedinu svijetlu točku u svome životu i... propast — ne onu propast, o kojoj je govorio Bezsonov... Dalje nisam u stanju o tome pisati. Počekat ću, dok se umirim.

VII.

Sonja ne zna, da ja pišem ove gorke uspomene. Kao i prije, sjedi ona svaki dan kraj moje postelje ili naslonjača. Često dodje k meni i moj drugi prijatelj, moj siromašni grbavac. On je jako omršavio i posušio se, te većim dijelom ćutaše. Sonja veli, da on uporno radi. Neka mu bog dade sreće i uspjeha!

Ona je došla, kako je obećala, točno u jedanaest sati. Unišla je tiho, sramežljivo odvratila na moj pozdrav i šuteći sjela u naslonjač, što je stajao u kutu ateliera.

— Vi ste vrlo točni, Nadežda Nikolajevna, — reknem ja, mećući boje na paletu.

Ona me pogleda i ne odgovori ništa.

— Ja ne znnam, kako da vam zahvalim za vašu dobrotu što ste došli... — rekoh, osjećajući kako crvenim od uzbudjenja. Htio sam reći sasvim nešto drugo. — Tako dugo nisam mogao naći podesan model, da mi ne preostade ino, nego sasvim napustiti tu sliku.

— Pa, zar ih nema kod vas na akademiji? — zapita ona.

— Ima ih, ali ni jedna nije za mene. Pogledajte ovo lice.

Ja izvadim izmedju hrpe stvari na stolu jednu studiju, za koju mi je stajala Ana Ivanovna i pružim ju njoj. Ona pogleda i laki joj smiješak predje usnama.

— Da, to uistinu nije bilo za vas, — reče ona. — To nije Šarlota Corday.

— Vi poznajete historiju Šarlote Corday? — zapitam ja.

Ona me pogleda neobičnim izrazom začudjenja, pomiješanog sa nekim gorkim osjećajem.

— Zašto ju ne bi poznavala? — zapita ona. — Ja sam koješta učila. Doduše mnogo sam toga već zaboravila, provodeći ovaj život, ali ipak se još nekih stvari sjećam. Takova šta ne može se zaboraviti...

— Gdje ste vi študirali, Nadežda Nikolajevna?

— Zašto vas to zanima? Počmimo, ako je moguće.

Njezin ton se sasvim izmijenio: ona je te riječi izgovorila isprekidano i odlučno, kako je jučer govorila Bezsonovu.

Ja zamuknuh. Dohvativši iz ormara plavu opravu, što sam ju odavna sam sašio, kapu i sve ostalo što spada Šarlotinu kostimu, zamolim ju, neka ode u drugu sobu da se preobuče. Jedva sam dospio pripremiti sve što sam trebao za rad, a ona se već povratila.

Predamnom je stajala slika mojih snova.

— Ah, bože moj! Bože moj! — kliknem ushićen. — Kako je to lijepo, kako je to lijepo! Recite, Nadežda Nikolajevna, jesmo li se mi kadgod prije vidjeli? Inače je to nemoguće razjasniti. Ja sam si uvijek predstavljao svoju sliku takovom, kakva ste vi sada. Zato mislim, da sam vas valjda ipak morao kadgod vidjeti. Vaše se je lice neopazice usjeklo u moju pamet... Recite, gdje sam vas vidio?

— Gdje bi vi mene mogli vidjeti? — preupita ona.

— Ne znam. Ja se nisam srela s vama do sinoć. Počmite, molim vas. Postavite me kako treba i onda slikajte.

Zamolio sam ju neka stane na mjesto, popravio sam joj nabore odijela, lagano se taknuo njenih ruku, dajući im onaj nemoćni položaj, koji sam si uvijek predstavljao u moje Šarlote, i odoh k stalku.

Ona je stajala predamnom... Ona stoji predamnom i sada, tu evo, na toj slici. Ona me motri, kao da

je živa. U nje je isti onaj nesretni i zamišljeni izgled, ista mrtvačka crta na blijedom licu, kakova bijaše onoga jutra.

Izbrisao sam sve, što sam prije ugljenom nacrtao na platnu i brzo narišem Nadeždu Nikolajevnu. Zatim stadoh slikati. Nikada ni prije ni poslije nisam radio tako brzo i tako dobro. Vrijeme je neopazice letjelo i tek nakon jednoga sata ja sam, pogledavši na lice svoga modela, opazio, da će ona za čas pasti od umora.

— Oprostite, oprostite... — ispričavao sam se, vodeći ju sa podnoška, na kome je stajala i sjedajući ju u naslonjač. — Ja sam vas savim izmučio.

— Ništa, — odvrati ona, blijeda, ali smijući se. — Ako čovjek hoće zaslužiti kruh, onda mora malo i trpjeti. Veseli me, što ste se tako uživili u posao. Smijem li pogledati? — rekne ona kimnuvši glavom prema slici, koju nije mogla vidjeti sa svoga mjesta.

— Naravno, naravno!

— Ah, kakovo mazanje! — klikne ona. — Ja još nikada nisam vidila, kako izgleda slika, kad ju umjetnik počme raditi. Kako je to zanimivo!... I znate, ja već u tome mazanju vidim ono, što ima da bude... Vi ste zamislili lijepu sliku, Andrej Nikolajević... Ja ću nastojati učiniti sve da ona uspije... koliko to od mene zavisi.

— Rekla sam vam jučer... Ja ću načiniti izražaj lica. Bit će vam lakše raditi...

Ona brzo skoči na svoje mjesto, podigne glavu, spusti svoje bijele ruke, a na licu joj se odrazi sve ono, o čemu sam ja sanjao za svoju sliku. Tu bijaše odlučnost i tuga, ponos i strah, ljubav i zloba...

— Ovako? — zapita ona. — Ako je tako, ja ću stajati kolikogod hoćete.

— Bolje već ne može ni biti, Nadežda Nikolajevna ; ali vama će biti teško na dugo vremena sačuvati taj izražaj. Hvala vam. Vidjet ćemo medjutim. Do toga je još daleko... Smijem li vas zamoliti, da samnom užinate...

Ona se je dugo branila, no onda pristane.

Moja hranilica i pojilica, Agafja Aleksejevna, donijela je zajutrak ; mi prvi puta sjedosmo zajedno k stolu. Koliko puta se je to kasnije dogodilo!... Nadežda je Nikolajevna jela malo i šutjela ; očito se je ustručavala. Ja sam joj nalio u čašu vina, koje je ispila gotovo na dušak. Rumen joj zatitra na blijedim obrazima.

— Recite, — zapita odjednom, — da li odavna poznajete Bezsonova ?

Ja nisam očekivao takovo pitanje. Sjetivši se svega što se je odigralo izmedju mene i Bezsonova radi nje, zbunim se.

— Zašto crvenite ? Uostalom, to je svejedno ; samo mi odgovorite na moje pitanje.

— Davno. Od djetinjstva.

— Je li on dobar čovjek ?

— Da, ja držim da je dobar. On je pošten, mnogo radi, a osim toga je i vrlo nadaren. Prema materi se svojoj vrlo dobro ponaša.

— On ima mater ? Gdje je ona ?

— U***. Tamo ima malu kućicu. Šalje joj novaca, a i sam kadgod odlazi k njoj. Ja još nisam vidio matere, koja bi više volila svoga sina.

— Pa, zašto ju on ne uzme k sebi ovamo ?

— Čini se... da ona sama ne će... Uostalom, ja ne znam... Tamo joj je kuća, a tamo je i navikla.

— To ne stoji, — zamišljeno reče Nadežda Nikolajevna. — On ne uzima mater k sebi zato, jer misli, da

bi mu ona bila na putu. Ja ne znam, ja samo mislim tako... Ona bi mu smetala. To je provincijalka, valjda žena kakovog činovničića, koja bi ga samo š o k i r a l a.

Ona je riječ »šokirala« izgovorila jetko i rastegnuto.

— Ja ne volim toga čovjeka, Andrej Nikolajević, — reče zatim.

— Zašto ? On je ipak dobar.

— Ne volim ga... ja ga se bojim... No, pustimo ga ; idemo na posao.

Ona se postavi na svoje mjesto. Kratki jesenski dan naginjaše koncu.

Radio sam do sumračja, dajući kadgod oduška Nadeždi Nikolajevni i tek kada su mi se boje stale miješati pred očima i kada se je predamnom na uzvisini stojeći model stao gubiti u polutami, ja odložim kist... Nadežda se Nikolajevna preobuče i ode.

VIII.

Te sam večeri preselio Semjona Ivanovića k sebi. On je stanovao u Vrtnoj ulici, u velikoj ozdol do gore stanarima nabitoj kući, koja je zauzimala gotovo cijelu četvrt medju trim ulicama. Gospodski dio kuće, sa izgledom u Vrtnu ulicu, bijaše zaposjednut mebliranim sobama umirovljenoga kapetana Grum - Skžebickoga, koji je svoje prilično zamazane i prilično prostrane sobe iznajmljivao umjetničkim početnicima, bolje stojećim djacima i glazbenicima. Takav bijaše pretežni dio stanara strogoga kapetana, koji je vrlo pazio na glas svoga, kako je on govorio, »penzionata«.

Uspeo sam se po okruglim željeznim stubama i udjoh u hodnik. Iza prvih vrata čuli se okretni pasaži gusala, malo dalje zavijaše violončelo, a negdje na

kraju hodnika grmila je trublja. Ja pokucam na Helfreichovim vratima.

— Naprijed! — vikne on tankim glasom.

Sjedio je na podu i slagao u neki ogromni sanduk svoju sirotinju. Njegov kovčeg, već zavezan, ležaše pokraj njega. U sanduk je Semjon Ivanović slagao stvari bez svakoga sistema: na dnu bijaše jastuk, na njemu rastavljena i u papir zamotana svjetiljka, zatim kožni vanjkušić, čižme, gomila študija, kutija sa bojama, knjige i razne druge sitnice. Pokraj sanduka sjedjaše veliki crveni mačak, gledajući u oči domaćinu. Taj je mačak, prema Helfreichovim riječima, bio kod njega stalno u službi.

— Već sam gotov, Andrej, — reče Helfreich. — Ja sam sretan, što ti mene uzimaš k sebi. Ali, reci, je li bila danas seansa? Je li došla?

— Došla, došla je, Senja... — odgovorim ja razblažena srca. — Sjećaš li se, kako si ono noćas rekao... da bi dao svoju lijevu ruku...

— No? — zapita on sjedajući na sanduk i smijući se.

— Ja te sada donekle shvaćam, Senja...

— Eto, vidiš! Ah Andrej, Andrej, spasi ju! Ja ne mogu. Ja sam glupi, grbavi djavo. Ti i sam znaš vrlo dobro, da ja nisam u stanju pronijeti ni svoju vlastitu težinu kroz taj cijeli život, kroz dugi život, bez tudje pomoći, na primjer tvoje, a da još koga drugoga moram pridržavati da ne pane kud bi onda? Mene je samog potrebno spašavati od pijanstva, povući k sebi, siliti me na rad, držati kod sebe moje novce, potrebno je čak da mi se slikaju košare, divani i razne druge stvari za moje mačke. Ah, Andrej, Andrej, što bi ja započeo bez tebe?

I u neočekivanom porivu nježnosti Senjička odjedared skoči sa svoga sanduka, dotrči k meni, obuhvati me rukama i pritisne svoju glavu na moje grudi. Njegove mekane svilene vlasi doticahu se mojih usta. Onda me isto tako brzo ostavi, potrči u kut sobe (ja sve sumnjam, da je putem onamo naglo obrisao suzu) i sjedne u naslonjač, što stajaše ondje uza zid.

— No vidiš, kako je samnom? Ali ti... ti si — druga stvar. Spasi ju, Andrej!

Ja sam šutio.

— Bio je još jedan čovjek, koji je mogao, — nastavljaše Semjon Ivanović, — ali nije htio.

— Bezsonov? — zapitam ja.

— Da, Bezsonov.

— Je li on već davno s njom poznat, Senjička?

— Davno: prije od mene. U toga su čovjeka u glavi sami pretinci i odjeljenja; otvori jedan, izvadi cedulju, pročita što na njoj piše i tako onda uradi. Tako mu se desio ovaj slučaj. Vidi palu djevojku. On s mjesta posegne u svoju glavu (a tamo je sve u njega složeno alfabetskim redom), uzme i pročita: one se nikada ne mogu obrnuti.

Semjon Ivanović prestane govoriti. On podboči bradu rukom i zadubljeno gledaše ravno u moje lice.

— Reci ti meni, kako su se oni upoznali. Kakav je to čudni odnošaj medju njima?

— Kasnije, Andrej, sada nisam u stanju. A možda će ti i ona sama ispripovjediti. Krivo sam rekao: »možda«, jer ona će ti zacijelo sve pripovijedati. Ta, ti si kao... — smiješeći se reče Semjon. — Idemo, samo moram prije obračunati sa kapetanom.

— A novaca imaš?

— Imam, imam. Nose mačke novce.

On izadje u hodnik, vikne nešto sluzi i za čas javi se sam kapetan. Bio je to čvrst starac, još vrlo svjež, sa glatko podbrijanim licem. Ušavši u sobu, on je vrlo pristojno pozdravio i pružio Helfreichu ruku, a meni je učinio tihi naklon.

— Što želi gospodin? — zapita uljudno.

— Ja odlazim od vas, kapetane.

— Vaša volja, gospodine, — odgovori on slegnuvši ramenima. — Ja sam bio vrlo zadovoljan s vama, dragi gospodine. Mene vrlo veseli, kada kod mene stanuju čestiti, obrazovani ljudi... Gospodin prijatelj vaš je takodjer umjetnik? — zapita obraćajući se k meni uz ponovni i vrlo elegantni poklon. — Čast mi se je predstaviti: kapetan Grum-Skžebicki, stari vojnik.

Pružim mu ruku i izreknem svoje ime.

— Gospodin Lopatin! — klikne kapetan, izražavajući na svome licu poštovanje i ujedno udivljenje. — To je poznato ime. Od sviju učenika akademije sam ga čuo. Vrlo sam sretan, što sam imao čast upoznati vas. Želim vam slavu Semiradskoga i Matejke... A kuda se vi selite? — zapita kapetan Helfreicha.

— Eto k njemu... — smiješeći se zbunjeno odvrati Helfreich.

— I ako mi oduzimate jednoga od mojih najboljih stanara, ja se ipak ne ljutim. Prijateljstvo — ima svoja posebna prava... — reče kapetan i opet se nakloni. — Odmah ću ja donijeti svoju knjigu...

On izadje čvrsto uzdignute glave. U njegovom koraku bijaše nešto vojničkoga.

— Gdje je on služio? — zapitam Senju.

— Ne znam; ali ruski kapetan nije. To znam po njegovoj putnici; tamo stoji jednostavno plemić Ksaverij Grum-Skžebicki. Pod diskrecijom on svakome

pripovijeda, da je sudjelovao u poljačkom ustanku. Nastijeni u njega još i sada visi »duplonka«.

Kapetan donese svoju knjigu i račun. On pogleda u knjigu i zaustavivši se čas dva na računu saopći svotu, koju mu duguje Helfreich za stan do konca mjeseca i za objed; Semjon Ivanović plati sve i mi se u najboljem prijateljstvu razidjosmo. Kada su iznijeli stvari, Semjon Ivanović uze pod ruku crvenoga mačka, koji se je već odavna nemirno pleo medju njegovim nogama, uzdignuvši rep u vis kao palicu i mijauknuvši po koji put kratko (očito ga je prazna soba uznemirivala), i mi odosmo.

IX.

Prošla su još tri ili četiri seansa. Nadežda je Nikolajevna dolazila k meni u deset ili jedanaest sati i ostajala do sumračja. Više puta sam ju zamolio, da ostane kod nas na objedu, no ona je uvijek, čim bi svršio seans, brzo otišla u drugu sobu, svukla plavi kostim i odjenula se u svoju crnu opravu, te se smjesta oprostila.

Njezino se lice za tih dana silno izmijenilo. Nekakav mračni i tužni izražaj opažao se oko njenih usana i u udubinama njenih sivih očiju. Ona je malo razgovarala samnom i bivala je nešto živahnija samo onda, kada je u atelieru sjedio kod svoga stalka Helfreich, nastavljajući, usuprot svih mojih nagovaranja da se prihvati ozbiljnog posla, slikati jednu mačku za drugom. Osim crvenog mačka-modela u nasem se stanu odnekud stvorilo još pet ili šest mačaka razne veličine, spola i boje, koje je Agafja Aleksejevna bez svakog prigovora hranila, iako je bez prestanka s njima vodila rat, svršavajući obično time, da ih je nekoliko skupila pod ruku i bacila na crne stepenice. Ali mačke su se

onda tužno derale pred vratima, a mekano srce naše gazdarice nije toga moglo izdržati : vrata se otvarala i modeli su iznova zavladali cijelim stanom.

Kako se živo sjećam tih dugih, tihih seansa ! Slika se primicaše kraju, a teški, neodredjeni osjećaj postepeno se uvlačio u moju grud. Znao sam, kada mi Nadežda Nikolajevna ne bude više trebala kao model, da ćemo se onda razići. Sjetio sam se razgovora sa Helfreichom na dan njegova dolaska ; često kada sam joj se zagledavao u blijedo, sumorno lice, u ušima su mi zvonile Helfreichove riječi: »Ah, Andrej, Andrej, spasi ju !«

Spasiti ju ! Ja nisam znao o njoj gotovo ništa. Nisam dapače znao ni gdje stanuje. Ona se je iz onoga stana, kamo ju je Helfreich otpratio one večeri, kada smo se prvi puta sastali, odselila u drugi stan, a Senja nije nikako mogao od nje izmamiti — kuda. Ni on ni ja nismo znali njezino prezime.

Sjećam se, kako sam ju jednoč kod seansa, kada Helfreich nije bio prisutan, pitao za to. Toga dana je on otišao u akademiju (ja sam ga ipak nagovorio, da ide ma i neredovito u razred za studije), i mi smo cijeli dan proveli sami. Nadežda Nikolajevna bijaše nešto veselija nego obično, te je i malo više govorila. Obodren time, ja se osmjelim reći :

— Nadežda Nikolajevna, ja još uvijek ne znam ni kako vam je prezime.

Ona se pričini kao da nije primjetila moga pitanja. Jedva vidljiva sjenka preleti joj preko lica i stisnuvši za jedan trenutak zube, kao da ju je nešto iznenada zabolilo, ona nastavi govoriti. Govorila je upravo o Helfreichu i ja sam opazio, kako nastoji reći takova štogod, da ja svu svoju pažnju na to obratim i zaboravim na ono pitanje. Napokon je ušutila.

— Nadežda Nikolajevna, — rekoh ja, — recite, zašto ste tako nepovjerljivi prema meni ? Zar sam ja bilo čime pokazao . . .

— Pustite to, — rastuženo odvrati ona. — Ja sam nepovjerljiva ? Zašto bi ja bila prema vama nepovjerljiva ? Što vi meni možete zla učiniti ?

— Pa, zašto onda ne ćete . . .

— Zato, jer nije potrebno. Slikajte, slikajte, uskoro će mrak . . . — reče ona, nastojeći da govori veselije. — I Semjon Ivanović će uskoro doći ; što ćete mu pokazati ? Danas skoro ništa niste uradili. I tako nam skoro cijelo vrijeme prolazi u razgovoru.

— Dospjet ćemo . . . ja sam sustao . . . Ako vam je po volji, sidjite dolje. Odahnite malo.

Ona sidje sa svoga mjesta i sjedne na stolac, što je stajao u kutu. Ja sjedoh na drugom kraju sobe. Mene je obuzela silna želja porazgovoriti se s njom, ispitati ju, ali sam osjećao, da to sa svakim seansom bijaše sve teže i teže. Gledao sam, kako je sjedila, zgurena, obuhvativši sažetim rukama koljena, i spustila nepomično oči u nekakovu točku na podu. Jedna od Senič-kinih mačaka gladila se o njenu opravu i prijazno joj pogledavala u lice, zvrndajući svoju dobrodušnu, tihu pjesmu. Ona kanda se bijaše ukočila u tom položaju... Što se je odigravalo u toj ponosnoj i nesretnoj duši ?

Ponos ! Da, nije to pusta riječ, što mi izadje ispod pera. Ja sam već i onda mislio, da je uzrok svoj njenoj propasti u tome, što se nije htjela prignuti. Možda da je učinila kakavgod ustupak, živjela bi kao i svi ostali, bila bi zanimiva gospodjica »sa bajoslovnim očima«, zatim bi se udala, onda bi zaronila u more običnog društvenog života o bok svome mužu, koji ima neobično važne poslove u kakovom uredu. Ona bi priredjivala kod sebe jour-fixe, odgajala djecu (»sin u gimnaziji,

kćer u institutu«), bavila bi se ponešto i dobrotvornošću, i nakon što bi prošla put naznačen joj po Gospodu, pružila bi svome mužu zgodu, da drugi dan poslije njene smrti uvjeri u »Novoje Vremja« svijet o njegovoj »dubokoj tuzi«. Ali ona je izbita iz sedla. Što ju je ponukalo da sadje sa utrtog životnog puta »čestite žene«? Ja toga nisam znao i mučio sam se, nastojeći pročitati štogod bilo na njenom licu. Ali ono bijaše nepomično, a oči svejednako bijahu uprte u jednu točku.

— Odahnula sam, Andrej Nikolajević, — reče odjednom, podignuvši glavu.

Ja ustanem, pogledam na nju, zatim na platno i odgovorim:

— Danas više nisam u stanju raditi, Nadežda Nikolajevna.

Ona me pogleda, htjela je nešto reći, ali se suzdržala i šuteći izadje iz sobe da se preodjene. Sjećam se, kako sam se bacio u naslonjač i prekrio lice rukama. Tužno, meni samom nerazumljivo čuvstvo uvuklo mi se u grud; nejasno iščekivanje nečega nepoznatog i strašnoga, neodoljiva želja učiniti nešto, čega si sam ne bijah svjestan, i samilost prema tome nesretnom stvoru, zajedno sa nekim osjećajem bojazni, koji mi je ona uvijek svojom prisutnošću ulijevala — sve se je to složilo u jedno teško raspoloženje; i ja ne znam, koliko sam vremena sproveo tako, zadubljen gotovo do potpune zaboravi.

Kada sam se prenuo, ona je već stajala predamnom odjevena u svoju opravu.

— Do vidjenja!

Ja ustanem i pružim joj ruku.

— Stanite malo... Ja bih vam htio još koješta reći.

— Što? — zapita ona uzbudjeno.

— Mnogo, mnogo, Nadežda Nikolajevna... Sjednite, ako boga znate, makar jedanput samo ovdje ne kao model.

— Ne kao model? A što bi ja mogla osim toga vama biti? Ne daj bože, da ja ne budem za vas model, nego ono, što sam bila... što ja jesam, — brzo se popravi ona. — Sbogom. Hoćete li skoro biti gotovi sa slikom, Andrej Nikolajević? — zapita još sa vrata.

— Ne znam... Mislim, još dvije ili tri nedjelje ću vas moliti, da dolazite k meni.

Ona je šutjela, kao da se ne može odlučiti da mi rekne, što je htjela.

— Vi bi nešto željeli, Nadeždo Nikolajevna?

— Možda bi trebalo još komu... od vaših drugova... — reče ona mucajući.

— Model?... — prekinem ju. — Ja ću se pobrinuti za to, bezuvjetno ću se pobrinuti, Nadežda Nikolajevna.

— Hvala vam. Sbogom.

Ja još nisam dospio ni da joj pružim ruku, kad netko pozvoni. Ona problijedi i spusti se na stolac. U sobu udje Bezsonov.

X.

On je unišao vesela i bezbrižna izgleda. Meni se isprva pričinilo, kao da je ponešto omršavio u ovih nekoliko dana, što se nismo vidjeli, no za čas sam pomislio, da se varam. On se je veselo pozdravio samnom, naklonio se Nadeždi Nikolajevni, koja je ostala sjediti na svom stolcu, te progovori vrlo živahno:

— Svratio sam se, da vidim. Mene vrlo zanima vaš posao. Htio bih znati, da li ste vi doista u stanju nešto načiniti barem sada, kad imate model, da si boljega, čini se, ne možete ni poželiti.

On baci kratak pogled na Nadeždu Nikolajevnu.

Ona je sjedila kao i prije. Ja sam se nadao, da će ona otići, i ja sam to želio, ali ona ostade, kao prikovana na svome stolcu, šuteći i nespuštajući očiju sa Bezsonova.

— To je istina, — odgovorim. — Bolje si ne mogu poželiti. Ja sam vrlo zahvalan Nadeždi Nikolajevnoj, što se je odazvala.

Govoreći to povukao sam stalak od stijene i namjestio ga kako treba.

— Možete pogledati, — rekoh.

On zapilji svoje oči u sliku. Vidio sam kako je bio presenećen i to je mome autorskom samoljublju laskalo.

Nadežda Nikolajevna najednoč ustane.

— Do vidjenja, — reče ona gluho.

Bezsonov se obrne i načini nekoliko koračaja prema njoj:

— Kuda ćete, Nadežda Nikolajevna? Ja vas već tako dugo nisam vidio i kad sam vas ovdje eto slučajno našao, vi kao da bježite od mene. Pričekajate malo, samo pet časaka: mi ćemo poći zajedno i ja ću vas otpratiti. Nikako vas ne mogoh naći. U vašem prijašnjem stanu mi rekoše, da ste otišli iz grada; znao sam, da to nije istina. Propitao sam se na prijavnom uredu, ali tamo još ne bijaše vaše adrese. Nakanio sam otići još jednom sutra onamo, u nadi, da će im dotle stići prijava o vašem novom stanu; ali to je sada eto suvišno: vi ćete mi sami reći, gdje stanujete; ja ću vas otpratiti.

On je govorio brzo i sa novim, meni dosele u njegovim ustima nepoznatim prizvukom nježnosti. Kako protivan bijaše njegov sadanji ton onome, kojim je govorio sa Nadeždom Nikolajevnom one večeri, kada smo se ja i Helfreich našli s njima u zabavištu.

— Nije nužno, Sergej Vasiljević, hvala vam, — odvrati Nadežda Nikolajevna — ja mogu i sama. Provadjača ne trebam, a... s vama — tiho dovrši ona — razgovarati nemam o čemu.

On načini kretnju rukom, htjede nešto reći, ali tek neki čudni glas izleti iz njegovih grudi. Ja sam opazio, kako se on suspreže... Prodje nekoliko koraka sobom, a onda, obrnuvši se k njoj, tiho reče:

— Idite... Ako me ne trebate, tim bolje za nas oboje... moguće i za sve troje...

Ona lagano stisne moju ruku i ode; mi ostadosmo sami. Uskoro se vrati i Helfreich i ja predložim Bezsonovu da ostane kod nas na objedu. Zadubljen u nekakvu misao, on nije odmah odgovorio, ali onda se na jednom prene i reče:

— Objedovati? Molim... Dugo me nije bilo kod vas. Danas bi se htio porazgovoriti.

I on se je uistinu porazgovorio. Na početku objeda je većim dijelom .šutio ili je davao kratke odgovore Senički, koji je bez stanke govorio o svojim mačkama, koje će on bezuvjetno odbaciti, te o tome, kako je konačno ipak nužno prihvatiti se jednoč ozbiljnoga posla; ali konačno, valjda uslijed dviju čaša vina što ih je popio, Helfreichova razgovorljivost predje i na njega, i ja moram reći, da ga još nikada ne vidjeh tako živahnim i rječitim, kao kod toga objeda i te večeri. Na koncu je on sasvim preuzeo riječ i držao nam čitava predavanja o unutrašnjoj i vanjskoj politici; njegovo dvogodišnje pisanje uvodnih članaka o svim mogućim pitanjima učinilo ga je sposobnim govoriti sasvim slobodno o svim onim stvarima, o kojima smo ja i Helfreich, zabavljeni svojim studijama, vrlo malo znali.

— Semjon Ivanović, — rekoh prijatelju nakon Bezsonovljeva odlaska, — Bezsonov mora da zna prezime Nadežde Nikolajevne.

— Po čemu to sudiš? — zapita Helfreich.

Ja mu ispripovijedim scenu, koja se je odigrala prije njegova dolaska.

— Pa, zašto nisi njega pitao? Uostalom, ja pojmim; vidim već...

— Zašto ja zbilja nisam pitao Bezsonova? Ni danas si ne mogu odgovoriti na to pitanje. Onda nisam još ništa znao o njegovom odnošaju prama Nadeždi Nikolajevnoj. Ali već onda me napunjaše nejasni predosjećaj o nečem neobičnom i tajanstvenom, što se je moralo dogadjati izmedju to dvoje ljudi. Ja sam htio zaustaviti Bezsonova u njegovom vatrenom govoru o oportunizmu, htio sam prekinuti njegovo izlaganje prijepora o tome, hoće li se u Rusiji razviti kapitalizam ili ne će, ali svaki mi je puta zapela riječ u grlu.

Rekao sam to i Helfreichu. Ja sam mu to ovako rekao:

— Ne znam ni sam, što me priječi, da govorim o njoj otvoreno. Medju njima jest nešto. Ja ne znam što...

Senička je šuteći hodao po sobi, a onda pridje k tamnom prozoru i gledajući nekuda u crnu noć odvrati:

— Ali ja znam. On ju je prezirao, a sada ju počima ljubiti. Zato jer vidi... O, kakovo okrutno, sebično i zavidno srce ima taj čovjek, Andrej! — klikne on, obraćajući se k meni i zalama obim rukama. — Čuvaj se, Andrej!...

Zavidno srce? Zavidno... Što on meni može zavidjati?

XI.

(Iz Bezsonovljeva dnevnika). Lopatin i Helfreich sreli su me jučer sa Nadom. Usuprot moje volje, oni su se upoznali. Jutros sam otišao k njemu i htjedoh zapriječiti to zbliženje, ali nisam bio u stanju išto polučiti. Oni će se vidjeti, oni će svaki dan prosjediti nekoliko sati zajedno i ja znam, kako će to svršiti.

Uzalud nastojim riješiti pitanje, zašto sam tako živo stao učestvovati u cijeloj toj stvari. Zar meni nije svejedno? Ja poznam Lopatina već mnogo godina i, čini se, iskreno simpatizujem s tim talentiranim mladićem. I ja mu nipošto ne želim zla, a zbliženje sa palom ženom, koja je prošla kroz vatru i vodu, to je — zlo, osobito za tako nevini stvor, kakav je on. Ja poznam tu ženu razmjerno dosta dugo. Upoznao sam ju, kada je već bila ono, što jest. Moram sam sebi priznati, da je bilo doba, kada je samnom ovladala slabost, i ja sam — zaveden njezinom ne sasvim običnom vanjštinom i, kako mi se činilo, izvanrednim duševnim svojstvima, — mislio bolje o njoj nego je trebalo. Ali uskoro sam se svladao. Znajući dobro, da će lakše »deva proći kroz iglino uho«, nego li žena, okusivši toga pakla, povratiti se redovitom i poštenom životu, ja sam ju promatrao i uvjerio se, da ona ne pruža nikakovih jamstva, da bi mogla biti iznimka od općega pravila, i ja sam sa bolju u duši odlučio prepustiti ju njezinoj sudbini. Unatoč toga, ja sam se i dalje s njom sastajao.

Nikada si ne mogu oprostiti pogrješke, počinjene one večeri, kada je Lopatin došao da se istuži radi svoga neuspjeha. Zarekao sam se i otkrio mu, da imam subjekt, koji bi bio prikladan za model. Ne pojmim, kako da mu Helfreich nije već prije rekao za nju: on ju pozna isto tako dugo, kao i ja, ako ne dulje.

Moja neopreznost i naglost pokvariše danas cijelu stvar. Trebao sam biti mirniji; ta ja sam toga mirnoga čovjeka natjerao u bjesnilo. On je dohvatio nekakovo koplje i zabio ga u pod, da su se stakla stresla i ja sam, videći ga razdražena do najvišeg stupnja, morao otići.

Nekoliko dana nisam vidio Lopatina. Jučer sam sreo na ulici Helfreicha i oprezno navrnuh razgovor na njegova prijatelja.

Ona dolazi k njemu svaki dan; slika napreduje brzo. Kako se ona drži? Skromno i dostojanstveno. Uvijek šuti. Odjevena je u crno, jednostavno. Za svoj posao prima novac. Lopatin je ali vrlo veseo, što si je našao takav model; isprva je bio izvan sebe od veselja, a sada je postao nešto mirniji i zamišljen.

— Ne znam, Bezsonov, zašto vas sve to toliko zanima, — reče mi na koncu grbavac. — Vi se niste nikada brinuli za sudbinu te žene. A bilo je vrijeme, kada ste ju još vrlo lako mogli spasiti... Sada je medjutim već prekasno... to jest, prekasno je za vas...

Prekasno za vas! Prekasno za vas!... Što je on htio time da rekne? Valjda ne to, da ako je prekasno za mene, nije prekasno za njegovog prijatelja? Glupani!

Što?! I taj Helfreich, koji se smatra njegovim prijateljem, koji bolje od mene pozna njegov odnošaj prema sestrični-zaručnici — i on ne shvaća, kakovo oni zlo počinjaju? Oni ne će spasiti tu ženu! Lopatin će samo razbiti srce ljubljene djevojke — i svoje...

Osjećam, da mi je dužnost i da moram nešto učiniti. Poći ću sutra k Lopatinu, da se sam uvjerim, kako je stvar već daleko zašla. A danas idem k njoj.

Bio sam kod nje, ali ju nisam našao; preselila se je nekuda, a da nitko ne zna kamo. Rekoše mi, da je rasprodala svoje oprave. Pokušao sam ju tražiti, ali usprkos prijavnom uredu kao i svim službenicima, što sam ih u tu svrhu najmio, ne mogih joj ući u trag. Sutra idem k Lopatinu.

Bit će medjutim nužno da napustim svoj dosadanji način postupanja prema njemu. Ja sam se prevario u Lopatinu: mislio sam, sudeći po njegovoj blagosti, da se s njim može govoriti zapovjedajućim tonom; moram reći, da je naš prijašnji odnošaj u izvjesnoj mjeri opravdavao takovo mnijenje. Bit će nužno, ne razdražujući njega, djelovati na tu ženu. Bilo je vrijeme, kada je ona, kako se meni činilo, donekle se zanimala za mene. Držim, da će mi uspjeti, ako uložim nešto truda, rastaviti ih. Možda ću razbuditi u njoj stari osjećaj i ona će poći zamnom.

Udvarati Nadeždi Nikolajevnoj! Ta je misao meni samome luda, ali ja ću je provesti. Osjećam, da nemam prava dopustiti da Lopatin propadne i da mu se razori cio život.

Ta žena mene ismjehava. Obratio sam se k njoj sa svom nježnošću, koliko je u mene najviše moguće; ja sam dapače za sebe možda i previše ponizujućim tonom govorio prema njoj, a ona je otišla, rekavši nekoliko uvredljivih i prezirnih riječi.

Kako se je samo promijenila. Ono blijedo lice zauzelo je nekakav odsijev dostojanstva, koji nimalo nije u skladu sa njenim društvenim položajem. Ona je skromna i u isto vrijeme nekuda ponosna. Čime se ona može ponositi? Zagledavši se duboko u lice Lopatinu, ja sam mislio pročitati na njemu historiju njegova od-

nošaja prema njoj. Ništa osobita : on je ponešto uzbudjen, ali očito samo radi njegove slike. To će biti prekrasna stvar. Ona stoji na platnu kao živa.

Svladao sam svoj gnjev i ne pakazujući, da sam uvrijedjen, ostadoh sa Lopatinom i Helfreichom. Razgovarali smo i oni su sa zanimanjem slušali moje izvode o raznim predmetima, kojima se sada upravo bavim.

Ali što da učinim? Prepustiti stvar da ide svojim tokom? Onomad sam obećao Lopatinu, da ne ću u to miješati njegove sestrične Sofije Mihajlovne. Naravno, obećanje moram održati. Ali zar ja ne bi mogao pisati svojoj materi? Ona, iako rijetko, ipak se sastane sa Sofijom Mihajlovnom, pa joj može pripovjediti. Ja ne ću prekršiti riječ, a ipak istodobno . . .

Da, prepustiti takovu stvar samoj sebi se ne smije; ja nemam na to nikakova prava. A tu žensku ja ću prisiliti da se ostavi svoje žrtve bilo to kojim mu drago sredstvima . . . Treba samo saznati, gdje sada stanuje. Onda ću se porazgovoriti s njom . . . A sada ću pustiti sve to i prihvatiti se svoga posla. U pustom, besmislenom ugaru, što ga mi nazivljemo životom, ima samo jedna istinska, nepokolebiva sreća : zadovoljstvo radnika, kada on, zadubljen u svoj rad, zaboravlja sve tričavosti života i onda, dovršivši ga, može s ponosom reći : evo, danas sam načinio nešto korisna.

XII.

(Lopatinovi zapisci). Šest dana je prošlo od susreta sa Bezsonovim, a Nadežda Nikolajevna ne dolazi k meni. Poslala je tek pisamce, u kome moli, da ju ispričam i izgovara se na neki posao.

Pokazao sam taj list Helfreichu i mi oba zaključismo, da ona nije zdrava. Trebalo ju je naći pod svaku cijenu. Kada bi znali njeno prezime, mogli bi naći njenu adresu u prijavnom uredu ; ali ni on ni ja nismo joj znali prezimena. Pitati Bezsonova bilo bi uzaludno. Ja sam očajavao, ali Semjon Ivanović mi je obećao naći ju »na dnu morskom«. Ustavši drugi dan rano ujutro, on se je obukao i sa nekim važnim i odlučnim izgledom, kao da polazi na kakovu opasnu ekspediciju, ode od kuće na cijeli dan.

Ostavši sam, pokušao sam raditi, ali nije išlo. Sa police uzmem knjigu i stadoh čitati. Riječi i misli prolažahu mi kroz glavu, ne ostavljajući traga. Napregnuo sam sve sile, da se saberem, ali ne mogoh proći ni nekoliko stranica.

Zatvorio sam knjigu — pametnu i dobru knjigu, koju sam prije nekoliko dana čitao, iako teško, ali sa zanimanjem i veseljem, kakovo nam uvijek čini dobro štivo, te podjoh šetati po gradu.

Neodredjena i nejasna nada, da ću sresti ako već i ne samu Nadeždu Nikolajevnu, a ono ma koga, tko će mi dati bilo kakove obavijesti o njoj, nije me ostavljala za cijelo vrijeme i ja sam se neprestano zagledavao u prolaznike, te ne jednom predjoh na drugu stranu ulice, ako sam vidio ženu, koja je i malo sličila njezinoj pojavi. Ali ne sastadoh nikoga, osim kapetana Grum-Skžebickoga, koji je oko četiri sata poslije podne (bijaše konac prosinca i već se mračilo) pošao na šetnju prema Nevskom prospektu sa važnim i oholim izgledom. Vrijeme bijaše dosta toplo ; kapetan je imao na sebi dugu bundu, raskopčanu i razgrnutu oko vrata ; šarena marama od svile sa sjajnom iglom provirivaše ispod bunde oko kapetanova vrata ; šešir mu se svijetlio, kao po-

liran, a rukom, odjevenom u modernu žutu rukavicu, sa krupnim crnim šavovima, opirao se o štap, na kome bijaše veliki držak od kosti.

Spazivši me, on se prijazno i kao malo izvisoka nasmiješi, načini zgodnu gestu rukom i pridje k meni.

— Veseli me vidjeti gospodina Lopatina, — reče on. — Vrlo ugodan susret.

Stisnuo mi je ruku i na moje pitanje o zdravlju nastavi:

— Hvala. Šećete li ili se kamo žurite? Ako imate vremena, mogli bi zajedno. Ja bi se vrlo rado obrnuo s vama, ali što ćete, navika, gospodin Lopatin! Šećem svaki dan i redovito prodjem dva puta Nevski gore i dolje. To mora biti.

Ja sam se htio vratiti kući i uslijed toga podjoh sa kapetanom. On je sa nekim dostojanstvom vodio razgovor dalje.

— To je danas već drugi ugodni susret, — reče kapetan. — Sastao sam se isto na Nevskom sa gospodinom Bezsonovom i saznadoh, da je on takodjer s vama sprijateljen.

— Što, kapetane, vi i Bezsonova poznajete?

— Pitajte vi mene bolje, koga ja ne poznam! — odvrati kapetan, slegnuvši ramenima. — I gospodin je Bezsonov, bivši djakom, stanovao u mome hotelu. Mi bijasmo dobri drugovi, na moju riječ. Ta, tko nije stanovao kod mene! Mnogi danas uvaženi inžiniri, juristi i spisatelji poznaju vrlo dobro kapetana. Da, mnogi glasoviti ljudi sjećaju se mene.

U taj čas se je kapetan vrlo uljudno pozdravio sa nekim gospodinom, inteligentnijeg lica, koji je naglo prošao pokraj nas. On je u prvi mah začudjeno pogledao kapetana, ali onda je kao dosjetivši se uz ljubezni smiješak učinio poklon kapetanu.

— Eto, ne zaboravlja starih znanaca, a već se je uspeo visoko, musje Lopatin, taj gospodin. To je poznati inžinir Petriščev. Takodjer je stanovao kod mene kao djak.

— A Bezsonov? — zapitam ja.

— I Bezsonov je krasan gospodin. Tek je slab u odnošaju prema lijepim očima slaboga spola... — dometne kapetan, naginjući se k mome uhu.

Ja osjetim, kako mi je srce stalo jače udarati. Učinilo mi se, da kapetan mora znati štogod i o Nadeždi Nikolajevnoj.

Kapetan se opet pozdravi s nekim znancem i nastavi:

— Da, kad to ne bi bio tako krasan mladić, ja bi se s njim posvadio, pan Lopatin. Ali ja se sjećam, kakav sam ja bio u njegovoj dobi, a osim toga sam stari vojnik, pa me ni danas još lijepe oči ne ostavljaju sasvim ravnodušnim.

On me pogleda ispod oka i namigne; njegove male oči skoro se sasvim izgubiše iza vjedja.

— Kapetane, — počmem ja, — mene vrlo veseli, što se vi poznajete sa Bezsonovim... Ja, vidite, nisam toga znao.

— Da, on je stanovao kratko vrijeme kod mene.

— Nije li on bio poznat sa...

Iznenada me nešto silno potrese. Kao da me je kap udarila u jezik, koji htjede da izgovori ime Nadežde Nikolajevne. Gledao sam kapetana, koji se je zapiljio u mene svojim sasvim izmijenjenim izražajem očiju. On je sada sličio jastrebu.

— Medjutim, vi za cijelo ne znate. Oprostite, — zbunjeno dovršim.

On me pogleda, lice mu zauzme prijašnji bezbrižni izraz i zamaše štapom po zraku.

— Da, stari vojnik vidio je prilično toga . . . — nastavi kapetan, kao da ga ja nisam uopće ništa pitao. — Šesti decenij je započeo, — dometne tužno kimnuvši glavom. — Zavidjam vam, moram priznati, gospodin Lopatin, ali zavidjam vam samo na vašim mladim godinama.

— Gdje ste vi služili, kapetane? — zapitam, sjetivši se Helfreichovih riječi.

Kapetan se još jednom sasvim izmijenio. Njegovo lice postade silno ozbiljno. Pogledao je desno, pogledao lijevo, obrnuo se nazad i onda prignuo k mome licu tako, da mi se sa svojim brkom dotaknuo uha.

— Medju nama, kao medju poštenim ljudima! Vi gledate, pan Lopatin, pred sobom borioca od Mjehova i Opatova!

I on, odstupivši za korak, gledao me pogledom, koji je, kako se činilo, iščekivao moje začudjenje. Ja sam se silio, da dadem svome licu izražaj, koji odgovara ovom slučaju.

— To je tajna, koju povjeravam samo najbližim prijateljima . . . — prošapće opet kapetan prignuvši se, a onda se iznova odaleči od mene i promatraše me triumfirajućim pogledom.

Preostalo mi je samo da mu izrazim svoju zahvalnost nad tolikim povjerenjem i da se oprostim s njim, jer smo već bili stigli do posljednjega mosta.

Bijah nezadovoljan sa sobom; skoro sam izustio ime Nadežde Nikolajevne pred tim čovjekom, u koga nisam imao ni malo povjerenja.

Kada sam se vratio kući, reče mi Aleksejevna, da »našeg mačkara« još uvijek nema. Donijela mi je objed i stala kod vrata, a na licu joj se odražavaše duboko saučešće radi moga slabog teka.

— Što je to s onom vašom, Andrej Nikolajević, ne dolazi više? — zapita ona.

— Bit će, da se je razbolila, Aleksejevna.

Ona zakima glavom i teško uzdahnuvši ode u kuhinju, da mi donese čaj. Odavna već nijesam objedovao inače, nego sa Helfreichom, i bijaše mi strašno dosadno.

XIII.

Nakon objeda dobijem list od Sonje. Ja nikada nisam ništa sakrivao pred njom. I kada umrem, — a to će biti skoro: smrt se već ne šulja k meni, nego dolazi tvrdim koracima, čiju jeku jasno čujem u besanim noćima, kada mi bude gore i kada me stane jače mučiti bolest i uspomene iz prošlosti, — kada umrem i ona pročita ove zapiske, neka zna, da nisam nikada, nikada lagao pred njom. Pisao sam joj sve, što sam mislio i osjećao, i samo ono, što sam nisam opazio u svojoj duši ili čega si sam ne bijah svijestan, ma da sam nejasno osjećao, samo to nije došlo u moja duga pisma.

Ali ona me je poznala. Unatoč njenih devetnaest godina, ona je svojom nježnom, ljubećom dušom shvatila ono, što si ja sam nisam smio priznati, što si ni jedamput ne rekoh odredjenim riječima.

»Ti ju ljubiš, Andrej. Neka ti bog dade sreću . . .«

Dalje nisam mogao čitati. Nekakav silni osjećaj slobode razlio se na mene, ušao u mene i skoro mi oduzeo svijest. Klonuo sam u naslonjaču i držeći u ruci pismo dugo sam sjedio, zatvorenih očiju i nepomičan,

osjećajući samo, kako ta sloboda šumi i ključa u mojoj duši.

To bijaše istina: ja sam ju ljubio. Dosada još nisam nikada osjetio takovog osjećaja. Ja sam nazivao ljubavlju svoju sklonost prema sestrični; ja bijah pripravan za koju godinu postati joj mužem i, možda, bio bih sretan s njom; ja ne bih vjerovao, kad bi mi rekli, da ja mogu uzljubiti drugu ženu. Smatrao sam svoju sudbinu riješenom: »ovo je žena tvoja, reče mi Gospod, i ti ne smiješ imati drugu,« i u to se bijah uživio, spokojan za budućnost i zadovoljan nad izborom. Ljubiti drugu ženu činilo mi se suvišnom i nedostojnom obiješću.

I onda je došlo to čudno i nesretno biće, sa razbitim životom i patničkim očima; isprva je milosrdje ovladalo samnom; negodovanje protiv čovjeka, koji se onako prezirno izražavao o njoj, jače me je privuklo na njezinu stranu, a onda... Onda, ja ne znam kako se to dogodilo... Ali Sonja je imala pravo: ljubio sam ju bezumno i strasno, ljubio sam ju prvom ljubavlju čovjeka, koji do svoje dvadesetipete godine nije znao što je ljubav. Htio sam ju istrgnuti iz užasnog života, u kome se je davila, odnijeti ju na svojim rukama kudgod daleko, tetošiti ju na svojoj grudi, da zaboravi svu svoju prošlost, kako bi to ubito lice oživio smiješak sreće... I Sonja mi je sve to rekla jednim retkom svoga pisma...

»Na mene ne misli. Ne velim: zaboravi me sasvim, nego samo da misliš o mojim patnjama. Ja se nipošto ne ću tužiti na svoje ranjeno srce — a znaš li zašto? Zato, jer ono i nije ranjeno. Ja sam se naučila gledati u tebi brata i zaručnika: prvo bijaše naravno, a drugo su, čini se, ljudi izmislili i nametnuli nam. Ja ljubim

tebe više od ikoga na svijetu; mogla bi da ti toga i nepišem, jer ti to i sam znaš, ali kada sam pročitala tvoje zadnje pismo i priznala si istinu o tebi i Nadeždi Nikolajevni — vjeruj mi, dragi moj, da ni kap gorčine nije kanula u moju dušu. Shvatila sam, da sam ja tebi sestra, a ne žena; shvatila sam to uslijed svoje radosti nad tvojom srećom — radosti, pomiješanoj sa strahom za tebe. Ne tajim ti toga straha; no neka ti bog pomogne spasiti ju i biti sretan i učiniti nju sretnom.

Po onome, što si mi pisao o Nadeždi Nikolajevni, ja mislim, da je ona dostojna tvoje ljubavi«...

Čitao sam te retke i novi radosni osjećaj ovlada mnome. Ja nisam dijelio Sonjina straha: čega sam se imao bojati? Kako i kada se je to dogodilo — ne znam, ali ja sam pojerovao u Nadeždu Nikolajevnu. Sva njezina prošlost, koju ja nisam poznavao, njezin pad — jedino što sam znao iz njenog života — pričinjahu mi se nečim slučajnim, nenaravnim, nekakovom zabludom sudbine, na kojoj Nadežda Nikolajevna ne bijaše ništa kriva. Nešto je naišlo na nju, pograbilo ju, zaljuljalo i bacilo u blato, a ja ću ju pridići iz toga blata, privući na srce i na njemu upokojiti taj patnički život.

U taj čas oglasi se zvono takovom snagom, da sam se stresao. Ne znam sam zašto, ali ja nisam mogao dočekati, dok Aleksejevna, vukući svoje papuče po hodniku, dodje da otvori vrata, nego skočim sam da to učinim. Vrata se raširiše, a Semjon Ivanović, obuhvativši me obim rukama, poigravao je oko mene i vikao radosnim, sretnim glasom:

— Andrej, doveo sam ju, doveo, doveo!...

Za njim je stajala crna pojava. Ja se bacim k njoj, uhvatim joj drhćuće ruke i stanem ih ljubiti, ne sluša-

jući, što mi je ona govorila uzbudjenim, od plača prigušenim glasom.

XIV.

Dugo smo prosjedili utroje te za mene znamenite večeri. Razgovarali smo, šalili se, smijali; Nadežda Nikolajevna bijaše umirena i dapače skoro vesela. Ja nisam pitao Helfreicha, gdje i kako ju je našao, a on sam nije o tome ni obijelio. Izmedju mene i nje nije izmjenjena ni jedna riječ, koja bi se odnosila na ono, što sam ja prije njezinog dolaska mislio i osjećao. Ne mogu reći, da me je skromnost ili neodlučnost silila, da se suspregnem: ja sam to prosto smatrao suvišnim; bojao sam se ozlijediti njezinu izranjenu dušu. Bio sam razgovorljiv i veseo kao nikada; Helfreich je bučio, smijao se, sjao od veselja, šalio se bez oduška i katkada uspio, da izazove smiješak na usnama Nadežde Nikolajevne. Aleksejevna je prostrla stol i donijela samovar. Kada je sve priredila, kako treba, stane na prag, podupre jedan obraz rukom i nekoliko časaka gledaše na nas i na to, kako Nadežda Nikolajevna kuha čaj poput domaćice.

— Što bi vi, Aleksejevna? — zapitam ju.

— Ništa, dragi moj, ništa ja ne trebam, samo bi malo pogledala... Vidiš ga, kakav je! — reče ona — zar ne smije starica malo stati?! Gledam, kako gospodjica zastupa domaćicu. Kako je to lijepo!

Nadežda Nikolajevna spusti glavu.

— Eto, kako je to lijepo! A to je sada moda svuda muškarci, pa muškarci: i čaj toče i sve ženske poslove rade. Ali ja velim, meni bi odavna dosadilo bez domaćice biti na tvome mjestu, Andrej Nikolajević, tako mi duše, a sad izvini...

Ona se obrne i strugaše dalje svojim nogama po hodniku. Našeg veselog raspoloženja nestade. Nadežda Nikolajevna ustane i stade hodati po sobi.

Moja slika stajala je u kutu. Za tih nekoliko dana ja ju nisam ni dirnuo i boje su dospjele posušiti se. Nadežda je Nikolajevna dugo gledala u svoju prikazu, a onda, obrativši se k meni, reče sa smiješkom:

— No, sad ćemo skoro dovršiti. Ja vam više ne ću praviti ovakovih pauza. Ona će biti gotova najkašnje do izložbe.

— Kako ste si slični! — umiješa se Senjička.

— Ona najednom stane, kao da ju je nenadana misao prekinula u razgovoru, te sa tmurnim licem ode od slike.

— Nadežda Nikolajevna, što je vama? Opet ste se rastužili! — reknem ja.

— Ništa osobita, Andrej Nikolajević. Ja sam uistinu vrlo slična na toj slici. Sjetila sam se, kako mene mnogi poznaju, ah, koliki me poznaju... Predstavljam si, kako će to biti...

Ona je teško disala, a suze joj se pojaviše na očima.

— Mislim, kolike ćete primjetbe morati slušati, pitanja! — produži ona. — Tko je to? Otkuda ste ju uzeli? I pitat će to ljudi, koji znadu, tko sam i otkuda je mene bilo moguće uzeti...

— Nadežda Nikolajevna...

— Vi se niste zgnjušali nadamnom, Andrej Nikolajević, vi i moj dragi Senjička; vi ste gledali na mene kao na čovjeka... To je prvi puta u ove tri godine. Nisam mogla vjerovati... Znate li, zašto sam pobjegla od vas? Mislila sam (oprostite mi to), mislila sam, da ste vi, kao i svi ostali. Mislila sam: eto i ja, moje lice,

moje tijelo, može nečemu koristiti, i zato sam došla k vama. Slikanje se približavalo kraju, vi bijaste samnom vrlo uljudni, i ja, davno odvikla na takav postupak, nisam mogla vjerovati. Nisam htjela dočekati još jedan udarac, jer taj bi me udarac bolio, vrlo bolio...

Ona sjede u duboki naslonjač i pokrije oči rupčicem.

— Oprostite mi, — nastavi. — Ja vam nisam vjerovala i sa užasom sam očekivala onaj čas, kada ćete me konačno pogledati onim pogledom, na koji sam se sasvim naučila u te tri godine, jer nitko mi u te tri godine nije drugačije pogledao u lice...

Ona stane; lice joj se grčevito rastegne, a usne zadrhtaše. Gledala je u najdalji kut sobe, kao da ondje nešto vidi.

— Bio je jedan, samo jedan, koji me nije tako gledao kao ostali... ali niti tako, kao vi. No ja...

Ja i Helfreich slušasmo ju pritajivši dah.

— No ja sam ga ubila... — jedva čujno izgovori.

I strašni napadaj očaja ovlada njome; grozni vapaj istrgne se iz njene izmučene grudi, a tužni, djetinjski jecaji oglasiše se sobom.

XV.

(Iz Bezsonovljeva dnevnika). Ja čekam, što će biti. Bio sam nedavno ondje i vidio sam ih zajedno. Sva snaga volje, kojom raspolažem, ne bijaše dostatna, da produžim nositi nadjenutu si masku ravnodušnosti i prijaznosti: osjetio sam, da ću, ako ostanem ondje još četvrt sata, zbaciti ju i pokazati im pravu svoju sliku.

Tu ženu nije moguće spoznati. Znam ju već tri godine i naučio sam gledati u njoj ono, što je kroz to

vrijeme bila. Kad najednom vidim kod nje promjenu i ne razumijem ju, niti znam, je li ta promjena istinita ili ona samo udešava ulogu, koju će to prezreno biće, vično varati sebe i druge, vješto odigrati.

Ništa nisam ustanovio o njihovom odnošaju. Dapače ne znam ni to, je li mu ona postala ljubovcom. Nekako mi se čini, da nije. Iako je to istina, onda je ona spretnija, nego sam ja i mislio. Za čim ona ide? Da postane njegova žena?

Pročitao sam tih nekoliko redaka i vidim, da sve to, što je tu napisano, ne stoji, osim onoga, da se je ona promijenila. Ja sam sam prije tri godine opazio kod nje nešto neobično, nešto što se rijetko susreće kod žena njezina kova. Umalo da onda nisam ja preuzeo ulogu spasitelja, koju sada velikodušno igra Lopatin. Ali ja sam bio pametniji onda, nego li je ona danas: znao sam da iz toga ne može ništa biti i odustao sam, dapače nisam ni pokušao. Njezina narav činila je, osim općenitih zapreka u toj stvari, još jednu posebnu: bijaše to njena tvrdoglavost i drskost. Uvidio sam, da bi ona na sve mahnula rukom i usprotivila se kod prvoga pokušaja. Zato nisam ni pokušao.

Je li to Lopatin učinio? Vidim samo, da tu ženu nije moguće razumjeti. Da je prekinula svoj dosadanji život — to znam sigurno. Preselila se je u nekakovu sobicu, kamo ne pušta ni Helfreicha, ni toga spasitelja, ide k njemu na sjeditbe i osim toga šije. Ona živi vrlo oskudno. Slična je pijanici, koji se je zavjerio, da ne će više piti. Hoće li ona tu zavjeru održati? Može li joj u tome pomoći taj sentimentalni artist, koji niti je vidio života, niti što u njemu shvaća?

Jučer sam napisao materi opširan list. Ona će naravno učiniti sve onako, kako ja želim — žene se

vole baviti ovakovim stvarima — i saopćiti će sve Sofiji Mihajlovni. Možda će ga to spasiti.

Spasiti! Zašto se ja brinem za njegov spas? Prvi puta u životu ja sam tako duboko zagazio u tudju stvar. Zar meni ne može biti svejedno, hoće li se Lopatin sjediniti s tom ženom ili ne, hoće li ju izvući iz kaljuže ili će se i sam spustiti u nju, te u bezuspješnim pokušajima razoriti svoj život, zakopati i uništiti svoj talenat? Nisam vičan raskapati po svojoj duši; prvi puta u životu moram dublje zagledati u nju i podrobno analizirati svoje osjećaje. Ja ne mogu shvatiti, što se to dogadja u mojoj duši i što me toliko muči. Mislio sam (i sada još mislim), da je to tek nesebična želja odvratiti tešku nesreću od čovjeka, koga volim... Ali prisluškujući pozorno svojim mislima, opažam, da to baš nije sasvim tako. Zašto ja, želeći spasiti njega, sve više mislim na nju? Zašto se njezino lice, nekoč obijesno i drsko, a sada prijazno i krotko, svaki čas prikazuje mome duševnom oku? Zašto ona, a ne on, napunja moju dušu neobičnim osjećajem, u kome se nikako ne mogu snaći i u kome prevladavaju najniža čuvstva? Da, to će valjda biti ispravno, ja ne želim toliko njemu učiniti dobro, koliko njoj..

Što? Zlo? Ne, ja joj ne ću učiniti zla. Medjutim, ipak bi ju htio otrgnuti od njega, lišiti ju njegova pokroviteljstva, u kome je, možda, sva njezina nada... O, ta ja kanda bi htio doći na mjesto Lopatina!

Danas ju moram vidjeti. Čitava ta pripovijest ne da mi mirno živiti i mirno raditi. Rad mi ide slabo od ruke i u ove dvije nedjelje nisam načinio ni toliko, koliko u drugo vrijeme za dva dana. To pitanje mora se nekako riješiti; objasniti se, objasniti sve samom sebi, a što onda?

Odstupiti? Nikada! Sav moj ponos buni se i na samu pomisao o tome. Ja sam nju našao. Mogao sam ju spasiti, ali nisam htio. Sada hoću.

XVI.

(Lopatinovi zapisci). Helfreich je otrčao po liječnika, koji je stanovao s nama na istim stubama; ja sam donio vode i histerički je napadaj uskoro prošao. Nadežda je Nikolajevna sjedila u kutu divana, na koji smo ju Helfreich i ja odnijeli, te je samo od vremena do vremena uzdahnula. Ja sam se bojao da ju ne uzbunim, te odoh u drugu sobu.

Ne našavši liječnika kod kuće, Semjon se Ivanović povratio i našao ju već umirenu.

Ona se spremala da podje kući, a on izrazi želju, da ju otprati. Stisnula mi je ruku, gledajući me svojim suznim očima i ja vidjeh na njenom licu neku bojažljivu zahvalnost.

Prošla je nedjelja, druga, mjesec dana. Naše se sjeditbe produžile. Po duši govoreći, ja sam ih hotimice zavlačio; ne znam je li ona to opazila, ali često me je požurivala. Postala je mirnija, a kadgod, istina rijetko, bila je pače vesela.

Ispripovjedila mi je svu svoju historiju. Ja sam dugo razmišljao o tome, bi li tu historiju unio u svoje zapiske ili ne? Odlučio sam, prešutjeti ju. Tko zna, u čije ruke može pasti ta bilježnica. I kada bih sigurno znao, da će ju čitati samo Sonja i Helfreich, ni onda ne bih govorio o prošlosti Nadežde Nikolajevne: njih oboje poznaju tu prošlost vrlo dobro. Ja kao i prije nisam ništa skrivao pred sestričnom i u svojim pismima odmah sam joj priopćio čitavu dugu i gorku pripovijest Nadežde Nikolajevne. Helfreich je pako čuo

sve od nje same. Prema tome za njih ne treba njezine historije u mojim zapiscima. A drugi... ja ne ću da njoj sude drugi. Ja sam upoznao cijeli njezin život, ja joj bijah sucem i oprostio sam joj sve, što, po mnijenju ljudi, treba oproštenja. Ja sam slušao njezinu tešku ispovijed i priču o njenim patnjama, koje može da podnese samo žena, i u mojoj duši nije se podigla optužba protiv nje, nego naprotiv stid i potišteni osjećaj čovjeka, koji se smatra sukrivcem zla, o kome mu se govori. Zadnja epizoda njene historije napunila me je užasom i smilovanjem: njene riječi one večeri, kada ju je Helfreich doveo i kada je dobila napadaj, ne bijahu puste riječi. Ona je uistinu ubila čovjeka, ne znajući ni sama toga. On ju je htio spasiti, ali nije mogao. Njegove slabe ruke ne bijahu u stanju zaustaviti je na rubu propasti, i ne zadržavši nju, on je bacio u ponor sebe. Ustrijelio se. Bez suza, sa nekom ukočenom ravnodušnošću pripovijedala mi je tu strašnu historiju i ja sam dugo razmišljao o njoj. Može li uskrsnuti njezino razbito srce, mogu li zacijeliti takove uzašne rane?

Ali rane su, činilo se, ipak zacijelile. Ona postajaše sve mirnija i mirnija, a smiješak se sve češće javljao na njenom licu. Nakon objeda smo dugo sjedili u troje i koliko je toga bilo izmedju mene i Helfreicha ispripovijedano! Nadežda je Nikolajevna samo kadgod upala sa kojom riječi.

Dobro se sjećam jednoga od tih razgovora. Helfreich, koji još uvijek nije napustio svoje mačke, stao se marljivo baviti slikanjem studija. Jednoč je priznao, da on zato tako marljivo radi, jer je zamislio sliku, koju će naslikati »možda istom za pet, a možda i za deset godina«.

— Zašto tako dugo, Senička? — zapitam sa prisi-

ljenim smiješkom, uočivši važnost, s kojom je on izlagao svoju namjeru.

— Zato, jer je to ozbiljna stvar. To je djelo života, Andrej. Ti misliš, da samo ljudi visokog stasa, sa ravnim ledjima i uspravnim prsima mogu zamisliti ozbiljne stvari? O, vi umišljene veličine! Vjeruj mi, — nastavi on istom važnošću — da medju ovim grbama mogu biti zapretani veliki osjećaji, a u tom dugačkom sanduku (on se dotakne svogat tjemena) radjaju se velike misli.

— Je li ta velika misao — tajna? — zapita Nadežda Nikolajevna.

On nas oboje gledaše časak šuteći, a onda reče:

— Ne, nije tajna. Ja ću vam reći. Ta je misao došla meni već davno u glavu. Slušajte. Jednoč se je Vladimir Krasnoje Solniško silno razljutio na Ilju Muromca radi njegove odvažne riječi; zapovijedio je da ga uhvate i odvedu u duboku jamu, te ga ondje zatvore i zatrpaju zemljom. Odvedoše starog kozaka na smrt. Ali, kako to obično biva, Evpraksejuška »bijaše dosjetljiva«: ona je našla nekakav prolaz do Ilje i slala mu svaki dan jelo, vodu i svijeće voštane, da može čitati evangjelje. I evangjelje mu je poslala.

Senjička ušuti, zamisli se i šutio je tako dugo, dok ja konačno ne rekoh:

— No, Semjon Ivanović?

— No, to je sve. Naravno, uskoro je knez opet trebao starog kozaka: došli su Tatari i nitko nije mogao spasiti Kijev. Požalio je onda Vladimir svoj čin, gorko požalio. A Evpraksejuška je odmah poslala ljude, da idu u jamu i da izvedu Ilju za bijele ruke. A Ilja nije mislio više na nepravdu, što mu je nanešena, sjeo na

konja, no, i tako dalje. Potukao je Tatare — eto to je sve.

— Pa gdje je tu slika, Semjon Ivanović?

Semjon me pogleda silno začudjen i pljesne rukama:

— Umjetnik! Umjetnik! Pa još Lopatin, Andrej Lopatin! Tu ima trideset, tristotine, tritisuće slika ako hoćeš, ali ja ću izabrati samo jednu i naslikat ću ju, pa ma odmah onda umro! Zar ne vidiš, kako on sjedi u jami? Zar se to tebi ne prikazuje kao živo? Evo ti: špilja, podrum, uopće kakova god jama, slična onim kijevskim špiljama. Uski ulaz, a u stijeni nevelika udubina. Prašina, plijesan, nešto strašno, fantastično uslijed svjetla voštene svijeće. A Ilja sjedi na podu, pred njim panj, a na panju velika, stara sveta knjiga sa debelim, zgužvanim, požutjelim listovima pergamene, na kojoj se vide crna i crvena slova. Sjedi stari kozak u samoj košulji i zadubljeno čita, prevraćajući neposlušne listove knjige svojim velikim seljačkim rukama, vičnim uzdi i konju i maču. Mnogo su radile te ruke i od silnoga rada, što su ga kroz sav svoj vijek obavljale, drhću one, tresu se, i s trudom prevraćaju listove svete knjige... Ah, brate, — odjednom se prekine Helfreich, — jedna nevolja: naočala onda još nije bilo. A da ih je bilo Evpraksejuška bi njemu poslala naočale, velike, okrugle u srebrnom okviru. No, nije li on morao biti dalekovidan, živući uvijek u stepi? Što vi mislite?

Mi se oboje stadosmo smijati. Helfreich nas je pogledao sumnjivo, a onda kao da je shvatio čemu se smijemo, te se i sam nasmiješi. Ali svečano raspoloženje njegove pripovijesti opet nadvlada i on nastavi:

— Ne ću vam pripovijedati, kakove su njegove oči: to je najteže opisati. A upravo u oči stavljam ja sve. U oči i u usta. No, dakle, on sjedi i čita. I otvorio je mjesto o besjedi na gori i čita on, kako treba, ako te tko udari po desnom obrazu, da mu pružiš i lijevi. I čita on to mjesto i ne razumije. Cio život svoj trudio se Ilja i nikad mu ruke nisu mirovale; uništio je čitavo čudo nevjernika, i razbojnika i Tatara; pobijedio je razne Tugarine Zmejeviće, i Idolišče Pogane, i Poljake i židove; vijek je svoj proživio u podvizima i borbama, da ne pusti zla u krštenu Rusiju; i vjerovao je u Krista, molio mu se, i mislio, da izvršuje Kristove zapovijedi. Nije znao, što je pisano u knjigi. A sada sjedi i razmišlja: »Ako te udari po desnom obrazu, podmjesti mu i lijevi! Kako je to, Gospode? Dobro, ako udare mene, pa ništa; ali ako ženu oskvrnu ili dijete otmu; ili ako naidju pogani i stanu robiti i ubijati sluge Tvoje, o Gospode? Da se ne usprotivim? Neka pustim, da otimaju i ubijaju? Ne, Gospode, ne mogu ja tebe poslušati! Sjest ću na konja, uzeti koplje u šake i poći da se bijem u Tvoje ime, jer ja ne razumijem Tvoje mudrosti, a ti si mojoj duši dao glas i ja slušam njega, a ne Tebe!...« I ruka njegova drhće, i drhće u njoj žuti list knjige sa crvenim i crnim slovima. Svijeća gori nejasnim plamenom; nad njom se izvija tanka struja crnoga dima i gubi se u tami. I osvijetljeni su tim svijetlom samo Ilja i knjiga, samo njih dvoje...

Semjon Ivanović ušuti i zamisli se, zabacivši glavu na naslonjač stolca, a oči upre u strop.

— Da, — rekoh ja nakon duge šutnje — to je lijepa slika, Senjička. Samo je to bilo lakše ispripovijediti, nego li naslikati bojama na platno. Kako ćeš to sve izraziti?

— Ja ću već učiniti, bezuvjetno ću učiniti, sve ću

učiniti! — oduševljeno klicaše Senjička. — Učinit ću! Postavit ću to pitanje. Ilja i Evangjelje! Što je u njih zajedničko? Za tu knjigu nema većeg grijeha, nego je ubojstvo, a Ilja je kroz čitavi život ubijao. I jezdi on na svome ždrijepcu, sav načičkan oružjem kazne — ne ubojstva, nego kazne, jer on je samo kažnjavao. A kad mu ne dostaje to oružje ili ako ga nema uza se, onda naspe pijeska u kacigu i time vojuje. A onda je proglašen svecem. Vidio sam mu grob u Kijevu... Leži medju ostalima, i pravo je...

— Sve je to ispravno, Senjička, i ja nisam to mislio. Nego boje ti ne će biti u stanju to sve izraziti.

— Kako da ne? Smiješno! A ako i ne izraze svega, što zato? Pitanje će ipak postaviti... Čekaj, čekaj! — raspali se Semjon, videći, da ga hoću prekinuti. — Ti hoćeš reći, da je pitanje već postavljeno? Dobro! Ali to je premalo. Treba ga postavljati svaki dan, svaki sat, svaki čas. Treba učiniti, da ono ne daje ljudima mira. I ako ja držim, da će mi uspjeti samo desetorici ljudi zadati to pitanje svojom slikom, onda sam ja dužan naslikati. Ja davno o tome razmišljam, a sad je eto sve tu.

On se sagne, uzme sa poda crvenoga mačka, što je sjedio na prostiraču i, kako se činilo, sa zanimanjem slušao njegove riječi, te ga posadi na svoje koljeno.

— Zar ti ne radiš isto to? — produži Senjička. — Zar tvoja slika nije takodjer takovo pitanje? Zar ti znaš, je li dobro radila ona žena? Ti hoćeš prisiliti ljude, da razmišljaju, to je sve. I osim estetskoga osjećaja, koji izazivlje svaka slika i koji sam za sebe ne znači mnogo, nije li upravo u tome smisao čitavoga našega rada?

— Semjon Ivanović, Senjička, mili moj, — reče

odjednom Nadežda Nikolajevna — ja vas još nikada ne vidjeh takovim. Znala sam uvijek, da je u vas prekrasno srce, ali...

— Ali ste mislili, da sam glupi grbavac? Sjećate li se, kad ste me tako nazvali?

On pogleda na nju i opazivši valjda sjenu na njenom licu, dometne:

— Oprostite, što sam to spomenuo. Ona vremena treba sasvim izbrisati iz pameti. Sve će biti dobro. Je li, Andrej, da će sve dobro biti?

Ja kimnem glavom. Bijah onda vrlo sretan: vidio sam, kako se Nadežda Nikolajevna pomalo smiruje i — tko zna — možda će joj se život od ove posljednje tri godine učiniti samo dalekom uspomenom, ne preživjelim godinama, nego tek nejasnim i teškim snom, iakon kojega, otvorivši oči i videći, da je noć tiha, da je u sobi sve kao i prije, veseliš se, što to bijaše samo san.

XVII.

Zima je prolazila. Sunce se uzdizaše sve više i više i sve je jače ogrijavalo petrogradske ulice i krovove, s kojih je curila kroz limene cijevi voda, a otopljeni se led uz buku rušio na pločnik. Pojaviše se droške i one su po tu i tamo od snijega očišćenoj cesti grmile u ušima novim zvukom.

Ja bijah sa slikom gotov. Još nekoliko sjeditba i mogu je odnijeti u akademiju ekspertima izložbe na mnijenje. Helfreich mi je već prije zaželio dobar uspjeh. Nadežda se Nikolajevna radovala gledajući sliku i ja sam često na njenom licu opazio dosele nepoznati izražaj mirnoga zadovoljstva. Kadgod je dapače bila vesela i šalila se, najviše sa Senjičkom; Senjička se

pako zadubio u čitanje mnoštva knjiga, koje mu je, po njegovim riječima, valjalo pročitati radi zamišljene slike, u razgledavanje albuma sa raznim starinama i u proučavanje evangjelja. Njegove se mačke razbježale; ostao je samo neizbježivi crveni mačak, ali i on življaše u penziji, pošto ga njegov gospodar nije više uznemirivao svojim zahtjevima, da mu stoji za model. Od našeg razgovora o Ilji Muromcu Semjon je Ivanović naslikao samo jednu sliku i, prodavši ju za poldrug stotine rubalja, smatrao se za dugo dovoljno opskrbljenim novcem, tim više, što se on, na moje veliko iznenadjenje, nije nimalo ženirao radi tako dugog zadržavanja u mom stanu, gdje ga život nije ništa stajao.

Mi smo u troje provodili gotovo čitavo slobodno vrijeme svoje. Helfreich je negdje pribavio za Nadeždu Nikolajevnu ogromni rukopis, u kome je bila sadržana osnova neke velike ličnosti — osnova, po kojoj bi Rusija bila u najkraće vrijeme preporodjena, i ona je to prepisivala svojim lijepim, krupnim pismom. Pošto je pako preporod Rusije iziskivao veliki umni rad, to se je osnova ispravljala i upotpunjavala bez kraja i konca i, čini se, ni danas još nije dovršena. Tko ju sada prepisuje, poslije Nadežde Nikolajevne?

Bilo kako mu drago, ona nije oskudijevala. Ono, što je zasluživala prepisivanjem i što sam joj ja davao za sjeditbe, dostajaše za njezin skromni život. Stanovala je uvijek u onoj maloj sobici, kamo je pobjegla pred nama. Bijaše to uska, niska soba sa jednim prozorom, koji je gledao u neku stijenu; postelja, divan, dva stolca i mali stolić, koji je služio i za pisanje, i za čaj, i za objed, sačinjavahu čitavo pokućstvo. Kada smo došli ja i Senjička k njoj, on bi otišao u kuhinju gazdarici, da si donese taburet. Medjutim ti posjeti bi-

jahu vrlo rijetki; neprijatna i mračna bijaše ta soba, s kojom se Nadežda Nikolajevna ni zašto ne htjede rastati. Najviše smo ostajali kod nas, gdje je bilo i prostrano i svijetlo.

Nijedamput nisam joj spomenuo onoga, što se je dogadjalo u mojoj duši. Ja bijah miran i sretan; znao sam, da bi neoprezna riječ mogla rane njezinoga srca, ako još možda nisu sasvim zacijelile, iznova otvoriti. Ja bi ju mogao zauvijek izgubiti, ako bi već sada stao raditi oko ispunjenja svoje zavjetne misli, svojih želja i nada. Moguće se ne bih bio mogao držati tako mirno i susprezati se tako dugo, da ta nada nije bila tako silna. Čvrsto sam vjerovao, da će proći još pol godine, godina, dapače dvije (vrijeme me nije plašilo), kad će ona, umirena i ozdravljena, vidjeti pokraj sebe čvrstu potporu, na koju se može osloniti, i postati će mojom za sav život. Ja se dapače nisam više samo nadao, ja sam za sigurno znao, da će ona postati mojom ženom.

Ne znam, je li to opazio Bezsonov... On bi kadgod došao k nama, narušavajući naš mir i unoseći nesigurnost u naše razgovore. Po izgledu bijaše miran i hladnokrvno je susretao Nadeždu Nikolajevnu. Ona se nije s njim upuštala u razgovore, iako mu je odgovarala na pitanja i slušala njegove duge govore o najrazličnijim predmetima. On bijaše vrlo načitan i dobro je ziao govoriti. Medjutim meni se je činilo, da je on tako razgovorljiv i poučan samo zato, da sakrije pred nama nešto, što se je sakrivalo iza njegove glatke riječi i što mu ne davaše pokoja. Kasnije sam saznao, da je zbilja bilo tako i da je on svojim vanjskim mirom sakrivao smrtnu ranu, što ga podjedaše, poput onog francuskog sveca, koji je važio kao neozlediv, te je u

bitkama nosio crveni plašt da se ne vidi krv, koja je tekla iz njegovih rana. Ali kada sam to saznao, bijaše već prekasno.

On se je s nepoznata razloga opet preselio kapetanu. Jedamput sam bio kod njega. Njegova nova soba bijaše kao i prijašnja zatrpana knjigama, novinama i papirima, ali mi se učinilo, da je sve to ležalo u najvećem neredu i pokrito prašinom, kao da već davno nije nitko radio u toj sobi. Kod kuće se je on vladao drugačije nego li kod nas u prisutnosti Nadežde Nikolajevne; govorio je malo i mračna izgleda šetaše po sobi, pripaljujući jednu cigaretu za drugom. Osjetio sam, da sam mu suvišan i odlučim ne zalaziti više k njemu. Medju inim zapitao sam ga, zna li on što pobliže o kapetanu i je li istina, da je kapetan »borac od Mjehova i Opatova«?

— Pripovijest, — reče Bezsonov. — On nije ni pravi Poljak. Davno je prešao na pravoslavlje i ja držim, da on tek hoće da imponira mladim ljudima, kada im otkriva svoju tobožnju tajnu. Ja sam otišao od Bezsonova. Uskoro su mi dva slučaja otvorila oči o njegovom ponašanju.

Prvo, od Sonje sam dobio list, gdje mi opisuje razgovor, što ga je imala sa Bezsonovljevom materom. Starica je došla k njoj u institut, kada su bili satovi za primanje posjeta, te joj spomenula prijateljski odnošaj, koji je uvijek prama njoj i njenom sinu podržavala Sonjina mati. Prema riječima sestrične ovaj put je došla uzbudjenog i tajanstvenog izgleda i nakon nekoliko nesigurnih riječi uvoda saopći joj, zašto je upravo došla. Sergej Vasiljević pisao joj je potanko, što se kod nas dogadja. Njemu je jedva dostajalo crnila, da stvar prikaže tako strašnom, kako je želio. On n i j e

m o l i o svoju mater, da saopći sadržaj njegova pisma Sonji, nego je starica sama, iz zahvalnosti prema njihovoj obitelji odlučila poći i pripovijediti joj sve, kako bi Sonja još za vremena mogla poduzeti korake, da mene spasi. I ona je bila vrlo začudjena, čuvši, da je sestrični sve to poznato. To ju je silno uzrujalo. Njoj, staroj ženi, teško je bilo govoriti pred djevojkom, pa još institutkom, o takovim stvarima; ali što je mogla učiniti? Nužno je pod svaku cijenu spasiti nesretnoga Andrušu. Da je ona na mjestu Sonje, ovaj čas bi izašla iz instituta i pošla u Petrograd, da meni otvori oči.

»Sergej Vasiljević — pisala je Sonja — igra u cijeloj toj historiji nekakovu čudnu ulogu. Ja ne vjerujem, da bi on sve to pisao svojoj materi, kad ne bi znao, da će ona vjerojatno saopćiti to meni ili, još bolje, kad ne bi želio, da mi saopći.

Ja ću doći k tebi u Petrograd, ali istom nakon ispita. Ako ti pristaneš, proživjet ćemo ljeto zajedno gdjegod na selu i ja ću se za to vrijeme malo pripravljati za daljnje nauke, da mi poslije bude lakše.«

To me je pismo uzrujalo, ali ono drugo, što sam primio odmah iza njega, dugo anonimno pismo, prepunilo je čašu.

Pretjerano iskićenim i nenaravnim izrazima nepoznati me je autor upozoravao na žalosnu sudbinu svih mladih ljudi, koji se slijepo odaju svojim strastima, te ne vide dovoljno nedostatke bića, s kojim kane stupiti u vezu, »koja je isprva tek lagani i neosjetljivi lančić, no kasnije se pretvori u teški okov, sličan onome, što ga na sebi vuku nesretni katoržnici.« Tako se izražavao nepoznati autor pisma... »Vjerujte iskrenoj riječi iskusna starca, gospodin Lopatin, da je nejednakost u braku stvar vrlo strašna. Ta je nejedna-

kost lišila čovječanstvo mnogih velikih talenata; molim vas, da to uvažite, gospodin Lopatin.« Zatim je slijedila cijela optužnica protiv »Nadežde«, čija se duša nazivala dapače »plijenom pakla« (tu sam već pod izvjesno prepoznao ruku kapetanovu). Optuživalo ju se sa dugog razvratnog života, iz koga je već mogla izaći, da je samo htjela, »jer je imala rodjake, iako vrlo daleke, koji bi ju — ja sam uvjeren o tome — izvukli iz njenog socijalnog položaja, ali ona je uslijed naravne svoje sklonosti prema zlu, volila još dublje utonuti u blato, iz koga vi uzalud nastojite spasiti ju i pri čemu ćete, o tome ne treba da se varate, izgubiti i život i odlični vaš talenat.« Optuživalo ju se je sa umorstva jednoga čovjeka »takodjer sasvim čestitoga gospodina, koji se doduše nije odlikovao tolikom nadarenošću, kao vi, ali bijaše prekrasan čovjek, zasluživaše mjesečno 50 rubalja, te je imao izgleda svoj dohodak još uvećati, tako, da bi njih dvoje imali sasvim dosta za pristojan život, jer što bi još više moglo zahtjevati ovakovo biće, kao što je ta prezrena, koja je ipak, po svojoj sklonosti na grijeh, pretpostavila odbiti ponudu toga mladoga čovjeka, gospodina Nikitina, za brak, samo da uzmogne nastaviti svoj gnjusni život? . . .«

Pismo bijaše vrlo dugo; ja ga nisam pročitao do kraja, nego ga bacim u naloženu peć. Sudjelovanje Bezsonova kod toga posla učinilo mi se bezdvojbenim. Jer kakovog bi razloga imao kapetan, da se brine za spas moje duše? Sva mi je krv navrla u glavu i ja skočim sa namjerom, da idem k Bezsonovu. Ja ne znam, što bih bio s njim učinio u taj čas. Na kapetana nisam ni mislio: to bijaše renegat, koji je sakrivao svoje renegatstvo, bio je nagovoren, možda opit, a možda čak i

zastrašen. Uzeo sam šešir i bijah već na vratima, ali onda se saberem. Bolje je, da se najprije umirim, a onda ću odlučiti što da učinim.

Kod toga sam zaključka ostao i očekujući Nadeždu Nikolajevnu pokušao sam izradjivati neke malenkosti na svojoj slici, u uvjerenju, da će me posao umiriti; ali kist je išao kakogod po platnu, a oči mi nisu vidjele boju. Obukao sam se, da se prošećem i osvježim na zraku; otvorivši vrata, spazim, da pred njima stoji Nadežda Nikolajevna, blijeda, zadihana, sa izrazom užasa u široko rastvorenim očima.

XVIII.

(Iz Bezsonovljeva dnevnika). Tjeskoba! Ta tjeskoba proganja me, gdjegod bio, činio što mu drago, da ju zaboravim ili ublažim. Oči su mi se na koncu otvorile; od onda, kako nisam ništa zapisao u taj dnevnik, prošlo je mjesec dana, i u tom mjesecu sve se je riješilo. Kamo je otišao taj hvaljeni filozofski mir? Gdje su moje besnene noći, provedene kod posla? Ja, onaj, koji sam se ponosio time, što imam karakter u naše beskarakterno doba, oboren i uništen nadošlom burom . . . Kakovom burom? Zar je to bura. Ja prezirem sebe, prezirem se radi svoga prijašnjeg ponosa, koji me nije spriječio, da podlegnem pustoj strasti; prezirem se radi toga, što sam dozvolio tome djavlu u spodobi žene da ovlada mojom dušom. Da, kada bi u mene bilo vjere u vrhunaravno, ja si ne bi drugačije mogao razjasniti ono što se je dogodilo, nego kao stvar pakla.

Pročitao sam napisane retke... Kakove ponizujuće, jadne tužbe! O, gdje si ti, ponosu moj, gdje snaga volje, koja si mi davala mogućnost lomiti se i živjeti

ne onako, kako se živi, nego kako sam ja htio da živim? Snizio sam se do sićušne intrige: napisao sam materi list, i ona je bez sumnje saopćila njegovoj sestrični sve, što sam ja želio i iz svega toga nije bilo ništa; u svojoj nestrpljivosti prisilio sam starog ludjaka, da napiše onaj nepismeni list Lopatinu — i iz toga ne će biti ništa, ja to znam unaprijed. On je bacio list u vatru, ili, još gore, on će ga pokazati njoj, svojoj ljubovci i oni će ga zajedno čitati, zabavljati se nepismenim izljevima kapetanske duše i smijat će se meni, jer će znati, da nitko osim mene nije mogao nagovoriti kapetana na tu glupost.

Njegova ljubovca! Je li zbilja tako! Riječ mi je pala sa pera, ali ja dosada još ne znam, je li to istina. A ako nije tako? Ako još ima za mene nade? Što me sili na misao, da ju on ljubi, osim nejasnih sumnja, izazvanih bezumnim ljubomorom?

Prije tri godine sve je bilo moguće i lahko. Ja sam lagao i u ovom dnevniku, kada sam pisao, da sam je se odrekao, jer sam uvidio, da je nemoguće spasiti ju. Ako nisam lagao, onda sam se obmanjivao. Nju bijaše lahko spasiti: trebalo se je samo sagnuti i pridignuti ju. Ja nisam htio da se sagnem. Shvatio sam to istom sada, kada mi se srce cijepa od ljubavi prema njoj. Ljubav! Ne, to nije ljubav, to je bezumna strast, to je požar, u kome ja sav gorim. Čime ću ga pogasiti?

Poći ću k njoj, da se porazgovorim. Sabrati ću sve svoje sile i govorit ću mirno. Neka ona bira izmedju mene i njega. Reći ću joj samo istinu, reći ću, neka ne računa na toga ćutljivog čovjeka, koji danas misli na nju, a sutra će ga okupiti štogod drugo i ona će biti zaboravljena. Idem! Ovako ili onako, ali to se mora svršiti. Ja sam sasvim izmučen, ja više ne mogu...

Isti dan.

Bio sam kod nje. Sada idem k njemu.

Ovo su posljednji retci, što će biti napisani u tom dnevniku. Ništa me više ne može zadržati. Ja nemam više vlasti nad sobom...

XIX.

(Lopatinovi zapisci). Čemu duljiti? Zar nije bolje, da svršim svoje uspomene ovim retcima?

Ne, napisat ću do kraja. Svejedno: ako i odbacim pero i tu bilježnicu, onaj užasni dan proživljavat ću još tisuću puta; tisuću puta ću još osjetiti užas i grižnju savjesti i bol nad gubitkom; tisuću će puta proći pred mojim očima scena, o kojo ću sada pisati, u svim svojim potankostima i svaka od tih potankosti svaljuje mi se na srce novim, užasnim teretom. Nastavit ću i dovršiti.

Uveo sam Nadeždu Nikolajevnu u sobu; ona jedva stajaše na nogama i tresla se kao u groznici. Gledala me je neprestano istim prestrašenim pogledom i u prvi čas nije mogla ni riječi prosloviti. Posadio sam ju i dadoh joj vode.

— Andrej Nikolajević, čuvajte se. Zatvorite vrata... ne puštajte nikoga. On će odmah doći.

— Tko, Bezsonov?

— Zatvorite vrata — šaptaše ona.

Mene obuzme bijes. Nije mu bilo dosta anonimnih listova; sada će se prihvatiti nasilja.

— Što vam je učinio? Gdje ste ga vidjeli? Umirite se. Napijte se još vode i pripovijedajte. Gdje ste ga vidjeli?

— Bio je kod mene...

— Prvi put?

— Ne, nije prvi put. Bio je još dvaputa. Nisam vam htjela toga reći, da se ne uzrujavate. Molila sam ga, da prestane dolaziti k meni; rekla sam, da ga ne mogu vidjeti. On je šuteći otišao i nije ga bilo tri nedjelje. Jutros je došao rano i čekao, dok se ja obučem.

Ona zašuti; bijaše joj teško dalje nastaviti.

— Što dalje?

— Nikada ga još ne vidjeh takovog. Isprva je govorio mirno. Govorio je o vama. Nije vas grdio, samo reče, da ste vi čovjek osjećaja i utiska, pa da zato ne mogu na vas stalno računati. On je rekao jednostavno, da ćete vi mene odbaciti, jer će vam saobraćaj samnom ubrzo dosaditi...

Ona zašuti i stade plakati. O, nikada ojš nisam tako osjetio ljubav i samilost! Uzeo sam joj hladne ruke i stadoh ih ljubiti. Bijah neizmjerno sretan; riječi se bez stanke prosuše iz mojih usta. Rekoh joj, kako ju ljubim za cio svoj život, da mi mora biti ženom, da ona vidi i zna da Bezsonov nema pravo. Izgovorio sam joj tisuće nježnih, blaženih riječi, koje većim dijelom nisu imale nikakovog vanjskog smisla, ali ona ih je shvatila. Ja sam vidio njezino milo lice, obasjano srećom, na mojoj grudi, i to bijaše novo, ponešto neobično lice, bez onih tajnih boli u crtama, koje bijah naviknuo gledati.

Ona se je smiješila i plakala, ljubila mi ruke, i pritiskivala se uzame. I u taj čas ne bijaše na cijelom svijetu ničega, osim nas dvoje. Ona je govorila nešto o tome, da me ljubi od prvog dana našega poznanstva i da je pobjegla od mene, jer se je prestrašila te ljubavi; da me nije vrijedna, da joj je strašno svezati moju sudbinu uz svoju; i iznova me je obujmila i iz-

nova joj potekoše suze sreće. Na koncu se je opet osvijestila.

— A Bezsonov? — zapita odjednom.

— Neka dodje Bezsonov, — odgovorim. — Što je nama do Bezsonova?

— Čekajte, ja ću svršiti, što sam započela o njemu. Da, on je govorio o vama. Zatim o sebi. Reče, da je on daleko bolja potpora meni, nego li vi. Spomenuo je da sam ga prije tri godine ljubila i da bih bila pošla za njega. A kada sam mu rekla, da se obmanjuje, sav je njegov ponos iščeznuo i on se je toliko zaboravio, da je navalio na mene... Stanite, — reče Nadežda Nikolajevna, uhvativši me za ruku, kada je spazila, da sam skočio na noge — on me nije taknuo... Meni ga je žao, Andrej Nikolajević... on mi se je bacio pred noge, taj ponosni i samoljubivi čovjek! Da ste ga samo vidjeli -

— A što ste mu vi rekli?

— Što je tu bilo za reći? Šutjela sam. Rekla sam mu samo, da ga ne ljubim. I kada me je zapitao, da li ga zato ne ljubim, jer ljubim vas, ja sam mu rekla istinu... Onda se je s njim dogodilo nešto strašno, što ja ne mogu shvatiti. On se je bacio na mene, ogrlio me i šaptao mi: »zbogom, zbogom!« Zatim je pošao k vratima. Nikada još nisam vidjela tako strašnoga lica. Ja padoh u stolac gotovo bez svijesti. Na vratima se je obrnuo, nasmijao se užasnim glasom i reče: »uostalom, ja ću se još vidjeti s tobom i s njim«. A lice mu bijaše tako strašno...

Ona najednoč prestane govoriti i problijedi kao smrt, upirući pogled prema vratima od ateliera. Ja se okrenem. Na vratima štajaše Bezsonov.

— Niste me očekivali? — reče mucajući. — Nisam

vas htio uznemiriti, te dodjoh po stražnjim stepenicama.

Ja skočim na noge i stanem pred njega. I dugo smo tako stajali mjereći jedan drugoga očima. On uistinu bijaše u stanju natjerati čovjeka u strah. Blijed, sa crvenim zapaljenim očima, koje bijahu pune mržnje uprte u mene, on nije ništa govorio; tanke su mu usne tek drhćući šaptale nešto. Meni ga odjednom postade vrlo žao.

— Sergej Vasiljević, zašto ste došli? Ako hoćete samnom razgovarati, onda najprije otidjite da se umirite.

— Ja sam miran, Lopatin... Bolestan sam, ali miran. Ja sam već sve odlučio i nemam razloga da se uzrujavam.

— Zašto ste onda došli?

— Zašto? Da vam reknem nekoliko riječi. Vi mislite biti sretni s njom? — pokaza on rukom na Nadeždu Nikolajevnu. — Vi ne ćete biti sretni! Ja vam toga neću dopustiti.

— Otidjite odovud, — rekoh ja, napregnuvši svu snagu da ostanem miran. — Idite, oporavite se. Sami ste rekli, da ste bolesni.

— To je moja stvar. Čujte, što ću vam reći. Ja sam se prevario... Ja sam kriv. Ja ju ljubim. Dajte mi ju.

»On je poludio«, mune mi glavom.

— Ne mogu živjeti bez nje, — produži on gluhim i promuklim glasom. — Ja vas ne ću pustiti, dok ne reknete »da«.

— Sergej Vasiljević!

— I vi ćete reći »da« ili...

Ja ga uzmem za ramena i okrenem k vratima, on je išao poslušno. Ali kada smo bili kod vrata, umjesto

da uzme za kvaku, on okrene ključem, silnim razmahom odgurne me od sebe i postavi se u pozu za navalu. Nadežda Nikolajevna krikne.

Vidio sam, kako je premjestio ključ u lijevu ruku, a desnu spusti u džep. Kada ju je izvadio, u njoj je zasjao predmet, za koji ja nisam dospio ustanoviti šta je. Spazivši to uhvati me užas. Besvijesno uhvatim iz kuta koplje i kada je on upravio revolver na Nadeždu Nikolajevnu, ja se uz divlji krik bacim na njega. Sve se je survao nekamo uz užasnu lomnjavu —

Onda je započela kazan.

Ne znam, kako sam dugo ležao bez svijesti. Kada sam se prenuo, nisam više ništa znao. To, što sam ležao na podu, to, što sam kroz neki čudni plavi dim gledao strop, to, što sam osjećao, da mi je u grudima nešto, što mi ne da maknuti se i izgovoriti ijednu riječ, — sve me to nije čudilo. Činilo se, da to sve tako mora biti za nekakav posao, koji valja obaviti i koga se ja nikako ne mogu sjetiti.

Slika! Da. Šarlota Corday i Ilja Muromec... On sjedi i čita, a ona mu okreće listove i divlje se smije... Kakove gluposti!... To nije to; to nije pitanje, o kome je govorio Helfreich.

Načinim kretnju i osjetim silnu bol. Naravno, to tako mora biti i drugačije nije moguće.

Tišina. Uznemirena muha zuji u zraku i onda udara sobom o staklo. Prozori doduše nisu otvoreni, ali kroz njih ipak dolazi veselo drndanje droška na cesti. Dim se razilazi ispred mojih očiju — čudni plavi dim i ja jasno vidim na stropu nezgrapnu rozetu oko kvake. Razmišljam, kako je to čudan ornamenat; ja ga nikada prije nisam primjetio. Netko mi se takne

ruke; obrnem glavu i spazim nečiju ruku, malenu, nježnu, bijelu, ispruženu po podu. Ne mogu ju dokučiti i to mi je vrlo žao, jer je to ruka Nadežde Nikolajevne, koju ja ljubim više od svega na svijetu...

I odjednom me osvijetli jasna zraka spoznaje i ja u trenutku shvaćam sve, što se je dogodilo... On ju je ubio.

Ne može biti! Ne može biti! Ona je živa. Ona je samo ranjena. Upomoć! Upomoć! Vičem, ali glas mi se ne čuje. Samo nekakovo klokotanje u grudima duši me i davi, a ružičasta pjena izvire mi na usta. Ustrijelio je i mene.

Skupivši svu snagu, pridignem se i spazim njezino lice. Oči su joj bile zatvorene i ona bijaše nepomična. Osjetim, kako mi se vlasi dižu na glavi. Htio bih, da izgubim svijest. Padoh joj na grudi i stanem pokrivati to lice, koje se još pred pol sata puno života i sreće sa pouzdanjem priviknulo na moju grud. Sad je ono bilo nepomično i ukočeno; iz malene rane povrh oka nije više tekla krv. Ona bijaše mrtva.

Kada su probili vrata i Semjon se Ivanović bacio k meni, osjetim, da me ostavljaju i zadnje sile. Podigli su me i položili na divan. Vidio sam još, kako su nju uzeli i odnijeli van i htjedoh vikati, moliti, zaklinjati da toga ne čine, da ju ostave ovdje, pokraj mene. Ali ja nisam mogao vikati; samo sam bezglasno šaptao, kada je liječnik pregledavao moja prostrijeljena prsa.

Iznijeli su i njega. On je ležao surova i strašna lica, zalita krvlju, koja je slobodno tekla iz smrtne rane na glavi.

Svršavam! Što ću duljiti?!

Sonja je odmah došla, prizvana brzojavom Semjona Ivanovića. Liječili su me dugo i ustrajno i još me uvijek liječe. Sonja i Helfreich vjeruju, da ću ostati živ. Oni me hoće odvesti u inozemstvo i nadaju se od toga puta mome spasu.

Ali ja osjećam, da je meni ostalo još samo nekoliko dana. Rana je moja zacijelila, ali grud mi podgrizuje druga bolest: ja znam, da imam sušicu. A treća, još strašnija bolest pomaže joj. Ni na čas ne mogu zaboraviti Nadeždu Nikolajevnu i Bezsonova; užasne pojedinosti zadnjega dana vječno stoje pred mojim duševnim okom, a nekakav glas bez prestanka mi šapće u uho, da sam ubio čovjeka.

Nisu me sudili. »Stvar« je bila prekinuta: ustanovilo se, da sam ubio u samoobrani.

Ali za čovječju savjest nema pismenih zakona, nema teorija o neubrojivosti i ja ću podnijeti kazan za svoj zločin. Dugo ju više ne ću snositi. Uskoro će mi Gospod oprostiti i mi ćemo se sve troje sastati tamo, gdje će nam se naše strasti i patnje pokazati ništetnima i potonuti u svjetlu vječne ljubavi.

Konac.

ČETIRI DANA.

Sjećam se, kako smo trčali po šumi, kako su žviždale kuglje, kako su padale grančice, što su ih one otkidale, kako smo se provlačili kroz gusto grmlje. Hitci postajahu sve gušći. Kroz drveće vidjelo se nešto crveno, mičući se sad tamo, sad ovamo. Sidorov, mladi vojnik prve satnije (»kako je on došao u našu prugu?« mune mi glavom), odjednom sjedne na zemlju i šuteći se okrene k meni svojim velikim prestrašenim očima. Iz usta mu je strujala krv. Da, ja se toga dobro sjećam. Sjećam se takodjer, kako sam već skoro na rubu šume, u gustom grmlju, ugledao... njega. On je bio ogroman, debeo Turčin, ali ja sam trčao ravno na njega, ma da sam slab i mršav. Razlijegne se prasak i nešto, kako se meni pričinilo, ogromno proleti pokraj mene. u ušima mi zazvoni. »To je on na mene pucao«, pomislim. A on se uz užasni vrisak prisloni ledjima uz gusti grm. Mogao je obaći grm, ali on od straha nije ništa znao, nego polegne na bodljikavo grmlje. Jednim udarcem izbio sam mu pušku, a drugim sam zabio nekuda moj bod. Ozva se glas, koji ne bijaše ni krik ni uzdah. Zatim potrčim dalje. Naši su vikali »hura!«, padali i pucali. Sjećam se, i ja sam nekoliko puta ispalio pušku, bivši već na izlazu šume, na nekoj poljani. Odjednom se »hura« razlijegne jače i mi se svi bacimo naprijed. To jest ne mi, nego naši, jer sam ja ostao. Meni se je učinilo strašnim. Još strašnije bijaše to, što je odjednom svega nestalo; svi poklici i pucnjava umuknuše. Ja nisam čuo ništa, a vidio sam samo nešto sivo; mora da je to bilo nebo. A onda je i ono iščezlo.

Ja se još nikada nisam nalazio u tako čudnom

stanju. Ležim, čini se, na trbuhu i vidim pred sobom mali komadić zemlje. Nekoliko travka, mrav što plazi s jedne od njih prama dolje, neki buseni prošlogodišnje trave — to je moj čitavi svijet. A i gledam ga samo jednim okom, jer mi je drugo pritisnuto nečim tvrdim, valjda grmečkom, na kome leži moja glava. Meni je strašno nezgodno i htio bih se maknuti, ali ne znam otkuda dolazi da ja to nisam u stanju učiniti. Tako prolazi vrijeme. Ja slušam pjevanje cvrčaka, zujanje pčela. Inače nema ništa. Napokon napnem sile, oslobodim desnu ruku ispod sebe i upirući se obim rukama o zemlju, hoću da kleknem.

Nešto oštro i brzo poput munje prodje mi kroz čitavo tijelo od koljena prema grudima i glavi i ja iznova padoh. Opet mrak, opet nema ništa.

Probudio san se. Zašto ja gledam zvijezde, što se tako žarko svijetle na crnosivom bugarskom nebu? Zar ja nisam u šatoru? Zašto sam izašao iz njega? Pomaknem se i osjetim tešku bol u nogama.

Da, ja sam ranjen u bitci. Opasno ili lako? Hvatam se za noge, tamo, gdje me boli. I desna i lijeva noga bijahu prekrite stinutom krvlju. Kada sam ih dirnuo rukom bol je postala još jača. Bila je to kao zubna bol: trajna, postojana, koja steže dušu. U ušima zuji, glava otešćala. Teškom mukom shvaćam, da sam ranjen u obje noge. Što je to? Zašto me nisu odnijeli? Da nas nisu Turci porazili? Počimam razmišljati, što se je sa mnom zbilo, isprva zamršeno, zatim sve jasnije, te dolazim do zaključka, da mi nipošto nismo poraženi. Zato jer sam ja pao (toga se uostalom ne sjećam; ne sjećam se, kako su svi otrčali naprijed, a ja nisam mogao bježati, te mi ostade tek nešto sivoga pred očima) — jer sam pao na poljani, na vrhu brežuljka. Na ovu poljanu

pokazivao nam je naš mali zapovjednik bataljuna. »Dečki, mi ćemo onamo!« zaviknuo nam je on svojim jasnim glasom. I mi smo bili ondje: dakle nismo poraženi... Ali zašto me nisu pokupili? Ta ovdje je na poljani sve otvoreno, sve se vidi. A bit će da ja tu ne ležim sam. Oni su pucali tako silno. Treba okrenuti glavu i pogledati. Sada mi je to lakše učiniti, jer sam onda, kada sam prvi puta došao k sebi i spazio travku sa mravom, što naglavce plazi dolje, te se pokušao pridići, pao natrag ne u prijašnji položaj, nego sam se obrnuo na ledja. Otuda sam i mogao vidjeti te zvijezde.

Ja se pridignem i htjedoh sjesti. To bijaše teško, jer su obje noge bile kao slomljene. Nekoliko puta došlo mi je, da očajavam; napokon sa suzama u očima, što su izbile od boli, sjednem.

Nadamnom bijaše krpica crno-sivoga neba, na kome titra jedna velika zvijezda i nekoliko malenih, oko mene nešto tamno, visoko. To je grmlje! Dakle u grmlju sam: oni me nisu našli!

Osjećam kako mi se dižu podstrižene vlasi na glavi.

Ali kako sam ja dospio u grmlje, kada znam, da sam bio nastrijeljen na poljani? Bit će, da sam onako ranjen dopuzao ovamo, ni ne znajući toga usljed boli. Čudno je samo, što se sada nisam u stanju ni ganuti, a onda sam se mogao dovući do ovoga grmlja. A moglo bi i to biti, da sam onda imao samo jednu ranu, a drugi hitac da me je ovdje dostigao.

Blijede ružičaste mrlje stadoše kružiti oko mene. Velika zvijezda poblijedi, a nekoliko malenih iščezne. To se pojavio mjesec. Kako mora da je sada kod kuće lijepo!...

Neki čudni glasovi dolažahu do mene... Kao da netko stenje. Da, to je — stenjanje. Leži li možda kraj

mene tkogod isto tako zaboravljen, sa probijenim nogama ili sa tanetom u trbuhu? Ne, stenjanje je tako blizo, a oko mene čini se da nema nikoga... Bože moj ta to sam — ja sam! Tihi tužni uzdasi; zar je meni uistinu tako zlo? Mora da jest. Samo ja ne osjećam te bol, jer mi je glava teška kao olovo. Bolje da opet legnem i zaspem, spavati, spavati... Samo hoću li se ja ikada više probuditi? To je svejedno.

U taj čas, kada sam se pripravljao da legnem, široki blijedi srp mjesečev jasno osvijetli mjesto, gdje ležim i ja spazim nešto tamno i veliko ispruženo pet koraka daleko od mene. Po njemu kao da su isto bili rasuli se mjesečevi traci. To su puceta na vojničkoj odori. Bila je dakle lješina ili ranjenik.

Svejedno, ja ću leći...

Ne, ne može biti. Naši nisu otišli. Oni su ovdje, oni su potukli Turke i ostali na ovoj poziciji. Ali zašto se ne čuje ni razgovor ni pucketanje vatre? No ja zacijelo od slabosti ništa ne čujem. Oni su sigurno ovdje.

»Upomoć... Upomoć!«

Divlji, bezumni, prigušeni vapaji istisnu se iz moje grudi, ali odgovora ne bijaše. Glasno se oni razlijegahu u noćnom zraku. Sve ostalo ćutaše. Samo su cvrčci kao i prije pjevali svoju jednoličnu pjesmu. Mjesec je samilosno gledao na mene svojim okruglim licem.

Da je on bio ranjen, prenuo bi se od tolike vike. To je lješina. Je li naš ili Turčin? Ah, Bože moj! zar to nije svejedno?... I san se stade spuštati na moje upaljene oči.

Ležim zatvorenih očiju ma da sam već davno budan. Ne da mi se otvoriti oči, jer kroz zatvorene oči osjećam sunčano svjetlo: ako otvorim oči svjetlo će mi

ih izbosti. Pa i bolje je ne micati se... Jučer (čini se, da je to bilo jučer) su me ranili; prošao je jedan dan, proći će i drugi i ja ću umrijeti. Svejedno. Najbolje je ne micati se. Neka tijelo ostane nepomično. Kako bi lijepo bilo zaustaviti i mozak da ne radi! Ali njega ne možeš ničim zadržati. Misli, uspomene mješaju se po glavi. Medjutim sve to nije za dugo, uskoro će nastupiti svršetak. Samo će u novinama napisati nekoliko riječi, kako su naši gubitci neznatni: ranjeno ih je toliko; ubijen je od dobrovoljaca jedan momak, Ivanov. Ne, niti prezime ne će napisati: ubijen je jedan. Jedan momak, kao da je poginuo jedan pas.

Cijela slika snažno se odražava u mojoj mašti. Bilo je to davno; uostalom sve, cio moj život, o n a j život, kada još nisam ležao ovdje sa prostrijeljenim nogama, bijaše nešto davna... Išao sam ulicom, a hrpa naroda me zaustavi. Ljudi su stajali i šuteći promatrali nešto bijela, zakrvavljena, što je tako tužno zavijalo. Bilo je to malo, lijepo psetance: vagon konjske željeznice pregazio ga je. Ono je umiralo, upravo kao što ja sada umirem. Neki službenik razmakne hrpu, uzme pseto i odnese. Ljudi se razidjoše.

Hoće li mene tkogod odnijeti? Ne, nego lezi i umri. A kako je lijep život!... Toga dana (kada se je dogodila ona nesreća sa psetom) ja bijah sretan. Hodao sam kao opojen, a imao sam i zašto. Hej vi uspomene, ne mučite me, dajte mi mira! Prošlost je sreća, sadašnjost su muke... neka ostanu samo muke, neka me ne dave uspomene, koje i nehote sile na sravnjivanje onoga što je bilo sa sadašnjim. Ah, tugo, tugo! Ti si teža od rana.

Ipak, postalo je vruće. Sunce pali. Ja otvaram oči i vidim isto grmlje, isto nebo, samo sve u danjem svje-

tlu. A eto i moga susjeda. Da, to je Turčin, lješina. Kako je ogroman. Ja ga prepoznajem, to je isti onaj . . .

Predamnom je ležao čovjek, koga sam ja ubio. Zašto sam ga ubio?

On leži ovdje mrtav, krvav. Zašto je njega sudba dotjerala ovamo? Tko je on? Možda je i unjega kao u mene kod kuće ostala stara mati. Duge će ona večeri prosjediti na vratima svoje uboge kolibice i pogledavati na daleki sjever: ne ide li njezin nenaknadivi sin, njezin ponos i hranitelj? . . .

A ja? I ja isto . . . Ja bih se dapače mijenjao s njim. Kako je on sretan: on ne čuje ništa, ne osjeća ni boli od rana, ni mrtvačke tuge, ni žedji . . . Bod mu je unišao ravno u srce . . . Eno na odori je velika crna rupa; oko nje krv. To sam učinio — ja.

Ja nisam toga htio. Ja nisam htio nikome zla, kada sam se pošao tući. Misao o tome, da ću i ja morati ubijati ljude, nekuda me je bila sasvim odbjegla. Ja sam si samo predstavljao, kako ću ja nastavljati svoju grud pred taneta. I ja sam pošao i nastavio.

No pa što je? Glupan sam ja, glupan! A taj nesretni Fallach (na njemu bijaše egipatska odora) — on je još manje kriv. Prije nego su ih posadili u parobrod, kao sledjeve u kutiju, i povezli u Carigrad, on nije nikada ni čuo ni o Rusiji ni o Bugarskoj. Njemu se zapovjedili da ide i on je išao. Da nije pošao, tukli bi ga batinama, a možda bi mu i kakav paša zatjerao u tijelo tane iz revolvera. On je išao dugim, teškim putem od Stambula do Ruščuka. Mi smo napali, on se je branio. No videći, kako smo mi strašni ljudi, koji se ne bojimo njegove patentirane engleske puške Martinke, nego plazimo i plazimo naprijed, spopao ga je užas. Kada je on htio pobjeći, nekakav mali čovuljak, koga bi on

mogao ubiti jednim udarcem svoje crne šake, priskoči i zabije mu bod u srce.

Što je on tu kriv?

A što sam kriv ja i ako sam ga ubio? Što sam mu ja skrivio? Zašto me muči žedja? Žedja! Tko zna, što znači ta riječ! Čak ni onda, kada smo sred užasne žege od četrdeset stupnjeva išli kroz Rumunjsku po pedeset vrsta dnevno, ni onda ja nisam osjećao toga, što ćutim sada. Ah, kad bi samo tkogod došao!

Bože moj! On za cijelo ima u onoj ogromnoj boci vodu! Ali trebalo bi doći do njega. Koliko će to truda stajati! Svejedno, idem.

Podjoh. Noge se nemoćno vuku po zemlji, oslabljene ruke jedva pomiču iznemoglo tijelo. Do lješine ima dva hvata, ali za mene je to više nego desetci vrsta. Ipak, valja poći. Grlo gori, žeže kao oganj. Jer bez vode umrijet ćeš još prije. Svejedno, možda ipak . . .

I ja podjoh. Noge zapinju za zemlju i svaka kretnja izazivlje nepodnosivu bol. Ja vičem, vičem i vapijem, ali ipak idem. Napokon, evo ga. Tu je boca . . . u njoj je voda — i kako mnogo! Čini se, više od pol boce. O! vode ću imati dugo . . . do same smrti!

Ti me spasavaš, žrtvo moja! . . . Ja stadoh odvezivati bocu, upirući se na jedan lakat, ali odjednom izgubim ravnotežu, te padoh licem na grud svoga spasitelja. Od njega se već osjećao silan smrad.

Napio sam se. Voda je bila topla, ali nepokvarena i uzto je bijaše mnogo. Dakle ću moći da poživim još nekoliko dana. Sjećam se, kako u »Filozofiji svagdanjega života« piše, da čovjek bez jela može proživiti preko tjedan dana samo ako ima vode. Da, tamo je još

umetnuta pripovijest o nekom samoubojici, koji se je skončao gladom. On je živio vrlo dugo, jer je pio.

Ali čemu? Ako ja proživim još pet-šest dana, što ću imati od toga? Naši su otišli, Bugari se razbježali. Ceste nema u blizini, dakle svakako moram — umrijeti. Samo što sam si umjesto trodnevne agonije pribavio sedmičnu. Zar nije bolje svršiti? Kraj moga susjeda leži njegova puška, izvrsni engleski proizvod. Treba samo ispružiti ruku; zatim — jedan tren i eto svršetak svemu. Naboji leže tu, ima ih cijela hrpa. On nije dospio sve ispucati.

Dakle, završiti ili — čekati? Što? Spas? Smrt? Čekati dok naidju Turci i stanu mi derati kožu sa ranjenih nogu? Bolje da sam učinim svemu kraj.

Ne, ne treba klonuti duhom; borit ću se do konca, do zadnjih sila. Jer ako me ipak nadju, spašen sam. Možda mi kosti i nisu dirnute, pa ću biti izliječen. Ja ću opet vidjeti dom svoj, mater, Mašu...

Bože, ne daj da oni saznadu svu istinu! Neka misle, da sam bio na mjestu ubijen. Što bi bilo od njih, da saznadu, kako sam se mučio dva, tri, četiri dana?!

U glavi mi se vrti; moj put k susjedu sasvim me je izmučio. Pa onda još taj užasni smrad. Kako je on pocrnio... što će biti s njim sutra ili prekosutra? I ja sada ležim ovdje samo zato, jer nemam snage, da se udaljim. Odahnut ću i otpuzati na staro mjesto; odonud duše vjetar i on će odnositi od mene taj užasni smrad.

Ležim u potpunoj nemoći. Sunce mi pali lice i ruke. Pokriti se nemam čime. Kad bi samo što prije nastupila noć; to će biti, čini mi se, druga.

Misli se miješaju, mene ostavlja svijest.

Spavao sam dugo, jer kada sam se probudio, bijaše već noć. Sve je kao i prije; rane bole, susjed leži onako ogroman i nepomičan.

Ja ne mogu a da ne mislim na njega. Zar sam ja ostavio sve što mi je milo i drago, te došao ovamo nakon hoda od tisuću i četiristotine vrsta, gladujući, smrzavajući i znojeći se, zar ja napokon ležim sada u ovim mukama — lih radi toga, da ovaj nestretnik prestane živjeti? Ta zar sam ja išta drugo učinio za konačni uspjeh rata osim ovoga ubojstva?

Ubojstvo, ubojica... A tko? Ja!

Kada sam odlučio poći da se tučem, mati i Maša me nisu odgovarale, ma da su plakale nadamnom. Zaslijepljen idejom, ja nisam vidio tih suza. Ja si nisam bio svjestan (sada shvaćam) što sam prouzročio najbližim mi bićima.

Zar se je toga vrijedno sjećati? Prošlost se ne vraća!

A kakav se je čudan pojam o mome postupku pojavio kod mojih znanaca! »Smušenjak! Srlja, sam ne zna u što!« Kako su oni mogli tako govoriti? Kako su takove riječi spojive sa n j i h o v i m pojmom o junaštvu, o ljubavi prema otačbini i drugim sličnim stvarima? Ta ja sam bar u n j i h o v i m očima morao predstavljati sve te vrline. Pa ipak sam — smušenjak.

Tako sam pošao u Kišenjev; na mene metnuše telećak i druge vojničke potrepštine. I ja idem sa tisućama, od kojih je samo nekoliko kao i ja pošlo dobrovoljno. Svi drugi ostali bi kod kuće, da su im dozvolili. Svejedno, oni idu kao i mi, »svjesno«, prolaze na tisuće vrsta i tuku se isto kao i mi ili đapače još bolje. Oni vrše svoje dužnosti bez obzira na to, što bi ovaj čas sve bacili ustranu i otišli — samo kad bi im dozvolili.

Zaduvao je oštri jutarnji vjetrić. Grmlje se zaljulja, a pospana ptica odleti s njega. Zvijezde su gasnule. Tamno plavo nebo se danilo, posuto nježnim prozirnim oblačićima; sivi polumrak dizao se sa zemlje. Nastupaše treći dan moga... Kako da to nazovem? Život? Agonija?

Treći... Koliko ih još preostaje? U svakom slučaju ne mnogo. Ja sam vrlo oslabio i čini se, da ne ću smoći ni toliko snage, da se maknem od lješine. Uskoro ćemo se izjednačiti i ne ćemo biti neugodan jedan drugome. Valja se napiti. Pit ću triputa na dan: jutrom, opodne i navečer.

Sunce je izašlo. Njegova ogromna ploča sva ispresijecana i razdijeljena crnim grančicama grmlja, bijaše crvena kao krv. Čini se da će danas biti žega. Moj susjed — što će biti s tobom? Ti si i sada strašan.

Da, on je bio strašan. Kosa mu je stala ispadati. Njegova koža, crna od prirode, poblijedila je i požutila; naduveno lice rastegnulo ju je toliko, da je pukla iza uha. Ondje su gmizali crvi. Noge su mu u cipelama nabrekle i kroz otvor na cipelama načinili se ogromni mjehuri. I sav se je on napuhnuo kao brdo. A što će tek danas učiniti sunce iz njega?

Ležati tako blizo uzanj nije bilo više moguće. Ja moram otpuzati, pa stajalo to što mu drago. Ali hoću li moći? Ja još mogu podignuti ruku, otvoriti bocu i napit se; ali — maknuti svoje teško, nepomično tijelo? Ipak ću se maknuti, makar malo, makar pol koraka na sat.

Cijelo mi je jutro prošlo u tome pomicanju. Bol je bila užasna, ali što je meni sada do toga? Ja već i ne znam, ne mogu si predstaviti osjećaj zdravoga čovjeka.

Već sam tako priviknuo na bol. Tako sam toga jutra otpuzao za koja dva hvata i našao se na svom prijašnjem mjestu. Ali unatoč toga, nisam se dugo koristio svježim zrakom, ako uopće može biti svježega zraka na šest koračaja od gnijuće lješine. Vjetar se promijenio i iznova nosi na mene smrad, tako strašan, da me počima gušiti. Prazan želudac neprestano mi se steže, a sva moja utroba se prevrće od muke. A smrdljivi, zaraženi zrak neprestano plovi po meni.

Ja padam u očaj i plačem.

Sav iznuren, obezumljen, ležao sam gotovo bez svijesti. Odjednom... Da to nije varka bolesne mašte? Čini mi se, da nije. Da, to je — razgovor. Topot konja, ljudski razgovor. Već htjedoh vikati, ali se suzdržim. A što ako su Turci? Što onda? K ovim mukama pridošle bi druge, još užasnije, od kojih se diže kosa na glavi, kada samo čitaš o njima u novinama. Zderati će mi kožu, a ranjene noge pricvrljiti k vatri... Uostalom nije li bolje svršiti život u njihovim rukama, nego li umrijeti ovdje? A ako su — naši? O, prokleto grmlje! Zašto si obraslo oko mene tako gusto? Ništa ne vidim kroz njega; samo na jednom mjestu može mi oko prodrijeti kroz mali otvor u daljinu, na malu čistinu. Ondje je čini se i rječica, na kojoj smo pili prije bitke. Da, eno i pješčane plitčine, koja se ispružila kroz rječicu poput mosta. Oni će za cijelo preći preko nje. Razgovor prestade. Ja ne mogu prepoznati jezika, kojim govore: u mene je i sluh oslabio. Gospode! ako su naši... Vikat ću za njima; oni će me čuti i od rječice. To je bolje, nego li pasti u pandže bašibozucima. Zašto ih nema tako dugo? Muči me nestrpljivost; ja da-

pače ne osjećam ni smrada od lješine, ma da on nije ni malo oslabio.

I doista na prelazu rječice pojave se odjednom kozaci! Plava odijela, crveni lampasi, koplja. Ima ih oko pol čete. Naprijed, na prekrasnom konju, jaši crnobradi časnik. Tek što je četa prešla preko rječice, on se cijelim tijelom obrne nazad na sedlu i vikne:

»T-r-kom, marš!«

— Stanite, stanite, radi Boga! Pomozite, pomozite, braćo! — vičem ja, ali topot konja, udaranje pušaka i glasni razgovor kozaka bijahu jači od moga vapaja — i oni me nisu čuli.

Ah, prokletstvo! Obnemogao padam licem na zemlju i stadoh ridati. Iz boce, koju sam pri tom izvrnuo, curi voda, moj život, moj spas, moja odgoda smrti. No ja sam to primjetio tek onda, kada vode ne bijaše u boci više od pol čaše, a ostala ode u žednu, suhu zemlju.

Mogu li ja shvatit ono mrtvilo, koje je ovladalo samnom nakon toga užasnoga slučaja? Ležao sam nepomično, sa poluzatvorenim očima. Vjetar se je neprestano mijenjao i čas je duvao na mene svježim i čistim zrakom, da me onda opet iznova obdari smradom lješine. Moj je susjed toga dana postao tako strašan, da se to ne da opisati. Kada sam otvorio oči, da ga pogledam, spopade me užas. Lica u njega već nije bilo. Ono se je spuzlo sa kostiju. Strašni kosturni smiješak, vječni posmjeh, učinio mi se tako užasnim kao nikada, ma da sam toliko puta u životu imao prilike držati u ruci kostur i dapače preparirati cijele glave. Taj kostur u vojničkoj odori sa svijetlim pucetima natjerao me je u očaj. »To je — rat, pomislim ja; — eto njegove slike«.

A sunce žeže i pali kao i prije. Ruke i lice već su mi davno opaljeni. Preostalu vodu svu sam popio. Žedja me je tako silno mučila, da sam, odlučivši popiti samo jedan gutljaj, popio sve što je bilo još u boci. Ah, zašto nisam vikao kozacima, kada su bili tako blizo mene?! Pa da su bili i Turci, ipak bi bilo bolje. Oni bi me možda mučili sat ili dva, a ovako eto ni ne znam, koliko ću se dugo još morati ovdje valjati i stradati. Majko moja, mila moja majko! Iščupat ćeš si sijede kose, udarat ćeš glavom o zid, proklet ćeš onaj dan, kada si me rodila, proklet ćeš cijeli svijet što je izmislio rat za stradanje ljudi!

Ali ni ti ni Maša valjda ne ćete niša ni čutí o mojim mukama. Zbogom, majko, zbogom, nevjesto moja, ljubavi moja! Ah, kako je teško, gorko! Pod srce se uvlači nešto...

Opet to bijelo psetance! Služnik se nije nad njim sažalio, on je udario njegovom glavom o stijenu i bacio ga u jamu, kamo bacaju smet i izlijevaju gadnu vodu. Ali ono bijaše živo. I mučilo se još cijeli dan. Pa ipak sam ja nesretniji od njega, jer se evo mučim već tri dana. Sutra je — četvrti, zatim peti, šesti... Smrti, gdje si? Dodji, dodji! Uzmi me!

Ali smrt ne dolazi i ne uzima me. I ja ležim pod tim strašnim suncem i nemam gutljaja vode, da osvježim upaljeno grlo, a smrdljiva lješina zarazuje me. Ona se je već sasvim rastvorila. Mirijade crvi padaju iz nje. Kako samo gmižu! Ubogi moj susjed! Kada on bude izjeden i ostanu od njega same kosti i odora, onda je — na meni red. I ja ću postati isto takav.

Prolazi dan, prolazi noć. Isto. Nastupa jutro. Isto. Prolazi i taj dan...

Grmlje se miče i šušti, kao da potiho razgovara.

»Sad ćeš umrijeti, umrijeti, umrijeti!« šapće grmlje. »Ne ćeš vidjeti, ne ćeš vidjeti, ne ćeš vidjeti!« odgovara grmlje s druge strane.

— Dakako, da ih se ovdje ne može naći! — razlijegne se kraj mene jaki glas.

Ja zadrhćem i odmah dodjem k sebi. Iz grmlja su gledale na mene dobre oči našega razvodnika Jakovljeva.

— Lopate! — viče on. — Ovdje su još dvojica.

»Ne treba lopate, ne treba mene zakopati, ja sam živ!« — hoću da viknem, ali tek slabi uzdah izadje iz mojih zapečenih usna.

— Gospode! Da nije još živ? Gospodin Ivanov! Dečki! Brzo ovamo, naš je gospodin živ! Doktora zovi.

Za pol časa uliše mi u usta vode, rakije i još nešto. Zatim je sve iščezlo.

Lagano se zibljući pomicaše se nosiljka. To odmjereno zibanje uspavljuje me. Ja se za čas probudim, a onda opet iznova zadrijemam. Povezane rane ne bole me; neko neobično, nepoznato čuvstvo razlilo mi se po cijelom tijelu...

— Sto-o-oj! Spu-štaj! Zdravstvenici, četvrta izmjena, marš! Za nosiljku! Uhvati, digni!

To komanduje Petar Ivanović, naš lazaretni časnik, visok, mršav i vrlo dobar čovjek. On je toliko visok, da ja obrnuvši k njemu oči neprestano vidim njegovu glavu sa rijetkom dugom bradom, ma da nosiljke nose na ramenima četiri dosta visoka vojnika.

— Petre Ivanoviću! — šapćem ja.

— Što je, dragane?

Petar se Ivanović nagne nad mene.

— Petre Ivanoviću, što vam je rekao doktor?

Hoću li ja skoro umrijeti?

— Što vi to, Ivanove, trabunjate? Vi ne ćete umrijeti. Ta kosti su vam sve cijele. Vi ste sretan čovjek. Ni kosti ni arterije. Dakle, vi ste tako proživili tri i pol dana? A što ste jeli?

— Ništa.

— A pili?

— Od Turčina sam uzeo njegovu bocu sa vodom. Petre Ivanoviću, ja sada ne mogu razgovarati. Poslije.

— No, no. Bog s vama, golube moj, samo vi spavajte.

Opet san, zaborav...

Probudio sam se u divizijskom lazaretu. Nadamnom su stajali liječnici, sestre milosrdnice, a osim njih vidim još i poznato lice znamenitog petrogradskog profesora, koji se bijaše prignuo nad mojim nogama. Ruke su mu bile krvave. On se je kratak čas bavio oko mojih nogu, a onda se obrati k meni:

— No, vi ste sretan, mladi čovječe! Živ ćete ostati. Jednu smo vam nogu morali oduzeti, ali to je malenkost. Možete li govoriti?

Ja mogu govoriti i pripovijedam im sve, što je ovdje napisano.